socialno delo

Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani

letnik **47** – februar – april **2008** – št. **1–2**

Izdajatelj
Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Urednik
Bogdan Lešnik

Uredniški odbor
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Pomočnica uredništva
Tamara Rape Žiberna

In memoriam
Jo Campling

Uredniški svet
Viktorija Bevc, Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva, Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič, Anica Kos, Blaž Mesec
Marija Ovsenik, Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek, Tanja Rener, Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač, Marjan Vončina

Naslov
Topniška 31, 1000 Ljubljana
tel. (01) 2809260, faks 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si
www.fsd.uni-lj.si/sd

Subvencije
Ministrstvo RS za visoko šolstvo,
znanost in tehnologijo

Tisk
BOEX DTP, Ljubljana, naklada 500 izvodov

Naročnina (cena letnika)
za pravne osebe € 63,39
za fizične osebe € 36,22 (študentje € 31,69)

Oblikovanje
Jaka Modic

Vključenost v podatkovne baze
International Bibliography of the Social Sciences
Linguistics & Language Behavior Abstracts
Mental Health Abstracts
Social Planning/Policy & Development Abstracts
Sociological Abstracts
Studies on Women Abstracts

Časopis izhaja dvomesečno, začenši s februarjem.

Navodila, kako pripraviti in predložiti prispevek za objavo, in s tem povezane informacije se nahajajo na spletnih straneh časopisa (www.fsd.uni-lj.si/sd – Pisanje za SD).

Tanja Cink

ORGANIZACIJSKI DEJAVNIKI STRESA V PROFESIJI SOCIALNEGA DELA

UVOD

O pojavu stresa se veliko govori in piše, v socialnem delu pa primanjkuje sistematičnega raziskovanja. Članek je povzetek izsledkov raziskave magistrskega dela, v katerem smo se v empiričnem smislu osredotočili na ključne organizacijske dejavnike stresa, prilagojene specifiki stroke, in jih podkrepili s posameznimi kontrolnimi spremenljivkami, ki lahko pripomorejo k aktualizaciji tega pojava in iskanju inovativnih konceptualnih rešitev znotraj sedanjega modela.

Raziskavo smo opravili med strokovnjaki centrov za socialno delo, ki so najbolj tipičen primer birokratskega aparata na področju socialnega varstva in najmanj fleksibilni v smislu del in nalog, ki jih zaposleni opravljajo, predvsem zaradi izvajanja javnih pooblastil.

Ljudje so živi in odprti sistemi sleherne organizacije, zato smo poudarili potrebo po sociabilnosti prej omenjenih ustanov. Prilagajanje organizacij spremembam v zunanjem okolju se namreč začne znotraj organizacij, zato je ključ uspeha human pristop k organizaciji dela.

V celoti gledano je bil namen konkretne raziskave osvetlitev pojava stresa tudi v stroki socialnega dela in poskus opredelitve aplikativnih rešitev za izboljšanje trenutnih delovnih razmer na centrih za socialno delo.

TEORETSKA IZHODIŠČA

Pomembnost proučevanja stresa na delovnem mestu je bila utemeljena že z izsledki prvih raziskav na tem področju v 50. letih prejšnjega stoletja (Bailey, Bhagat 1987: 210–211).

Tem začetkom je sledilo obdobje burnega raziskovanja in o pojavu stresa so veliko napisali. V profesiji socialnega dela pa je nastala vrzel, še zlasti v domačem prostoru.

Dejavnost, ki ji od konca devetnajstega stoletja, to je, od začetkov profesionalizacije pravimo socialno delo, je med ljudmi prisotna od zelo zgodnjih časov zgodovine. Humanitarne dejavnosti so namreč obstajale na vseh stopnjah in v vseh oblikah družbenega organiziranja. Temeljna prvina te dejavnosti je bilo vedno delo z ljudmi, ki je navadno naporno. Socialno delo še zlasti, ker je to delo z ljudmi v stiski in od strokovnjakov zahteva posebne kvalitete (Miloševič Arnold, Poštrak 2003). V poklicu, kot je socialno delo, se strokovnjaki dnevno srečujemo s hudim človeškim trpljenjem, psihosocialnimi stiskami, materialnim pomanjkanjem, zato smo toliko bolj izpostavljeni dejavnikom, ki lahko ogrozijo naše psihofizično ravnovesje ali celo zdravje. V situacijah pomoči se naš mentalni in telesni sistem mobilizirata tako, da bi se nakopičena energija morala sprostiti v akcijo. Ta pa največkrat ni mogoča. Ravno zato je pomembno, da smo strokovnjaki poklicev pomoči dovolj senzibilni za lastno doživljanje stresa (Miloševič Arnold et al. 1999: 49–54). Posebna kategorija stresov in zadnja reaktivna faza je izgorelost. Dalj časa trajajoče delovne obremenitve povzročijo stanje notranje iztrošenosti, občutek fizične in osebne izžetosti in nemoči (Možina et al. 2004). Izgorevanje na delovnem mestu je pokazatelj razhajanja med

tem, kaj ljudje so in kaj morajo delati. Ljudje se počutijo preobremenjeni, podcenjeni in brez nadzora nad delom, ki ga opravljajo. Pravzaprav se zgodijo tri stvari – so kronično izčrpani, postanejo cinični in odtujeni od svojega dela ter čutijo, da so pri delu vedno bolj neučinkoviti (Maslach, Leiter 2002). Zdovc (1998: 319) zato opozarja, da je treba v socialnem delu včasih sprejeti tudi to, da nekaterim ljudem ni mogoče pomagati, in zadržati morebitno frustracijo zaradi tega.

Predisponirajoči faktor, od katerega je odvisen patogeni pomen stresorjev, je človekova osebnostna struktura (Selič 1999: 106). Zato večina modelov obravnave stresa opredeljuje osebnost kot ključno determinanto (Furnham 1992: 266).

Z zgodovinskega vidika je ključni dejavnik opredeljevanja dela socialni kontekst (norme, odnosi moči, družbeni konsenz in socialno okolje dela). Delovne paradigme so se tako skozi čas spreminjale in razvijale (Kanjuo Mrčela 2002).

Lahko bi rekli, da je človek kot tržno blago sprva ponujal svoje fizične sposobnosti, intelekt, danes so to njegove emocije.

Ukvarjanje z emocijami pri delu ali v organizaciji je namreč ključni dejavnik celostnega razumevanja dela in organizacij. In ker so organizacije ljudje, jih lahko percipiramo zlasti kot »emocionalne arene« (ibid.). Zato je bistvo raziskovanja tako imenovanega organizacijskega stresa vselej posameznik v organizaciji oziroma človeški dejavnik (Quick, Quick 1984: 10).

Stresu je v zadnjih letih posvečenih vrsta znanstvenih raziskav na različnih področjih. Izsledki raziskav s področja socialnega dela so pokazali, da je to področje dela posebej zahtevno in stresno, in veliko jih je dokazalo, da je vir stresa osebnost posameznika oziroma njegov način zaznavanja ali dinamika med posameznikom in njegovo organizacijo.

V strokovni literaturi s področja socialnega dela prevladuje ocena, da se je položaj strokovnjakov v tem poklicu bistveno spremenil, in sicer v mikro, mezo in makro pogledu, kar zajema nove pristope in načine dela v odnosu strokovnjakov do strank, spremembe na ravni institucij in politične in gospodarske spremembe. Natančneje se prej omenjene spremembe izražajo kot nezaupanje v državo blaginje, privatizacija in tržna orientiranost javnih služb, decentralizacija storitev in financiranja, nove oblike menedžmenta, ki poudarjajo učinkovitost, oblikovanje normativov in navodil izvajanja določenih storitev in intenzivnejši odzivi civilne družbe z ustanavljanjem novih nevladnih organizacij. Kljub evidentnim spremembam pa primanjkuje sistematičnega raziskovanja obremenitev, ki so neposredna posledica teh sprememb (Možina 2004: 13–14).

REZULTATI IN RAZPRAVA

Socialnodemografske značilnosti vzorca

Vzorec, na katerem je bila raziskava opravljena, obsega 82 žensk in 10 moških, skupaj 92 strokovnih delavcev centrov za socialno delo, ki so v stiku s strankami. Prevladujejo ženske. Sestavlja ga pretežno starejša populacija. Večji del populacije (55,4 %) je starejše od 40 let. Prevladujejo strokovni delavci z visoko izobrazbo (41,3 %). Na centrih za socialno delo so zaposleni pretežno socialni delavci z visoko strokovno izobrazbo, diplomanti prejšnje visoke šole za socialno delo. V vzorcu prevladujejo poročeni (54,3 %) in živeči v izvenzakonski skupnosti. Če natančneje primerjamo zakonski stan s starostjo enot, lahko ugotovimo, da so samski (15,2 %) in živeči v izvenzakonski skupnosti (19,6 %) razmeroma mlajša populacija, kar odraža tudi trend današnje dobe. Prevladuje delež anketiranih, ki so v socialnem varstvu zaposleni od enega leta do devet let (35,9 %). Sledijo jim tisti z delovno dobo od 20 do 29 let (27,2 %), od 10 do 19 let (26,1 %), najmanj pa je anketiranih, ki so v socialnem varstvu zaposleni od 30 do 39 let (10,9 %). Če ugotovitve konkretne spremenljivke navežemo na ugotovitve spremenljivke, ki odraža delovno dobo anketiranih na centru za socialno delo, zlahka ugotovimo, da si sledijo v povsem enakem vrstnem redu. Predvidevamo, da je večina anketiranih zaposlena ves čas svoje

zaposlitve v socialnem varstvu ravno na centru za socialno delo, zato v primerjavi podatkov ni bistvenih odstopanj.

Viri stresa glede na komponente organizacijske oblike službe

Osredotočili smo se na strukturo in moč vloge; to sta po mnenju Chernissa (1980: 79) najpomembnejša dejavnika, ki vplivata na motivacijo in učinkovitost zaposlenih v službah pomoči.

Struktura in moč vloge

Iz rezultatov lahko sklepamo, da imajo strokovni delavci na centrih za socialno delo problem z obsegom dela, ki presega njihove realne zmožnosti. Vzrok temu je lahko prevelika količina dela ali neustrezno organiziranje oziroma usklajevanja časa in delovnih nalog. Ker se nam je zdelo smiselno preveriti, ali pomeni stiska s časom oziroma prevelik obseg dela tudi zamujanje z opravljanjem del in nalog oziroma prelaganje teh na poznejši čas, smo se odločili natančneje analizirati tudi ta možni stresor. Ugotavljamo, da se skladno s prejšnjim rezultatom odraža tudi zamujanje pri opravljanju del in nalog, kar je bilo pričakovati. Le 14 anketiranim uspeva opraviti svoje delo pravočasno, 27 uspe včasih, 51 pogosto. V celoti gledano je preseganje del in nalog eden izmed dejavnikov, ki ga lahko opredelimo kot potencialni stresor. Pogodba o zaposlitvi je formalna osnova absolutno obvezujočega opravljanja del in nalog delovnega mesta, na katerega je zaposleni razporejen. Neizpolnjevanje delovnih obveznosti zaradi časovne stiske je zato lahko dejavnik preobremenjenosti oziroma stresa, ki se postopoma lahko izrodi tudi v izgorelost. Strokovnjaki ugotavljajo, da je največji problem preobremenjenosti razcepljenost med delom in prostim časom. Zato smo se odločili preveriti, kako je s tem v konkretnem primeru. Situacija ni alarmantna, vendar se skoraj polovici anketiranih občasno vendarle dogaja, da si težko vzamejo prosti čas in da zasebno življenje podrejajo delovnim obveznostim. Prevelik obseg dela dokazano vodi v stres. McGrath (1970 po Cherniss 1980: 81) je ugotovil, da uspešno obvladovanje stresa zahteva tudi določeno (optimalno) mero časa, sicer je obvladovanje moteno, degradirano. Poleg tega je Karasek (1979 po McLean 1999: 75) prepričan, da je pomanjkanje nadzora, ki lahko tudi posledica kvantitativne preobremenjenosti zaposlenih, neposredno povezano z nezadovoljstvom (Landy 1989, po McLean 1999: 75) in stresom (Allen et al. 1990, Ross 1993 po McLean 1999: 75). Nekatere raziskave so celo pokazale, da je pomanjkanje nadzora eden pomembnejših virov stresa (Collings, Murray 1996 po McLean 1999: 75). Več kot polovica anketiranih (52 enot) se je uvrstila v razred srednjega in visokega vpliva stresorjev konfliktnosti in dvoumnosti vlog. Konfliktnost in dvoumnost vloge zelo pogosto rezultirata v stresno obremenitev zaposlenih, saj v nas sprožata občutke nezadostnosti in nekompetentnosti, kar lahko doživimo kot stisko, zato nas prevzamejo občutki krivde. Slednje je v številnih raziskavah dokazal Kahn s sodelavci (1964 po Cherniss 1980: 81). Ugotovil je, da sta konfliktnost in dvoumnost vloge ključna dejavnika, ki prispevata k stresu, napetosti in izgorelosti. Konflikt vlog lahko nastane iz različnih razlogov. Vloge so si lahko nasprotujoče, vodstvo lahko postavlja konfliktne zahteve, lahko pa gre za nejasnost o sami vlogi, kar pomeni, da oseba ne razume, kaj se od nje zahteva ali pričakuje (Vila 1994: 118). Možni načini reševanja teh težav so, da zaposlenim omogočimo več sodelovanja pri odločitvah, ki vplivajo na njihovo delo, in vzpostavimo boljšo komunikacijo znotraj organizacije. Zaposlenim je treba dati več formalne avtoritete in zožiti razpon kontrole. Preveriti in po potrebi redefinirati je treba meje vlog, ki jih zaposleni zavzemajo pri svojem delu (Bennet 1997: 128). Izsledki prejšnjih raziskav so pokazali, da sta konfliktnost in dvoumnost vloge pomembnejša vira stresa in prispevata k visoki stopnji nezadovoljstva z delom (Allen et al. 1990 po Balloch et al. 1998: 335). Nadzor nad delom ni povezan samo z obsegom dela, temveč tudi z doživljanjem konfliktne in dvoumne

vloge. Imeti nadzor nad delom je pomembno, ker zaposlenim omogoči aktivno reševanje oziroma opravljanje nalog (Karasek 1979 po McLean 1999: 75). Pomanjkanje nadzora je tesno povezano z nezadovoljstvom (Landy 1989 po McLean 1999: 75) in stresom (Allen et al. 1990, Ross 1993 po McLean 1999: 75). V naši raziskavi smo prišli do podobnih rezultatov, vendar bo iz naslednjih stresorjev razvidno, da dober pretok informacij, motivatorji in moč vloge zagotavljajo amortizacijo konfliktnosti in dvoumnosti, kar pa ne pomeni tudi odprave stresorja. Ker vpliv tega stresorja ni tako zelo izrazit, ni pa niti zanemarljiv, je zelo verjetno, da prispeva k večji intenziteti vpliva notranja konfliktnost vloge, značilna za vlogo zaposlenih na centru za socialno delo, in sicer vloga svetovalca in izvrševalca javnih pooblastil hkrati. Za natančnejšo analizo smo preverili samo odziv anketiranih na stresor konliktnosti vloge v smislu pomoči in nadzora hkrati. Menimo, da lahko na podlagi natančnejše analize indikatorjev stresorja vendarle sklepamo, da so vloge zaposlenih konfliktne same v sebi in da imajo zaposleni že splošno znani problem razmejevanja svetovalne vloge in vloge nadzora. Tudi Cherniss (1980: 89) in Zastrow (1992: 323) navajata, da je posebna vrsta konfliktnosti vloge strokovnjakov javnih služb socialnega varstva ravno konflikt profesionalno–birokratske vloge, ki je orientacijsko nezdružljiva. Strokovnjaki poklicev pomoči dajejo namreč veliko vrednost kreativnosti pri delu z uporabniki, ki je rezistentni birokratski sistemi ne dopuščajo in zaposlene formirajo zgolj v lastne funkcionalne sestavine.

Rezultati kažejo, da so informacijsko–komunikacijski kanali znotraj organizacij ustrezni in učinkoviti.

Ugotavljamo tudi, da so zaposleni pri svojem delu relativno dobro motivirani. Predvidevamo, da jim je delo izziv, ponuja jim osebnostno rast in o učinkih svojega dela imajo očitno dober feedback. Pretekle raziskave potencialov delovne motivacije Hackmana in Oldhama (1975 po Cherniss 1980: 92) so pokazale, da je pomanjkanje izziva v delu pomemben destimulirajoč faktor. Pomembno je vedeti, da je pogoj visoke motiviranosti tudi uspešno obvladovanje konfliktnosti vloge (op. cit.: 94). Cherniss (1980: 97) trdi, da lahko optimalno strukturo vloge dosežemo s sinhroniziranim minimiziranjem konfliktnosti in dvoumnosti vloge in maksimiranjem motivacijskih dejavnikov, kar se je pokazalo tudi v našem primeru. Glede na to, da se je zelo velik delež anketiranih (84 enot) uvrstil v razred nizke in srednje stopnje vpliva stresorjev, lahko sklepamo, da občutijo svojo vlogo kot razmeroma močno. Sutton in Kuhn (1987 po Miller et al. 1999: 305) in Pasmore in Friedlander (1982 po Miller et al. 1999: 305) so prepričani, da je moč vloge odločilen dejavnik redukcije stresa, saj povečuje nadzor posameznika nad opravljanjem svojega dela. Ker rezultati kažejo dokaj visoko stopnjo sodelovanja zaposlenih pri sprejemanju odločitev, ki vplivajo na njihovo delo, domnevamo, da imajo visoko stopnjo avtonomije in nadzora nad svojim delom in da se na centrih za socialno delo, ki so v raziskavi sodelovali, prakticira demokratično komuniciranje in vodenje, zato govorimo o tako imenovanem participativnem menedžmentu, ki ima številne prednosti. Ustrezna komunikacija in sodelovanje prispevata k timskemu delu in dobremu poznavanju organizacije oziroma dejavnosti v celoti. Zaposleni imajo ob tem zelo pomemben občutek varnosti in »psihološke lastnine«. Iztečeta se lahko v zadovoljstvo zaposlenih in oblikovanje produktivne organizacijske kulture in temeljnih vrednot (Gostiša 1996: 74–76, 113–118). Organizacijska kultura je pravzaprav dejavnik ustreznega obnašanja in reševanja problemov oziroma dejavnik varnosti. Na splošno so nekatere raziskave pokazale tudi, da so stresno najbolj obremenjeni tisti zaposleni, ki so postavljeni pred visoke delovne zahteve, pri tem pa imajo zelo malo možnosti odločanja oziroma nadzora nad svojim delom (Karasek 1979 po McLean 1999), in seveda narobe – visoka stopnja nadzora nad svojim delom je tesno povezana z visoko stopnjo produktivnosti in zadovoljstva (Joseph, Conrad 1989 po McLean 1999: 78). Številne že opravljene raziskave na področju javnih služb socialnega varstva so pokazale,

da lahko hierarhično orientirano odločanje poveča stres in izgorevanje strokovnjakov, in so to zvezo statistično potrdile (Cherniss 1980: 97). Z vidika organizacijske strukture možnosti sodelovanja, preglednost komunikacij in zadovoljstvo z delom zvečajo zaposlenim občutek lastne vrednosti, neposredne investicije in pripadnost in izboljšujejo komunikacijske kanale v organizaciji. Sodelovanje daje občutek kontrole, kar je zelo pomemben dejavnik blagostanja zaposlenih (Černigoj Sadar 2002: 95). Selič (1999: 126) navaja, da se ponavljajoča se izkušnja nezmožnosti vplivanja in odločanja odraža v slabših delovnih dosežkih oziroma občutku lastne neučinkovitosti. Pri zaposlenem se lahko pojavi naučena nemoč, saj ocenjuje, da je njegov trud zaman, in tako ogrozi svoj jaz. Ogroženost jaza pa zbudi anksioznost, taka oseba se umakne, izogiba se opravljanju svojih nalog, kar ji dovoljuje spregledati slabše sposobnosti. V povezavi s terminom naučene nemoči govorijo Thompson in sodelavci (1996: 651–652) o negativni organizacijski kulturi, ki je lahko znotraj poklica oziroma služb socialnega dela velika nevarnost za zaposlene, organizacije in uporabnike služb.

Izčrpen Cooperjev model (po Newton et al. 1995: 88) vključuje v segmentu organizacijskih dejavnikov stresa poleg vloge zaposlenega še nekatere »notranje« (intrinsic) dejavnike dela (fizični pogoji dela, odgovornost za življenja drugih), image ali ugled profesionalne vloge, karierne potenciale (možnosti napredovanja, varnost zaposlitve), odnose na delovnem mestu (med sodelavci in z nadrejenimi), organizacijsko strukturo in klimo (politika zavoda, konzultacije zaposlenim). Sami smo njegovemu modelu dodali še dejavnik nagrajevanja zaposlenih in podrobneje analizirali potencialne stresorje.

Organizacijski dejavniki stresa po Cooperjevem modelu

Skoraj tretjina vprašanih (27,2 %) je delovne pogoje ocenila kot slabe ali zelo slabe. Znano je, da se človekov organizem prilagaja okolju, vendar le do določene meje. Kar presega kapacitete organizma, zahteva od delovno aktivnega človeka veliko energije za prilagajanje, ki bi jo sicer porabil za opravljanje svojega dela, poleg tega se počuti neprijetno, saj gre za škodljive vplive na njegov organizem (Jurman 1981). Pri tem ne smemo mimo pojmov varnosti in zdravja pri delu, ki sta komplementarna, saj imata oba za cilj človekovo integriteto, nanašata se na fizično in mentalno stanje zaposlenih (Kavar Vidmar 1998). Iz tega izhaja, da bi bilo treba izboljšati fizične pogoje dela v zavodih, kjer so razmere slabše, saj bi na ta način vzpostavili prijetnejše okolje tudi za uporabnike naših služb. Kompetentnost naj bi bila značilnost slehernega posameznika (White 1959 po Cherniss 1980: 49). Zato je kateri koli dejavnik, ki strokovnjaku onemogoča občutek efektivnosti, poglavitni vir stresa, napetosti in izgorelosti (Cherniss 1980: 49). Številne študije so pokazale, da je bil napredek dela z uporabniki socialnih služb ključni faktor zadovoljstva, saj vključuje neposredno odgovornost oziroma pomoč sočloveku, kar je prvenstvena naloga profesije socialnega dela ali celo njegovo poslanstvo (Cherniss, Egnatios 1978, Sarata 1972 po Cherniss 1980: 49). Satyamurti (1981 po Newton et al. 1995: 93–94) je v svoji študiji o stresu med socialnimi delavci ugotovil, da je poglavitni vir stresa strokovnjakov v neravnovesju med potrebami uporabnikov in resursi strokovnjakov za reševanje njihovih težav in stisk; to lahko pripelje do čustvenega umika strokovnjaka in rutinski odnos z uporabnikom. Iz našega primera je razvidno, da se to občasno dogaja veliki večini strokovnjakov (79,3 %). Satyamurti je tudi ugotovil, da so se primerno ozaveščeni strokovnjaki temu stresorju uspešno izognili. Neposredno s stresorjem občutka nemoči strokovnjakov pri reševanju težav in stisk uporabnikov je povezan tudi stresor pričakovanj uporabnikov, ki so največkrat nerealno visoka, kar pri strokovnjaku še potencira občutek nemoči. Zato morajo strokovnjaki ta občutek ozavestiti in ga kognitivno predelati. Nemoč strokovnjaka pri delu z uporabniki lahko potencira tudi pomanjkanje jasnih povratnih informacij in s tem nemoč opredeljevanja deleža »avtorstva«

pri reševanju stisk in težav ljudi. Poleg tega je strokovnjak omejen zaradi zakonsko določenih kriterijev, kar je odraz sistema države blaginje (Cherniss 1980: 50–51). Socialno delo je pogosto reševanje kompleksnejših problemov, ki zahtevajo dolgotrajno obravnavo in s tem veliko vztrajnosti strokovnjaka, še zlasti takrat, ko dela z nemotiviranim in nekooperativnim uporabnikom. Kar 46,7 % vprašanih meni, da je njihov ugled včasih resnično okrnjen, 45,7 % jih meni, da njihova vloga v javnosti in pri strankah pogosto ni cenjena. To lahko povežemo tudi z nerealnimi pričakovanji, ki jih imajo stranke, saj pogosto pričakujejo, da bo strokovnjak problem rešil sam in takoj. Poleg tega je socialno delo razmeroma mlada stroka, ki si z razvojem šele pridobiva ugled. V javnosti je žal še vedno veliko stereotipnih prepričanj, da je socialno delo volonterska pomoč, saj se ukvarja s problemi, za katere naj ne bi potrebovali posebnih znanj, kar pa ne drži. Kar 59,8 % vprašanih je ocenilo, da nimajo možnosti za napredovanje ali jih imajo le včasih. Program planiranja kariere zaposlenih prinaša prednosti, kot so zagotavljanje strokovnosti, pomaga pridobiti in zadržati sposobne ljudi, zagotavlja sposobnim zaposlenim rast in razvoj ter znižuje frustracije zaposlenih (Rozman et al. 1993: 199–200). Stres na delovnem mestu v bistvu reflektira vzpone in padce v karieri zaposlenih. Ljudje stopajo v delovna razmerja z določenimi pričakovanji. Če se jim ne uresničijo, izgubijo občutek pripadnosti in samospoštovanja (Černigoj Sadar 2002: 94). Napredovanje strokovnjakov v našem primeru je zelo podobno napredovanju, ki ga Merkač (1998: 69) opredeli kot horizontalno; strokovnjak napreduje v znanjih, spretnostih in sposobnostih in prevzema znotraj svojega delovnega okvira vedno več odgovornosti. Kar 95,6 % vprašanih ne čuti posebne negotovosti delovnega mesta – 49,5 % nikoli, 46,2 % le občasno. Skratka, vprašani občutijo delovno mesto kot razmeroma varno, s tem ni ogrožena njihova socialna varnost, kar je v današnji dobi posebna kvaliteta. V javnem sektorju je splošno znana večja varnost zaposlitve in redno plačilo za opravljeno delo, ki je pomemben vir preživetja. Delamotte in Takezawa (Kavar Vidmar 1998) navajata varstvo zaposlitve kot enega tradicionalnih vprašanj kvalitete delovnega življenja. Stalnost zaposlitve po njunem mnenju zagotavlja delavcu materialno varnost in socialni status, kar pomeni, da gre za zelo pomembno vrednoto in gmotno dobrino. Vprašani so medosebne odnose ocenili najpogosteje kot dobre, in sicer se jih je tako odločilo 47,8 %. Dobre odnose doživlja vedno 19,6 % vprašanih. Tudi delež tistih, ki včasih doživljajo medosebne odnose kot dobre, ni tako majhen, saj jih tako doživlja kar 30,4 %. V celoti gledano lahko sklepamo, da so odnosi med zaposlenimi razmeroma dobri, saj se je večji delež vprašanih opredelilo, da so medosebni odnosi dobri pogosto oziroma vedno. Znano je, da lahko socialni odnosi izzovejo stres, lahko pa ga pomagajo ublažiti. Zato kontrola stresa in njegovo obvladovanje ni le individualni dosežek, temveč je odločilno odvisen od kvalitete socialnih odnosov osebe. Tako lahko na primer podpora prijateljev na delovnem mestu znatno olajša stres na delovnem mestu (Nastran Ule 1993: 113). 56,5 % anketiranih je z vodenjem politike zavoda zadovoljnih pogosto ali vedno, kar je dobra polovica. Preostali del (42,9 %) jih s politiko zavoda ni zadovoljnih oziroma to zadovoljstvo občutijo le včasih. Na podlagi teh rezultatov lahko rečemo, da je dejavnik, ki utegne stresno vplivati za zaposlene oziroma njihovo neposredno zadovoljstvo, vodenje centrov za socialno delo, ki so sodelovali v raziskavi. Študije, ki sta jih opravila Kouzes in Posner (1987 po Možina et al. 2004: 28–29), so pokazale, da je vodenje dvojni proces, ki ga sestavljata dejavnosti vodje in pričakovanja vodenih. Opredelila sta pet temeljnih praks uspešnega vodenja: aktivno sprožanje procesov v organizaciji, navdihovanje skupne vizije, usposabljanje drugih za dejavnosti, začrtovanje poti in spodbujanje pozitivne naravnanosti. Do zelo podobnih rezultatov smo prišli pri stresorju kvalitete supervizije, ki jo za strokovnjake izvajajo nadrejeni. 44,4 % vprašanih je ocenilo, da dobijo tako supervizijo le občasno oziroma nikoli. 55,5 % jih pričakuje, da jim bo nadrejeni ponudil kvalitetno supervizijo

pogosto oziroma vedno. Socialno delo je profesija, katere prvina je delo z ljudmi, zato je ne moremo »standardizirati«. Zlasti pri težjih primerih potrebujemo strokovnjaki posvet s kolegi, intervizijski ali supervizijski posvet, timski pristop k reševanju stisk in težav uporabnikov in neredko moramo sprejeti odgovorno odločitev. Zlasti v takih primerih je seznanitev nadrejenega s primerom potrebna in za strokovnjaka dobrodošla, saj pričakuje od nadrejenega strokovni suport, usmeritev in pomoč pri dokončni odločitvi. Navsezadnje morajo imeti tudi nadrejeni strokovno znanje, brez katerega so sicer lahko le pasivni menedžerji. O pomenu supervizije nadrejenih govori Cherniss (1980: 113–120), ki poudari, kako pomembna je, saj imajo zaposleni izrazito potrebo ali pričakovanja po strokovni oziroma osebnostni rasti, ki jo lahko dosežejo prav v supervizijskem odnosu do nadrejenih. Pri tem gre za razreševanje tako strokovnih vprašanj kot emocionalnih odzivov strokovnjaka na svoje delo. Tako nas ne sme presenetiti, da je lahko pomanjkanje kvalitetne supervizije nadrejenih zelo pomemben in močan stresor. Številni strokovnjaki s področja psihologije organizacije zato favorizirajo tako imenovani kontingenčni model vodenja, vendar hkrati opozarjajo – zlasti vodilni zagovornik te šole Fiedler (1967 po Cherniss 1980) –, da demokratično, socialno orientirano vodenje vendarle ni aplikativno na tovrstne situacije. Ne glede na to je Cherniss (1980: 113–120) prepričan, da supervizija pomembno vpliva na moralo in motivacijo zaposlenih tudi v službah socialnega varstva, čemur se pridružujejo številni drugi strokovnjaki, ki se opirajo tudi na kontingenčni pristop. Kontingenčni pristop omogoča razumevanje organizacijskega vedenja znotraj določenega situacijskega konteksta (Kreitner, Kinicki 2004: 20). Kontingenčni dejavniki so situacijske variable – karakteristike zaposlenih in dejavniki delovnega okolja (struktura nalog in skupinska dinamika zaposlenih), ki vplivajo na pričakovan stil vodenja, kot je, denimo, tudi usmerjanje in suport (op. cit.: 608). V celoti gledano pomeni supervizija visoko stopnjo suporta, ki ne reducira avtonomije zaposlenih (Hall, Schneider 1973 po Kreitner, Kinicki 2004). Po navedbah Abrahamsona (1967 po Kreitner, Kinicki 2004) so ključne sestavine suporta tehnična podpora (iskanje učinkovitejših načinov reševanja problemov), pomoč v procesu predelave čustev, vezanih na problem, informiranje in zagovorništvo (podpora pri sodelovanju z različnimi akterji na državni in lokalni ravni). Seveda moramo pri tako kritični oceni vodstvene linije in vloge ustrezne supervizije dosledno upoštevati tudi dejavnike, ki ovirajo kvalitetno supervizijo. Ti po mnenju avtorja vključujejo pomanjkanje znanja in spretnosti (navadno nimajo posebnega usposabljanja za supervizijo ali vodenje osebja v tem pogledu) in naravo vloge nadrejenega (navadno delajo pod velikimi pritiski, preobremenjeni z birokratsko administrativnimi nalogami, kar pripelje do stresnih situacij tudi njih same). Le 29,7 % vprašanih meni, da je njihovo delo dobro plačano pogosto oziroma vedno. Preostali del vprašanih, skorajda večina (70,3 %), pa ocenjuje, da je delo primerno nagrajeno le včasih oziroma nikoli. Skoraj tretjina (28,6 %) jih meni, da delo ni nikoli dobro plačano. V celoti gledano nam rezultati odziva anketiranih na stresor plačila za opravljeno delo pokažejo, da je lahko ta dejavnik eden izmed stresorjev, ki povzroča nezadovoljstvo in nizko raven motivacije.

Stopnja zadovoljstva z delom

Število oseb se v zvezi z zadovoljstvom z delom nagiba navzdol. Velik delež anketiranih (73,9 %) se je uvrstil do srednje stopnje zadovoljstva z delom. Le 26,1 % anketiranih je zadovoljnih oziroma zelo zadovoljnih z delom. Zadovoljstvo zaposlenih z delom odraža klimo v organizaciji, ki se v konkretnem primeru kaže kot povprečna. Zadovoljstvo zaposlenih je neposredno povezano z vsebino dela oziroma konceptom vloge, ki smo jo že natančneje proučili in predstavili. Rezultati so pokazali, da je najbolj intenziven dejavnik stresa preobremenjenost zaposlenih z obsegom dela, deloma se je kot stresor pokazala tudi notranja konfliktnost in dvoumnost

vloge. Ostale komponente so v tem pogledu dokaj nevtralne. Pri nadaljnji oceni stresorjev Cooperjevega modela smo ugotovili, da so ključni dejavniki stresa še slabši delovni pogoji, majhen ugled profesije, manjše možnosti napredovanja, manjše zadovoljstvo s politiko vodenja zavodov, povprečna kvaliteta supervizije in ocena povprečne nagrade za opravljeno delo. Raziskave so že pokazale, da sta stres in zadovoljstvo zaposlenih neposredno povezana. Pomanjkanje zadovoljstva je lahko vir stresa, lahko pa je pomemben dejavnik zmanjševanja ravni stresnih obremenitev pri delu (Flechter, Payne 1980 po McLean 1999: 77). Po podatkih iz literature je prav organizacijska klima najpomembnejši preventivni dejavnik stresa in izgorevanja na delovnem mestu (Možina et al. 2004: 77). Klima je po Schneiderjevem mnenju (po Lipičnik 1998: 73–74) odsev kulture, katere konstrukt je bolj globalen, usmerjen v tradicijo in prihodnost, medtem ko klima odraža trenutno ozračje v organizaciji, ki je posledica znanih in neznanih dejavnikov iz preteklosti in sedanjosti, iz širšega in ožjega okolja, ki vpliva na vedenje ljudi in uporabo njihovih zmožnosti. »Organizacijska klima« imenujemo trenutno stanje v razpoloženju zaposlenih (Gostiša 1996: 119). Temeljni dejavnik ustvarjanja zadovoljstva zaposlenih je vodenje kot del procesa, sestavljenega iz menedžmenta, načrtovanja, organiziranja in ocenjevanja. Vodenje se nanaša na človeški faktor organizacije in njegove kapacitete. Prav z vodenjem vplivamo na ljudi, jih pri delu usmerjamo in ustrezno motiviramo (Lipičnik, Možina 1993: 90). Zato je pomembno konstruktivno vprašanje organizacije, ali je prisotna zadostna oziroma stalna skrb za zaposlene (Možina et al. 2004: 77). Do podobnih rezultatov so prišli angleški raziskovalci, kjer se je kot signifikanten vir nezadovoljstva pokazalo vodenje, a to ni bil poglavitni razlog nezadovoljstva. V nadaljnjih intervjujih se je namreč kot problematičen pokazal ravno socialni vidik vodenja – poudarjanje finančnega menedžmenta nasproti strokovnosti, razvrednotenje spretnosti, omejevanje supervizije oziroma strokovne podpore zaposlenim in pomanjkanje možnosti napredovanja oziroma kariernih potencialov (Balloch et al. 1998: 329–336). Atributi zadovoljstva so tesno povezani s subjektivnimi dejavniki – osebnimi prizadevanji posameznika, spretnosti in znanja, dosežki, potrditve, odgovornosti in nagrade za opravljeno delo –, medtem ko je nezadovoljstvo povezano z objektivnimi dejavniki, kot so supervizor, sodelavci, administracija, tehnični nadzor, delovni pogoji in politika organizacije (Hertzberg et al. 1957 po Pahl 1999: 62–63). Ker je zadovoljstvo subjektivno pogojeno, je pomembno upoštevati tudi to, da so njegovi elementi povsem odvisni od posameznikov (Locke 1976 po Pahl 1999: 63). Če se povrnemo h klimi, moramo poudariti, da so nekatere domače empirične raziskave pokazale, da je treba klimo organizacije proučevati z vidikov odnosa nadrejenih do ljudi, sprejemanja odgovornosti in interpersonalnih odnosov (Lipičnik 2000: 201). Slednje smo zajeli v sklopu spremenljivke zadovoljstva z delom, zato lahko upravičeno trdimo, da je zadovoljstvo zaposlenih v našem primeru tudi odraz trenutnega razpoloženja zaposlenih.

Nasilje strank

V zadnjih 12 mesecih je na nasilno stranko naletelo kar 75 anketiranih ali 81,52 % vzorca. Zelo veliko anketiranih (90,66 %) je imelo opraviti z verbalno nasilno stranko, en anketirani je doživel fizično nasilje, oboje pa jih je doživelo pet. Velika večina vprašanih (91,3 %) je ocenila, da so stranke nasilne »včasih«. Večina vprašanih (79,35 %) se ne čuti ogroženih zaradi nasilnih strank. Glede na delež strokovnjakov, ki so naleteli na nasilje v zadnjih 12 mesecih, lahko sklepamo, da gre za precejšnjo izpostavljenost zaposlenih neposredni nevarnosti. Težko bi rekli, kako pogosto je nasilje, ker ne preverjamo tudi frekvence dogodkov, a rezultati so pokazali, da je imela z njim opraviti večina vprašanih. Delen odgovor o pogostosti pojava je razviden iz ocene, da so stranke nasilne »včasih«. Rezultati so zelo podobni rezultatom tujih raziskav, kjer je prav tako približno tri četrtine vprašanih naletelo

na nasilno stranko (Pahl 1999). Na zadnje dvanajstmesečno obdobje smo se omejili namenoma, ker so lahko dogodki nasilja za strokovnjaka problematični z vidika obrambnih mehanizmov, kot je zanikanje, potlačitev ali celo amnezija, zato je lahko že ocena zadnjega leta vprašljiva. Poleg tega je večina anketiranih srečala verbalno nasilno stranko, kar bo razvidno iz rezultatov v nadaljevanju, iz česar lahko sklepamo, da je verbalno nasilje strank že tako vsakdanji pojav, da ga strokovnjaki že težko prepoznajo in ocenijo njegovo pogostost. Tudi v tem pogledu so bili rezultati podobni rezultatom drugih raziskav. Možina (2004: 66) omenja tako imenovano stanje odvisnega spomina, ko se spomin na stresne dogodke obudi le ob podobnem stanju iz preteklosti; sicer se trenutkov ogroženosti težje spomnimo, zlasti če jih kognitivno nismo predelali. Prevladujoči psihološki obrambni mehanizmi ob pojavih nasilja v zahodni kulturi so zanikanje, izogibanje, minimaliziranje, podcenjevanje in pozabljanje (Lion 1973 po Možina 2004: 16). Skoraj polovica anketiranih vprašanih (36), ki so doživeli nasilje, se je dogodka malo prestrašilo. Precej (29) se jih nasilnega dogodka sploh ni prestrašilo. Zelo se jih je prestrašilo le 10. Veliko vprašanih (49) je po dogodku potrebovalo pogovor, 26 pa jih je dogodek predelalo samostojno. Tisti, ki so pogovor potrebovali, so se navadno obrnili na sodelavca (34 primerov). V treh primerih so dogodek predstavili na superviziji in le v enem primeru se je strokovnjak odločil za pogovor z nadrejenim. V sklopu o socialni podpori, ki so jo strokovnjaki potrebovali po doživetem nasilju stranke, ugotavljamo, da dogodki pri njih niso spodbudili večjega strahu, ki bi ogrozil njihov občutek varnosti na delovnem mestu. Tudi če so potrebovali pogovor, so se navadno obrnili na svoje sodelavce, iz česar lahko domnevamo, da tudi teža nasilnih dogodkov ni bila tako izrazita. Pričakovali bi namreč, da težji dogodki spodbudijo strokovnjaka k pogovoru z nadrejenim oziroma v supervizijski skupini. Takih primerov je bilo razmeroma malo. Prav gotovo je reakcija na nasilno stranko odvisna tudi od posameznikove osebnostne strukture in preteklih izkušenj, vendar je mogoče iz rezultatov sklepati, da pojav nasilja strank ne ogroža strokovnjakov toliko, da bi ga lahko opredelili kot izrazit dejavnik stresa. Precej jih pogovora po doživetem dogodku sploh ni potrebovalo. Kljub temu moramo biti pri takem zaključku zelo pazljivi in opozoriti, da se lahko tudi verbalno nasilje stopnjuje in vodi v telesni napad; poleg tega dolgotrajna izpostavljenost grožnjam in verbalnemu nasilju resno vpliva na moralo in učinkovitost zaposlenih. Nasilno vedenje strank ostaja pomemben dejavnik stresa zaposlenih v poklicih pomoči, problematični pri tem so zlasti varovalni mehanizmi in idealiziranje podobe strokovnjaka. V ospredju so pravice uporabnikov, še zlasti ko gre za uporabnike psihiatričnih storitev in vprašanje prisilne hospitalizacije, medtem ko se vprašanje varnosti socialnih delavk zanemarja (Možina 2004).

Stopnja stresne obremenitve

Večina vprašanih (79,3 %) se je opredelila tako, da lahko sklepamo, da stopnja stresne obremenitve ni zelo zaskrbljujoča. Kljub temu ne moremo zanemariti podatka, da se je 20,7 % vprašanih – čeprav so v manjšini, če jih primerjamo z ostalimi kategorijami – uvrstilo v razred visoke in zelo visoke stopnje stresne obremenitve. Pokazalo se je, da se mera stresne obremenitve giblje znotraj »normalnega« območja porazdelitve oziroma celo teži k nižjim stopnjam. Iz tega lahko sklenemo, da je zaposlenim delo zlasti izziv in da je stresna obremenitev razmeroma nizka oziroma v optimalnih mejah.

Stopnja socialne podpore

Ugotavljamo, da so vprašani deležni razmeroma velike socialne podpore. Le 10,9 % vprašanih ima malo podpore, preostali del vprašanih se je uvrstil od srednje do zelo visoke stopnje. Če se povrnemo k stopnji stresne obremenitve, ki se je pokazala kot optimalna, potem lahko upravičeno sklepamo, da je stopnja

socialne podpore pomemben amortizacijski dejavnik stresa, saj se je stopnja zadovoljstva z delom pokazala kot povprečna. Kaj so ključni viri, bomo predstavili v naslednjem razdelku.

Ključni viri socialne podpore

Največ vprašanih se je uvrstilo v razred srednje socialne podpore (42,4 %), prav tako veliko se jih je uvrstilo v razred velike podpore (32,6 %). 15,2 % jih doživlja zelo veliko podporo sodelavcev. Iz rezultatov sklepamo, da je med zaposlenimi zelo dobra kooperativna klima, ki prispeva k dobri socialni podpori. Po Chernissu (1980: 120) socialne interakcije pomembno reducirajo stres in izgorevanje. Na žalost jih pogosto omejujejo sistemski dejavniki – razlike v vrednotah in teoretski orientiranosti strokovnjakov, razlike v osebnih vrednotah, razlike in kompetitivnost za status in moč (producirajo jih lahko tudi nadrejeni z neenakopravnim odnosom do zaposlenih), konfliktnost in nejasnost vloge (Kahn in drugi 1964 po Cherniss 1980), preobremenjenost z delom, struktura delovnega časa (npr. uradne ure, v katerih morajo biti strokovnjaki na voljo strankam), neformalne norme socialnih interakcij med zaposlenimi (v času druženja naj se ne bi pogovarjali o strokovnih zadevah). Stopnja socialne podpore, ki jo dajejo nadrejeni, je kar nizka. Rezultat ni presenetljiv, saj smo do podobnih rezultatov prišli že pri preverjanju stresorja kvalitete supervizije. Nezadostna socialna podpora nadrejenih utegne biti pomemben vir stresa. Miller in sodelavci (1999: 306) trdijo, da je socialna podpora nadrejenih lahko zelo izrazit dejavnik stresa. Tudi Selič (1999: 123) na to eksplicitno opozori, saj pravi, da lahko nadrejeni s svojim načinom vedenja in komunikacije zbujajo v podrejenih defenzivnost in sovražnost (Wolff 1988 po Selič 1999: 123). Pri ugotavljanju zveze med socialno podporo in stresorji so nekatere raziskave pokazale, da je poglavitna prav socialna podpora supervizorja ali nadrejenega, ki ima kontrolo nad delovnim okoljem in njegovimi zahtevami do podrejenih ter nastopa s pozicije moči (Beehr 1985: 384–385). V našem primeru je bila že ocena kvalitete supervizije nadrejenih razmeroma nizka, zato menimo, da bodo morali glede tega nadrejeni v prihodnje zavzeti odgovornejšo držo. Kar 85,9 % vprašanih občuti nizko oziroma le srednjo stopnjo socialne podpore družine, kar bi lahko opredelili kot potencialni vir stresa, vendar moramo biti pri takem sklepu zelo pazljivi in pomisliti, da je lahko razmejevanje službe in zasebnosti tudi pokazatelj njihove profesionalne zrelosti. Verjetno ne želijo obremenjevati družine, temveč namenijo čas razvedrilu, s čimer lahko pomembno reducirajo napetosti, katerim so izpostavljeni v času službe. Iz rezultatov je razvidno, da so vprašani deležni razmeroma velike socialne podpore prijateljev, saj se jih je kar 92,4 % uvrstilo v razred srednje in visoke stopnje podpore. Sklepamo, da izogibanje obremenitvam družine s stiskami in težavami, ki izvirajo iz področja dela, anketirani verjetno kompenzirajo z iskanjem podpore pri prijateljih. Cherniss (1980: 137–140) navaja, da so raziskave v preteklosti pokazale, da kvaliteta življenja zunaj sfere dela močno vpliva na reakcije posameznika v službi. Meni, da je podpora prijateljev in sorodnikov povsem primerljiva s podporo službenih kolegov. Zelo zanimiva raziskava Maslach in Jacksona (1978 po Cherniss 1980: 137–140), ki se je sicer osredotočala na izgorelost strokovnjakov, je pokazala tesno povezanost med zakonskim stanom in izgorelostjo. Ugotovila sta, da so samski in razvezani poročali o višji stopnji emotivne izčrpanosti kot poročeni posamezniki. Vedeti pa moramo, da je vloga socialne podpore v preseku zveze med stresorji in napetostjo, ki jo povzročajo pri posamezniku, in ne redukcija delovanja stresorjev. Pravzaprav ima funkcijo blažilca stresa.

Stopnja tolerance do nasilja strank

Stopnja tolerance do nasilja strank se je pokazala precej nizka, saj se je 80,4 % vprašanih uvrstilo v razrede zelo nizke, nizke in srednje stopnje tolerance. V primerjavi z rezultati, ki smo jih dobili v sklopu o nasilju pred tem, bi pričakovali višjo stopnjo tolerance, saj ni bilo

mogoče oceniti pojava kot potencialnega stresorja. Ne glede na to se nam pri ugotavljanju stopnje tolerance do nasilja strank pokaže, da je ta razmeroma nizka, kar potrjuje predhodna sklepanja o izraziti prisotnosti obrambnih mehanizmov pri doživljanju in kognitivni predelavi nasilnih dogodkov. Na podlagi teh rezultatov lahko sklenemo, da je nasilje do strokovnjakov služb centrov za socialno delo vendarle eden od stresorjev in tako vir delovnih obremenitev.

Raven stresne obremenjenosti glede na področje dela

Naš namen je bil ugotoviti, kako strokovnjaki doživljajo svoja delovna mesta in katera se bodo izkazala kot najbolj stresna, argumentirali pa smo jih zlasti s socialnega vidika, administrativno–birokratski del smo izpustili. Kot najbolj stresna se je pokazala služba prve socialne pomoči. Ta utegne resnično obremenjevati, saj je neke vrste kontinuirano dežurstvo, ne glede na uradne ali neuradni dni. Poleg tega je zlasti na uradne dni pri tej službi kar visoka frekvenca strank. Navadno srečujemo ljudi v hudi stiski, ki so na centru za socialno delo prvič, zato primerov ne poznamo; to od strokovnjaka zahteva izrazito hitro in preudarno odločanje in ukrepanje, zlasti pa dobro strokovno usposobljenost za vsa področja dela. Drugo najbolj stresno področje dela se je pokazalo urejanje preživnin, kjer strokovnjak navadno nastopa kot mediator in strankama pomaga do zanju primerne in kompromisne rešitve, kar je pogosto težka naloga. Kot tretje najbolj stresno področje pa se je pokazalo področje rejništva in posvojitev, kjer je problematika kompleksnejša in zahteva dolgotrajnejšo obravnavo. Visoko, na četrto mesto, se je uvrstilo tudi delo s starimi. Slednje povezujemo predvsem s specifiko dela s starimi, ki je povezana z daljšanjem življenjske dobe, staranjem prebivalstva in kroničnim pomanjkanjem kapacitet v domovih za starejše, zato se na centre za socialno delo obrača vse več obupanih svojcev, ki imajo doma starejšega onemoglega družinskega člana, ki potrebuje celodnevno oskrbo. Na peto mesto se je uvrstil koordinator pluralne mreže socialnega varstva, kar je razmeroma nova funkcija strokovnjakov na centrih, uveljavljena z nacionalnim programom razvoja socialnega varstva in vizijo reorganizacije centrov za socialno delo. Temu sledita področje družinskega svetovanja in polivalentno socialno delo. Pričakovano so se na zadnja mesta uvrstila področja skrbništva, družinskih prejemkov in starševskega varstva in denarne pomoči, kjer gre pretežno za urejanje upravno-pravnih oziroma formalnih zadev ali birokratsko socialno delo. Presenetljivo se je precej nizko uvrstilo delo s trpinčenimi in delo z otroki in mladostniki.

Subjektivna ocena delovnega mesta

Raziskovanje stresa je lahko s stališča raziskovalca zelo sporno, ker je ocena določena preveč objektivno. Odločilno je doživljanje stresa subjektov, ki sodelujejo v raziskavi, zato smo se jih odločili povprašati o lastni oceni stresnosti dela. Največji delež vprašanih (58,7 %) ocenjuje, da je stresnost njihovega dela pogosta. 33,7 % jih meni, da je njihovo delo stresno včasih. Nihče ni ocenil, da ni stresno nikoli, 7,6 % pa jih je ocenilo, da je njihovo delo vedno stresno. V celoti gledano nam ocena vprašanih pokaže, da doživljajo svoje delo kot razmeroma stresno, vendar so rezultati skladni z že dobljenimi rezultati o stopnji stresne obremenitve, ki pokažejo optimalno raven stresa. Anketirani ocenjujejo, da se izobraževanje, ki bi prispevalo k večji strokovni usposobljenosti, redko izvaja. Tako jih meni kar 60,4 %, zato ugotovitev posplošujemo. To je za nadaljnji razvoj in ugled stroke nedopustno in zaskrbljujoče. Konec koncev je ta dejavnik potencialni stresor. Merkač (1998: 71) navaja, da porabijo organizacije v ZDA za razvoj kadrov okrog šest milijard dolarjev letno. Zavedati se moramo, da živimo v času nenehnih in hitrih sprememb, ki zahtevajo od nas prav tako prilagajanje. Brez ustrezne nadgradnje znanja in spretnosti se ne bomo mogli ustrezno odzivati na zahteve okolja. Tudi

socialna problematika ali narava socialnih problemov je odraz sprememb v načinu življenja, ki se jim bomo lahko strokovnjaki približali le z novimi znanji. Pridobivanje znanja pa ne pomeni zgolj prenosa informacij, temveč vključuje tudi kritično razumevanje delovnega okolja in usposobljenosti za samostojno delovanje. V tem pogledu ne zadostuje šolsko znanje, ki smo ga prinesli s seboj, temveč si je treba pridobiti na določenem delovnem mestu dodatna znanja in veščine. Znanje je neprecenljiva vrednota, ki mora v organizaciji živeti, saj je za njen obstoj vitalnega pomena in je jedro delovne ali profesionalne kulture (Možina 2002).

Načini reševanja stisk in težav, ki izvirajo iz dela, in pomembni udeleženi

V tem segmentu raziskave smo poskusili ugotoviti, kako anketirani rešujejo svoje stiske in težave, ki izvirajo iz dela, in kdo so pomembni udeleženi pri tem. Pri vprašanju so imeli na voljo sedem trditev, ki indicirajo načine reševanja stisk in težav oziroma vrsto socialne podpore; razvrstiti so jih morali po vrstnem redu, po katerem bi se najverjetneje odzvali, če bi se znašli v taki stiski. Na koncu smo trditve grupirali glede na tri skupne značilnosti – samostojno reševanje stisk in težav, iskanje pomoči pri sodelavcih, nadrejenih in v okviru supervizijskih/intervizijskih srečanj, obračanje na ljudi zunaj delovnega socialnega okolja – in poskusili ugotoviti splošne reakcije zaposlenih.

V tabeli lahko vidimo, da se vprašani čutijo pri razreševanju svojih stisk in težav, ki izvirajo iz dela, zelo suvereni. To odražata prva in tretja trditev. Na drugo mesto so uvrstili svoje sodelavce, ki so se že pred tem pokazali kot ključni vir socialne podpore.

Po grupiranju trditev lahko vidimo, da so zaposleni pri razreševanju svojih stisk in težav, ki izvirajo iz dela, zelo avtonomni, saj se zanesejo zlasti na svoje pretekle izkušnje, osebnostne lastnosti, zaradi katerih menijo, da jim lahko ustrezno pomagajo, in nazadnje se čutijo sami dovolj močni, da situacij ne občutijo kot stresnih, kar so pokazali že rezultati o stopnji stresne obremenitve, ki jo zaposleni občutijo pri delu. Na drugo mesto lahko postavimo podporno mrežo, ki jo sestavljajo najprej sodelavci, nato nadrejeni in supervizijske oziroma intervizijske skupine. Na zadnje mesto so se uvrstile njihove družine in prijatelji, ki niso sodelavci, kar se nam je pokazalo že pri virih

Tabela 1: Razvrstitev posameznih trditev glede na običajno reagiranje vprašanih na stiske in težave, ki izvirajo iz dela, in pomembni udeleženi pri tem

Mesto	Trditev
1.	Pretekle izkušnje, ki jih imam, mi zelo pomagajo.
2.	Obrnem se na sodelavce.
3.	Zaradi svojih osebnostnih lastnosti menim, da se znam spopasti s problemom.
4.	Obrnem se na nadrejenega.
5.	Stisko predstavim na superviziji/interviziji.
6.	Zaradi svojih osebnostnih lastnosti ne občutim skorajda nobene situacije za stresno ali redko.
7.	Stisko razčistim doma, v družini ali med prijatelji, ki niso moji sodelavci.

Tabela 2: Načini reševanja stisk in težav in pomembni udeleženi pri tem

Mesto	Način reševanja stisk in težav, ki izvirajo iz dela, in pomembni udeleženi pri tem
1.	Sami
2.	Znotraj strokovnega okolja
3.	Zunaj

socialne podpore, kjer si viri sledijo v enakem zaporedju. Človek ima na vseh svojih razsežnostih vdelane vzvratne in povratne vzgibe za ohranitev, napredek in reševanje kriznih situacij. Socialni imunski sistem tako poleg dobrodelnosti sestavlja tudi samopomoč, o kateri je vredno napisati nekaj besed, saj bo tako marsikomu lažje razumeti naše ugotovitve. Samopomoč je socialni vzgib v človeku, ki poskuša sam rešiti svoje stiske ali pa okrepiti svojo socialno klenost za kljubovanje težavam. Prav tako gre za samopomoč, ko si ljudje pomagajo med seboj v delovnem okolju, saj reševanje težav »svojih« pomeni reševati tudi svojo lastno stisko. Potencialni in prevladujoči vir energije pri samopomoči je stiska. Kako bo posameznik izkoristil stisko, pa je odvisno od tega, kako je bil vzgojen kljubovati težavam in stiskam (Ramovš 1995: 27–52, 69–72). Glede na dobljene rezultate sklepamo, da zaposlene motivira zlasti socialni imunski vzgib samopomoči. Šele potem poskušajo reševati stiske in težave s pomočjo sodelavcev in nadrejenih oziroma zunaj zavoda. Zaposleni se očitno ne želijo obremenjevati z službenimi problemi tudi doma, v prostem času, še manj pa si najbrž želijo obremenjevati družino in prijatelje.

Socialnodemografske spremenljivke in stopnja stresne obremenitve

Povezanost spola s stopnjo stresne obremenitve

Ženske so stresno bolj obremenjene od moških, saj so v povprečju dosegle več točk kot moški. Po izračunu povezanosti med spremenljivko spola in stopnjo stresne obremenitve pa se je pokazalo, da je statistična zveza med njima nizka. Glede na dobljene rezultate še ne moremo trditi, da so ženske v resnici bolj stresno obremenjene od moških – to smo preskušali v nadaljevanju. Poleg tega je delež žensk v vzorcu precej večji od deleža moških.

Povezanost starosti s stopnjo stresne obremenitve

Najvišjo stopnjo stresne obremenitve doživljajo anketirani, stari od 40 do 49 let, najmanjši stopnji so izpostavljeni tisti v starosti od 50 do 59 let. Izračuni kažejo, da statistične povezanosti med spremenljivkama skoraj ni. Tudi ne moremo sklepati, da s staranjem stopnje stresne obremenitve narašča. Zelo verjetno vplivajo na stresnost dela glede na starost vprašanih drugi dejavniki. Glede na to, da so v vzorcu v veliki večini ženske, moramo upoštevati biološke procese, povezane z ženskim spolom, zaradi katerih postanemo tudi občutljivejše. Poleg tega moramo povezati starost vprašanih z delovno dobo oziroma s področji dela, saj sklepamo, da imajo starejši subjekti tudi daljšo delovno dobo in zasedajo zahtevnejša področja dela. Stopnja stresne obremenitve ponovno pade v starostni skupini od 50 do 59 let, kar lahko povežemo z dejavniki zasebnega življenja vprašanih; menimo, da ne doživljajo več tolikšnega konflikta med obema sferama kot poprej. Statistični izračuni v konkretnem primeru so pokazali, da lahko obdržimo ničelno hipotezo, da med posameznimi starostnimi skupinami vendarle ni statistično pomembnih razlik v stopnji doživljanja stresne obremenitve.

Povezanost izobrazbe s stopnjo stresne obremenitve

Najvišjo stopnjo stresne obremenitve so ocenili vprašani z visoko stopnjo izobrazbe, najnižjo pa vprašani s srednješolsko izobrazbo, ki na centrih za socialno delo navadno zasedajo manj zahtevna delovna mesta, denimo, področje dela na družinskih prejemkih, zato nas ta podatek ne preseneča. V celoti gledano so razlike med diplomanti sicer minimalne. Gibanje stresne obremenjenosti zaposlenih na centrih za socialno delo glede na stopnjo izobrazbe je verjetno odraz večine, ki so po profesiji socialni delavci ali diplomirani socialni delavci, zato se uvrščajo tudi v vrh delovnih obremenitev. Težko trdimo, da gre za neposredno povezanost teh dveh spremenljivk, mogoče pa je povezati

delovno obremenitev z zahtevnostjo delovnega mesta, ki je odraz izobrazbe in usposobljenosti zaposlenih. Skratka, socialni delavci opravljajo zelo tipično socialno delo, ki se je že pri ugotavljanju stresne obremenjenosti glede na področje dela uvrstilo na vrh lestvice. Med tistimi z univerzitetno izobrazbo so verjetno tudi sociologi in pravniki, ki delajo na področjih, ki so bolj birokratske narave in so se že v prej navedenem sklopu uvrstile proti dnu lestvice.

Povezanost zakonskega stanu s stopnjo stresne obremenitve

Izkazalo se je, da so najbolj stresno obremenjeni ovdoveli, najmanj pa razvezani. Statistični izračun tudi ni pokazal bistvene statistične povezanosti med spremenljivkama. Izračunana vrednost je pokazala, da med spremenljivkama skoraj ni zveze. Kot smo že zapisali, doživljajo ovdoveli zelo veliko stresno obremenitev. Gledano z vidika socialne podpore bi tak odziv razumeli, vendar bi potem pri samskih in razvezanih pričakovali vsaj podoben rezultat, kar se pa ni izkazalo. Menimo, da je rezultat povezan zlasti z majhnim deležem ovdovelih. Morda pa je njihova izkušnja tako sveža ali boleča, da bistveno pripomore k večji občutljivosti in zmanjšanju zmožnosti ustreznega spoprijemanja s stresnimi situacijami nasploh. Veliko stresno obremenitev doživljajo tudi poročeni, kar povezujemo z malce starejšo populacijo, ki se je na lestvici stresne obremenitve že tako uvrstila najvišje in verjetno sledi klasičnim življenjskim normam in vrednotam, medtem ko so izvenzakonske skupnosti verjetno tudi odraz bolj liberalnih nazorov. Poleg tega živijo v izvenzakonski skupnosti zlasti mlajši, ki so morda še brez otrok, medtem ko imajo poročeni verjetneje že otroke, in če so še starejši, lahko intenzivnejše doživljanje stresa pripišemo načinu življenja. Če pogledamo v osnovno tabelo podatkov, vidimo, da so samski tudi razmeroma mladi. Problem (z našega stališča) mlade generacije poznamo – veliko jih živi doma, eksistenčno so neogroženi, zato rezultat ne preseneča. Presenetljivo majhno stresno obremenitev pa doživljajo razvezani. Glede na statistične izračune potrdimo, da med posameznimi vzorčnimi populacijami glede na zakonski stan ni statistično pomembnih razlik.

Povezanost delovne dobe v socialnem varstvu s stopnjo stresne obremenitve

Povprečna stopnja stresne obremenitve niha v zelo majhnem razponu. Najnižjo stopnjo stresne obremenitve so dosegli tisti, ki so na področju socialnega varstva zaposleni že vrsto let (od 30 do 39 let). To lahko povežemo z delovnimi izkušnjami, ki bistveno pripomorejo h kompetentnosti in občutku varnosti zaposlenih, lahko pa tudi mladostnemu elanu in ambicijam, kar se je v nekaterih študijah že potrdilo. V tem smislu bi morala stresna obremenjenost padati, vendar doseže še en vrh pri skupini zaposlenih od 20 do 29 let; vzrok lahko pripišemo tudi drugim dejavnikom, kot je denimo to, da je to z vidika starosti vprašanih najbolj dinamično in zato tudi stresno obdobje v življenju. Že pri ugotavljanju povezanosti starosti s stopnjo stresne obremenitve se je pokazalo, da so vprašani v starosti od 40 do 49 let najbolj stresno obremenjeni. Poleg tega je iz osnovne tabele podatkov mogoče razbrati, da je delovna doba na področju socialnega varstva v večini primerov tudi celotna delovna doba vprašanih, kar pomeni, da v času njihove zaposlitve ni bilo bistvenih odstopanj v smislu panoge zaposlitve. V skladu s statističnimi izračuni smo se odločili zadržati ničelno hipotezo, da med posameznimi populacijskimi skupinami ni statistično pomembnih razlik.

Povezanost delovne dobe na centru za socialno delo s stopnjo stresne obremenitve

Tudi pri ugotavljanju stresne obremenitve glede na delovno dobo na centru za socialno delo smo prišli do zelo podobnih rezultatov, le da sta stopnji stresne obremenitve pri prvi in tretji starostni skupini obrnjeni, vendar se vrednosti med njima ne razlikujeta bistveno. Majhna razlika med vrednostma je bila že v

prejšnjem primeru. Te ugotovitve povezujemo s tem, da je delovna doba zaposlenih na centru za socialno delo zelo izenačena z delovno dobo v socialnem varstvu, kar pomeni, da so vprašani že ves čas zaposleni prav na centru za socialno delo in svojih zaposlitev niso pogosto menjali. Iz podatkov je tudi razvidno, da so prišli na center za socialno delo po razmeroma kratkem času oziroma enem letu zaposlitve, kar povezujemo s pripravniško dobo, ki so jo opravljali drugje. Tudi v tem primeru se je pokazala neznatna korelacija med spremenljivkama. Statistični izračun omogoči zadržati ničelno hipotezo, da med posameznimi populacijskimi skupinami glede na delovno dobo na centru za socialno delo tudi v tem primeru ni statistično pomembnih razlik.

Preverjanje hipotez

H_1: Osebe, ki so bolj stresno obremenjene, so manj zadovoljne s svojim delom.

Hipotezo o povezanosti med stresno obremenitvijo in zadovoljstvom zaposlenih smo zadržali. Pri preverjanju hipoteze o povezanosti spremenljivke zadovoljstva in stresne obremenitve smo prišli do rezultatov, ki so se potrdili že v številnih študijah, kot je bila denimo tudi Jamalova (1990: 727–738) študija o stresu med medicinskimi sestrami v večji bolnišnici v Kanadi, kjer se je ta zveza potrdila. Druge raziskave so pokazale, da je lahko vir stresa pomanjkanje zadovoljstva zaposlenih, medtem ko zadostna mera zadovoljstva pomembno pripomore k lajšanju stresnih dogodkov (Flechter, Payne 1980 po McLean 1999: 77).

H_2: Osebe, ki so manj stresno obremenjene, imajo višjo stopnjo tolerance do nasilnega vedenja strank.

Hipotezo smo zavrnili in sprejeli ničelno, ki pravi, da ni povezanosti med stopnjo stresa in stopnjo tolerance nasilja. Po mnenju avtorjev (Balloch *et al.* 1998: 347–349) je vprašanje povezanosti nasilja in stopnje stresne obremenitve precej kompleksnejše in zahtevno zlasti zato, ker ocena stresa poteka v času raziskave, medtem ko se nasilni dogodki zgodijo prej. Ne glede na to so preliminarne analize zvezo omenjenih spremenljivk potrdile; vemo, da nasilje pušča sledi tudi po neposrednem dogodku. Drug pomemben dejavnik pa je naraščanje nasilja v službah pomoči. Pahl (1999: 104–105) v povzetku komentarja k opravljeni raziskavi o nasilju poudari, da je pojav nasilja v javnih službah pomoči na področju socialnega varstva zlasti posledica razdvojene vloge strokovnjaka, ki lahko ponudi pomoč znotraj omejenih kompetenc ali javnih pooblastil. Seveda so pričakovanja strank precej večja, kar jih razburi; odgovornost za svoje stiske začnejo prenašati na strokovnjaka. S tega stališča je že konflikt vloge precejšen dejavnik frustracij ali stresa. Avtor je še prepričan, da so strokovnjaki javnih socialnovarstvenih ustanov v primerjavi z drugimi poklicnim skupinami bolj izpostavljeni nasilju.

H_3: Pri osebah, ki so bolj stresno obremenjene, pričakujemo tudi nižjo stopnjo socialne podpore.

Tudi to hipotezo smo zavrnili in obdržali ničelno, da ni povezanosti med stopnjo stresne obremenjenosti in stopnjo socialne podpore.

Nekatere raziskave so nepovezanost teh spremenljivk že potrdile. Nekateri avtorji (Beehr 1985: 388–389) so opozorili, da je lahko vzrok za to način medsebojne komunikacije. Ker pa je socialna podpora zlasti v funkciji moderiranja in neposredno ne reducira stopnje stresa, smo poskusili ugotoviti povezanost med stopnjo zadovoljstva z delom in stopnjo socialne podpore, pri čemer se je pokazala med spremenljivkama statistično pomembna povezanost. Tako smo se prepričali, da dosegajo tisti z več socialne podpore tudi večje zadovoljstvo z delom. Tudi Beehr (1985: 386) je zapisal, da je primarna funkcija socialne podpore vpliv na delovno zadovoljstvo in psihološke napetosti, kar je v skladu tudi s Housevo (1981 po Beehr 1985) ugotovitvijo, da socialna podpora vpliva zlasti na psihološke napetosti in poklicno držo.

H_4: Med spoloma pričakujemo statistično pomembne razlike v stopnji stresne obremenitve.

Ničelno hipotezo smo zavrnili in potrdili ugotovitev, da so ženske bolj obremenjene od

moških. Z vidika spolne segregacije v sferi dela ženske navadno zasedajo nižje položaje, redkeje zasedajo vodilna delovna mesta, imajo manj avtonomije pri delu in prejemajo nižjo plačo. V našem konkretnem primeru bi težko rekli, da so ženske stresno bolj obremenjene zaradi teh dejavnikov, ker take domneve zahtevajo natančnejšo analizo razlik. Se pa v literaturi pojavlja prepričanje, da je pomemben razlog višje stopnje stresa pri ženskah konfliktnost vloge delavke in matere oziroma gospodinje.

Pri usklajevanju zahtev dela in družinskega življenja razlikujemo tri vrste konfliktov: časovni konflikt, prenos napetosti ali čustvenih stanj med vlogama in vedenjski konflikt (težave pri prehajanju med položajema vlog). Te konflikte rešujejo na različne načine, kar je odvisno od subjektivno določenih prioritet posameznice. Narašča pa delež takih, ki dajejo prednost delu, in tistih, ki se za družino sploh ne odločijo (Černigoj Sadar 2002: 97). Warr in Parry (1982 po Terborg 1985: 261) sta ugotovila, da zaposlene ženske z družinami pogosteje doživljajo depresivna stanja kot zaposlene brez družine.

SKLEPI IN PREDLOGI

Strokovnjaki centrov za socialno delo, zajetih v raziskavi, imajo dela in naloge, ki po obsegu presegajo njihove zmogljivosti. Časovna stiska povzroča zamude in skoraj vsak drugi občasno težko najde čas za dopust. Pomanjkanje časa povzroča izgubo nadzora in je lahko razlog za nekvalitetno opravljeno delo in nezadovoljstvo zaposlenih in uporabnikov. V tem primeru bi bilo treba preveriti kadrovske zmogljivosti glede na trend količine dela in s tem v zvezi morda povečati število zaposlenih oziroma ustrezneje organizirati delo znotraj trenutnih kadrovskih kapacitet. Vemo, da so centri za socialno delo javni zavodi, ki za javnost delujejo po principu uradnih ur. V tem času moramo biti na razpolago strankam. Časa za opravljanje terenskega dela nam ostane zelo malo, saj se v času neuradnih dni navadno organizirajo še ostale aktivnosti, kot so sestanki strokovnih delavcev, izvajanje seminarjev in drugo. Poleg tega prihajajo stranke tudi v času neuradnih dni. Zato predlagamo, da bi bil na neuradne dneve dostop do poslovnih prostorov za stranke omejen, s čimer bi zaposlene bistveno razbremenili. Pri tem je lahko v smislu dežurne službe strankam na voljo služba prve socialne pomoči.

Kot potencialni vir stresa se je pokazal konflikt profesionalno–birokratske vloge oziroma konflikt svetovalne vloge in vloge izvajanja javnih pooblastil, ki sta orientacijsko nezdružljivi. To zahteva redefinicijo vlog na mikro ravni in jasno razmejitev. Pri nekaterih storitvah je to pravzaprav nemogoče. Pri storitvah, ki iz javnega pooblastila preidejo v svetovanje, pa bi bilo morda smiselno razmišljati o tem, da bi svetovanje opravljal drug strokovni delavec, kar zahteva spremembo organizacije dela.

Skoraj tretjina vprašanih je ocenila delovne pogoje kot slabe ali zelo slabe. Preseganje kapacitet prilagajanja organizma na fizične okoliščine dela zahteva od delovno aktivnega človeka veliko energije za prilagajanje, ki bi jo lahko sicer porabili za opravljanje svojega dela. Zato bi bilo treba izboljšati fizične pogoje dela v zavodih, kjer so razmere slabše, saj bi na ta način vzpostavili prijetnejše okolje tudi za uporabnike služb.

Velika večina vprašanih ima pri delu s strankami včasih občutek nemoči, kar ne preseneča. Pri našem delu se namreč velikokrat srečujemo s hudim trpljenjem ljudi in zelo kompleksnimi problemi, ki terjajo dolgotrajnejšo, v nekaterih primerih tudi permanentno spremljanje in pomoč uporabnikom. Ovire pri tem so lahko nerealno visoka pričakovanja strank, njihova nekooperativnost in birokratska narava strokovnega dela, vezanega na predpise, ki ustvarja pregrado v delovnem odnosu strokovnjaka z uporabnikom. To lahko privede do neravnovesja med potrebami uporabnikov in resursi strokovnjakov, kar povzroči občutek nemoči. Čeprav gre za povsem »naraven« občutek strokovnjaka, je lahko to za tistega, ki stopi v ta poklic, da bi pomagal ljudem v stiski, zelo obremenjujoče. Pri tem lahko stori največ sam, da tako izkušnjo ozavesti in jo kognitivno predela, v veliko pomoč pa sta mu suport in

supervizija nadrejenega in udeležba na intervizijskih/supervizijskih srečanjih. Zlasti pa mora biti pripravljen sprejeti, da gre včasih za problem, ki je nerešljiv, in bo njegova pomoč uporabniku neučinkovita.

Strokovnjaki ocenjujejo, da profesija socialnega dela v javnosti ne uživa velikega ugleda. Čeprav zahteva ugled stroke kompleksnejšo obravnavo, ne zgolj na ravni matičnih institucij, kot so centri za socialno delo, lahko njihov prispevek bistveno pripomore k njeni krepitvi. To lahko centri dosežejo zlasti s skrbjo za kvaliteto storitev, ustrezno izobraženim in usposobljenim kadrom in z rednimi in kontinuiranimi medijskimi prispevki, v katerih imajo možnosti predstaviti dosedanje rezultate in dosežke in svoje poslanstvo in vizijo nadaljnjega razvoja. Zlasti pa poudariti in jasno opredeliti obseg pooblastil, kajti neredko je delo centrov za socialno delo pod kritičnim drobnogledom novinarjev in laikov pa drugih strokovnjakov, ki zaradi nepoznavanja institucije in dela stroke prelagajo odgovornost in krivdo za celo vrsto družbenih anomalij na socialne službe.

Vprašani ocenjujejo, da imajo razmeroma malo možnosti za napredovanje in da so neprimerno nagrajeni. Vprašanje, na katerega nimamo odgovora, je, ali je med vprašanimi sploh prisotna težnja po karieri. V feminiziranih poklicih naj bi bile karierne težnje celo manj izražene kot sicer, zato težko z gotovostjo sklepamo, ali je kariera potencialni stresor. Ker so lahko to bolj individualizirane težnje oziroma težnje nekaterih posameznikov in je nemogoče posplošiti sklep na celotno populacijo, bi bilo bolj smiselno, da to preverijo nadrejeni z letnimi razgovori, ki jih opravijo z zaposlenimi, in sistematičnim planiranjem njihovih karier, kar določa tudi zakon o javnih uslužbencih. Sistem napredovanja urejata pravilnik o napredovanju strokovnih delavcev in strokovnih sodelavcev na področju socialnega varstva v nazive in kolektivna pogodba za področje zdravstva in socialnega varstva, ki ureja napredovanje v plačilne razrede. Vsake tri leta napredujemo za en plačilni razred, največ jih je pet. Spremembe predvideva nov zakon o sistemu plač v javnem sektorju, ki ni še stopil v veljavo in bo predvidel največ desetkratno napredovanje v plačilne razrede za delavce in največ pet plačilnih razredov znotraj posameznega naziva (dva naziva) za strokovne delavce in sodelavce; to ne bo več sledilo »avtomatizmu«, temveč oceni direktorja. Isti zakon predvideva še spremembo v zvezi z nagrado za delovno uspešnost, ki znaša v tem trenutku 2 % mase osnovnih plač. Odslej bo delež 5–odstotni, mogoče pa mu bo prišteti še del sredstev, doseženih s prodajo blaga in storitev na trgu. To bo omogočilo izplačilo nagrade za delovno uspešnost največ dve plači na zaposlenega dvakrat letno. Zlasti pa je namen novega zakona izenačitev plač oziroma poklicev. Skratka, na tem področju se napoveduje kar nekaj pozitivnih sprememb.

Relativno nezadovoljstvo zaposlenih se je pokazalo v zvezi s politiko vodenja zavodov. Nedvomno je vloga nadrejenega zelo kompleksna in terja usklajeno obvladovanje sprotne analize dela, izboljšav in načrtovanja izboljšav, ustrezno vodenje oziroma motiviranje sodelavcev in spremljanje rezultatov. Analiza dela je povezana z organiziranjem, ki se je v konkretnem primeru pokazalo kot možni vzrok kvantitativne preobremenjenosti zaposlenih. S tem je lahko ogrožen eden poglavitnih ciljev – kvaliteta storitev, ki je vsebina funkcije planiranja in s tem povezanega načrtovanja izboljšav. Tesno prepleteno z organiziranjem je tudi vodenje, s katerim bi morali nadrejeni motivirati in navdihniti zaposlene pri doseganju ciljev in izvrševanju nalog. Ugotavljamo namreč tudi povprečno delovno zadovoljstvo strokovnjakov, ki je zelo verjetno neposredno povezano s povprečno motivacijo. Spremljanje rezultatov je funkcija preverjanja ustreznosti organiziranja in vodenja oziroma strategije doseganja ciljev. Novi trendi poudarjajo izobražen in usposobljen kader, ki lahko tudi sam ovrednoti rezultate, torej ni potrebe po kontroliranju z vrha navzdol. Poleg tega je specifika socialnega dela v tem, da je vrednotenje učinkov dela že tako težavno. Nekateri avtorji opozarjajo na pomanjkanje povratnih informacij o rezultatih dela strokovnjakov, kar utegne biti tudi dejavnik stresa. Zato je skrb

za izobražen in usposobljen kader bistvenega pomena, ki se je v primeru naše raziskave pokazala, žal, kot pomanjkljiva. Iz navedenega je moč razbrati, kako kompleksno je menedžeriranje in kako zelo pomembna so znanja s področja menedžmenta.

Prav zato se nam zdi pomembno, da bi morali položaje direktorjev ustanov zasedati za to usposobljeni ljudje, ki so si pridobili menedžerska znanja – zlasti o človeku in medčloveških odnosih - in konceptualna znanja, ki zajemajo ustvarjalne in organizacijske sposobnosti. S tem bi dosegli ustrezno fleksibilnost na ravni samih institucij oziroma pri upravljanju s človeškimi viri teh institucij.

Direktorji javnih zavodov na področju socialnega varstva opravijo dveletni program tako imenovane šole za direktorje v socialnem varstvu, kar je tudi pogoj za reelekcijo. Potem pa je izobraževanj in usposabljanj s tovrstno tematiko zelo malo ali jih skoraj ni. Zato naj bodo rezultati pričujoče raziskave pobuda za razmislek o kontinuirani, organizirani ponudbi izobraževanj in aktivnih usposabljanj vodstvenega kadra tudi z aktualnimi menedžerskimi vsebinami, ki bi si jih lahko izbirali glede na osebne reference in potrebe.

Naprej se je nezadovoljstvo zaposlenih pokazalo v zvezi s kvaliteto supervizije in socialno podporo nadrejenih, kar je lahko zelo intenziven stresor. Trenutno opredeljena vloga direktorja centrov za socialno delo je nedvomno zelo zahtevna. V tem pogledu bi bilo smiselno razmišljati o ločenih vlogah direktorja in strokovnega vodje, kar posebni socialnovarstveni zavodi že prakticirajo. Glede na to, da se je pokazala potreba po izobraževanju in usposabljanju vodstvenega kadra z menedžerskimi vsebinami, menimo, da bi bila tudi delitev vloge smiselna, saj bi na ta način razbremenili vodstveni kader, zagotovili uspešnejše vodenje in upravljanje centrov, dvignili raven kvalitete storitev in ustvarili večje delovno zadovoljstvo zaposlenih. Tako bi direktor organiziral in vodil delo ter poslovanje zavoda, predstavljal in zastopal zavod in bil odgovoren za zakonitost dela zavoda, medtem ko bi strokovni vodja vodil zgolj strokovno delo.

Vprašani ocenjujejo tudi, da imajo razmeroma malo priložnosti za izobraževanje. V ponudbah, ki jih strokovnjaki sprejmemo na začetku leta, je pravzaprav zelo težko planirati izobraževanje ali usposabljanje, ki bi bilo relevantno za celotno paleto področij dela na centrih. Ponudba je zlasti odraz trendov. Tako je v zadnjem času večji poudarek na nasilju, delu z osebami z demenco, s težavami v duševnem zdravju, rejništvu – temam, ki so aktualne, medtem ko so nekatera področja povsem zanemarjena, kar ni dobro niti za razvoj stroke niti za ustvarjanje primerno usposobljenega in kompetentnega kadra. Menimo, da bi bilo zato smiselno bolj sistematično in širše zasnovano usposabljanje kadrov.

Ugotavljamo povprečno zadovoljstvo zaposlenih, katerega vzrok lahko iščemo v potencialnih stresorjih: preobremenjenosti zaposlenih z obsegom dela, notranji konfliktnosti in dvoumnosti vloge, ponekod slabših delovnih pogojih, majhnem ugledu profesije, manjših možnostih napredovanja, nižjem zadovoljstvu s politiko vodenja zavodov, povprečni kvaliteti supervizije in oceni povprečne nagrade za opravljeno delo. Pri preverjanju hipoteze se je pokazala neposredna povezanost stresne obremenitve s stopnjo delovnega zadovoljstva, zaposleni pa so svoje delo največkrat ocenili kot pogosto stresno. Statistično pomembne razlike v stopnji stresne obremenitve so se pokazale med spoloma, kar pomeni, da so ženske stresno bolj obremenjene kot moški. Povprečno zadovoljstvo zaposlenih kaže na morebitno frustracijo zaposlenih ali razhajanje med njihovimi potrebami in možnostmi zadovoljevanja teh potreb. Zato menimo, da je odpravljanje stresnih dejavnikov ključno pri odpravljanju nezadovoljnega kadra. Predloge odpravljanja posameznih stresorjev podajamo sproti.

Zaposleni naletijo na nasilje, ki mu sicer ne pripisujejo večjega pomena; tudi pri preverjanju hipoteze, da subjekti z manjšo toleranco nasilja doživljajo večjo stresno obremenitev, se nam neposredna zveza ni potrdila. Sklepamo, da so razlog za to njihova obrambna vedenja in časovno razhajanje med opravljanjem raziskave in doživljanjem nasilja, ki se

je dogajalo pred empiričnim raziskovanjem pojava, saj se je tudi njihova toleranca do nasilja pokazala kot razmeroma nizka. Ne glede na to menimo, da bi morali nadrejeni v tem pogledu zavzeti odgovorno in zaščitniško držo do zaposlenih in jasno opredeliti pravila opravljanja dela z nasilnimi strankami, kot je, denimo, interni timski oziroma interdisciplinarni pristop v smislu sodelovanja različnih služb, obravnava in vodenje primerov v parih in opravljanje terenskega dela v parih. Ključni problem je način obravnave uporabnikov, ki se vedejo nasilno zaradi zdravstvenih težav; navadno so to ljudje s težavami v duševnem zdravju, ki jih medicinska stroka kljub temu opredeljuje predvsem kot uporabnike socialnih služb. Podobne težave srečujemo pri delu z alkoholiki in drugimi zasvojenimi, kjer so socialni problemi bolj sekundarni. Ker pa ne moremo določiti povsem jasne vzročno-posledične zveze in so problemi kompleksnejši, je pri obravnavi nasilnih strank nujen interdisciplinarni pristop.

Skratka, nasilje strank je treba vzeti kot dejstvo in pojav, ki je v porastu in so mu strokovnjaki na centrih precej izpostavljeni, ter ga izpostaviti kot stresor, ki vpliva na duševne procese zaposlenih.

Kvaliteto delovnega življenja v našem primeru očitno zagotavljajo občutek varnosti zaposlitve in dobri medosebni odnosi, ki so pomembni za izpolnjevanje delovnih nalog, doseganje zastavljenih ciljev, ustvarjanje pozitivne delovne morale in humanizacijo dela. Dobri medosebni odnosi v delovni organizaciji lahko močno zmanjšajo stresnost dela. Lahko sklepamo, da je na centrih, ki so v raziskavi sodelovali, ustrezna raven demokracije; rezultati pokažejo visoko stopnjo sodelovanja zaposlenih pri sprejemanju odločitev, ki vplivajo na njihovo delo. Drug zelo pomemben dejavnik kvalitete delovnega življenja strokovnjakov na centrih je občutek varnosti zaposlitve, ki je v današnjem času izjemna kvaliteta, saj je postalo vprašanje brezposelnosti eno najbolj perečih ekonomskih in socialnih vprašanj. Človekova potreba po varnosti je elementarna potreba. Varnost zaposlitve nam tako zagotovi materialno oziroma eksistenčno varnost, ki je s tega vidika najpomembnejša vrednota in gmotna dobrina.

Ugotavljamo, da so zaposleni deležni tudi dokaj močne socialne podpore, ki je pomemben amortizator stresa. Tudi številne druge raziskave so pokazale, da je suportivno delovno okolje pomemben dejavnik zmanjševanja delovnih preobremenitev. Po naši raziskavi jo doživljajo zlasti od sodelavcev in prijateljev. Manj od družine, kar pripisujemo jasnemu razmejevanju delovnega in zasebnega življenja zaposlenih; to je tudi odraz profesionalnega odziva na delovne obremenitve. Razmeroma majhno socialno podporo pa dobijo od nadrejenih, kar utegne biti pomemben vir stresa. Nekateri avtorji trdijo, da je lahko zelo izrazit dejavnik stresa, če nadrejeni s svojim načinom vedenja in komunikacije zbujajo pri podrejenih defenzivnost in sovražnost. Razloge za šibko socialno podporo nadrejenih lahko iščemo na več ravneh. Po našem mnenju je ključni razlog njihova preobremenjenost in s tem padec tako kvalitete kot kvantitete suporta, ki ga lahko ponudijo zaposlenim. Zlasti pa je pomemben odnos oziroma drža, ki jo zavzamejo do podrejenih. Po sodobnih ugotovitvah je naše ravnanje v odnosih z drugimi močno obarvano z našimi čustvi oziroma čustveno inteligenco, zato bi lahko s primernim samozavedanjem, samoobvladovanjem, samomotivacijo, socialnim zavedanjem in socialnimi veščinami bistveno izboljšali odnos do zaposlenih in uspešneje reagirali na socialne potrebe zaposlenih.

Pri preverjanju hipoteze, da subjekti z večjo socialno podporo doživljajo manj stresnih obremenitev, se nam neposredna povezanost teh spremenljivk ni potrdila, temveč se je statistično pomembna povezanost pokazala med stopnjo socialne podpore in delovnim zadovoljstvom, kar pripisujemo temu, da je socialna podpora zlasti moderator doživljanja stresnih obremenitev in ne neposredni dejavnik stresa.

Pri načinih reševanja stisk in težav, ki izvirajo iz dela, ugotavljamo, da se zaposleni lotevajo reševanja teh zlasti sami in znotraj strokovnega okolja, šele nato se obračajo na

zunanje okolje, v katerega uvrščajo svojo družino in prijatelje.

Najbolj stresno področje dela se je pokazala služba prve socialne pomoči, najmanj stresna pa so se pričakovano pokazala bolj birokratsko obarvana področja. Zelo pomembno je, da nadrejeni dobijo realen vpogled v delo, počutje in razmišljanje zaposlenih. V ta namen so uporabni letni (individualni) ocenjevalni intervjuji, s katerimi nadrejeni natančneje pregledajo delo zaposlenih, ugotavljajo njihova pričakovanja in cilje, rešujejo morebitna nesoglasja in načrtujejo spremembe, ki si jih zaposleni želijo v zvezi s svojim delom. Menimo tudi, da bi se moral čas opravljanja del in nalog na področjih, ki so najbolj stresna in obremenjujoča, omejiti oziroma prilagoditi zmožnostim posameznega zaposlenega.

Med socialnodemografskimi spremenljivkami in stopnjo stresne obremenitve se ni pokazala statistično pomembna povezava, zato menimo, da je izkušnja stresa posameznika odvisna zlasti od osebnostnih značilnosti in vplivov iz okolja. Glede na to, da smo proučevali odzivanje na stresorje precej homogene populacije v zelo podobnih delovnih razmerah, sklepamo, da je bil učinek socialnodemografskih dejavnikov zanemarljiv.

VIRI

Bailey, J. M., Bhagat, R. S. (1987), Meaning and Measurement of Stressors in the Work Environment: An Evaluation. V: Kasl, S. V., Cooper, C. L. (ur.), *Research Methods in Stress and Health Psychology.* London: John Wiley & Sons (207–229).

Balloch, S., Pahl, J., McLean, J. (1998), Working in the Social services: Job Satisfaction, Stress and Violence. *Br. J. Social Wk.*, 28: 329–250.

Beehr, T. A. (1985), Organizational stress and Employee Effectiveness: A Job Characteristics Approach. V: Beehr, T. A., and Bhagat, R. S. (ur.), *Human Stress and Cognition in Organizations: An Integrated Perspective.* New York itn.: John Wiley & Sons (57–79).

Bennet, R. (1997), *Organisational Behaviour*. London itn.: M&E Pitman Publishing.

Cherniss, C. (1980), *Staff Burnout: Job Stress in the Human service*. Beverly Hills: Sage Publications.

Černigoj Sadar, N. (2002), Stres na delovnem mestu. *Teorija in praksa*, 39, 1: 81–102.

Furnham, A. (1992), *Personality at Work: The Role of Individual Differences in the Workplace.* London: Routledge.

Gostiša, M. (1996), *Participativni management*. Ljubljana: Enotnost, Studio participatis.

Jamal, M. (1990), Relationship od Job stress and Type – A Behavior to Employees' Job Satisfaction, Organzational Commitment, Psychosomatic Health Problems, and Turnover Motivation. *Human Relations*, 43, 8: 727–738.

Jurman, B. (1981), *Človek in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kanjuo Mrčela, A. (2002), Sodobna rekonceptualizacija dela: Delo med racionalnim in emocionalnim. *Teorija in praksa*, 39, 1: 30–48.

Kavar Vidmar, A. (1998), Kakovost delovnega življenja. *Socialno delo*, 37, 2: 81–113.

Kreitner, R., Kinicki, A. (2004), *Organizational Behavior*. New York itn.: McGraw Hill Companies (6. izdaja).

Lipičnik, B. (1998), *Ravnanje z ljudmi pri delu*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.

– (2000), *Organizacija podjetja*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

Lipičnik, B., Možina S. (1993), *Psihologija v podjetjih*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Maslach, C., Leiter, M. P. (2002), *Resnica o izgorevanju na delovnem mestu: Kako organizacije povzročajo osebni stres in kako ga preprečiti.* Ljubljana: Educy.

McLean, J. (1999), Satisfaction, Stress and Control over Work. V: Balloch, S., McLean, J., Fisher, M. (ur.), *Social Services: Working under Pressure.* London: The Policy Press (61–86).

Merkač, M. (1998), *Kadri v organizaciji*. Koper: Visoka šola za management.

Miller, K. I., Ellis Hartman, B., Zook, E. G., Lyles, J. S. (1999), An Integrated Model of Communication, Stress, and Burnout in the Workplace. *Comunication Research*, 17, 3: 300–326.

Miloševič Arnold, V., Erzar Metelko, D., Vodeb Bonač, M., Možina, M. (1999), *Supervizija: Znanje za ravnanje*. Ljubljana: Socialna zbornica Slovenije.

Miloševič Arnold, V., Poštrak, M. (2003), *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Študentska založba.

Možina, M. (2004), *Prevalenca nasilnega vedenja klientov in obremenitve zaposlenih na centrih za socialno delo.* Ljubljana: Medicinska fakulteta (magistrsko delo).

Možina, S. (2002), Učenje, izobraževanje, usposabljanje v organizaciji. V: Možina, S. (ur.), *Management kadrovskih virov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (205–248).

Možina, S., Bernik, J., Svetic, A. (2004), *Osnove managementa*. Piran: GEA College – Visoka šola za podjetništvo.

Nastran Ule, M. (1993), *Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Newton, T., Handy, J., Fineman, S. (1995), *Managing Stress: Emotion and Power at Work*. London: Sage Publications.

Pahl, J. (1999), Coping with Physical Violence and Verbal Abuse. V: Balloch, S., McLean, J., Fisher, M. (ur.), *Social Services: Working under Pressure*. Great Britain: The Policy Press (87–106).

Quick, J. C., Quick, J. D. (1984), *Organizational Stress and Preventive Management.* New York: McGraw-Hill.

Ramovš, J. (1995), *Slovenska sociala med včeraj in jutri.* Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno.

Rozman, R., Kovač, J., Koletnik, F. (1993), *Management*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Selič, P. (1999), *Psihologija bolezni našega časa*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Terborg, J. R. (1985), Working Women and Stress. V: Beehr, T. A., Bhagat, R. S. (ur.), *Human Stress and Cognition in Organizations: An Integrated Perspective*. New York itn.: John Wiley & Sons (245–281).

Thompson, N., Stradling, S., Murphy, M., O'Neill, P. (1996), Stress and Organizational Culture. *Br. J. Social Wk.*, 26: 647–665.

Vila, A. (1994), *Organizacija in organiziranje*. Kranj: Moderna organizacija.

Zastrow, C. (1992), *The Practice of Social Work*. Belmont: Wadsworth

Zdovc, A. (1998), Izgorelost strokovnjakov na centrih za socialno delo. *Socialno delo*, 37, 3–5: 319–327.

Srečo Dragoš

IDEOLOGIZACIJA DOBRODELNOSTI

UVOD

Težko bi našli družbeno dejavnost, ki je ne bi mogli ideologizirati. To velja tudi za dobrodelne dejavnosti vseh vrst, vključno s katoliško dobrodelnostjo (*caritas*). Ideologizacija je proces, v katerem nameravano, potekajoče ali minulo delovanje opremimo z ideološkim smislom, da bi pridobilo na legitimnosti. Pri tem definiram ideologijo kot interesno pogojen konstrukt realnosti, ki se z uporabo družbene moči uveljavlja na račun drugih in drugačnih (konkurenčnih) konstruktov. Ideologija torej ni že vsak idejni sklop, namen ali razlaga, ki pojasnjuje kakšno početje; to bi bila preširoka opredelitev, s katero pojem ideologije razvodenimo do stopnje, ko ni več uporaben. Iz naše opredelitve izhaja, da razlage kakšnega početja postanejo ideološke samo z določenimi pogoji, med katerimi so najpomembnejši trije:

- da gre za take poenostavitve realnosti (konstrukte), ki se vselej prilagajajo interesom akterja, ki jih zagovarja
- da v razmerah, v katerih se določen konstrukt uveljavlja, obstajajo tudi drugi načini (konstrukti za pojasnjevanje istega početja), ki so prvemu konkurenčni
- da akter poskuša svoj konstrukt uveljaviti na podlagi družbene moči.

Interesi, motivi, ideje, prepričanja, razlage in aktivnosti, ki so brez enega od zgornjih kriterijev, niso ideološke. Šele tisto, kar ustreza hkrati vsem kriterijem, lahko imenujemo ideologija (več o tem gl. Dragoš, Leskošek 2003: 9-20).

Katoliška dobrodelnost je le ena od številnih dejavnosti rimskokatoliške cerkve (RKC), s katerimi ta organizacija opravlja svoje družbeno poslanstvo. Pri tem tudi za RKC velja enako kot za vsako drugo organizacijo; njena velikost, starost, število hierarhičnih ravni, šibkost demokratičnega nadzora in količina moči, ki je lastna organizaciji, vse to je v tesni zvezi z ideologizacijo njenih dejavnosti. Bolj ko so ti atributi izraženi, verjetnejša je ideologizacija, in narobe.

STRATEGIJE

Dobrodelnost je le ena od številnih dejavnosti, ki jih izvaja RKC. Družbena vloga katoliške dobrodelnosti je zato odvisna od RKC, ki jo izvaja, kot tudi od cerkvenega okolja, torej od širše družbe, ki ji je dobrodelnost namenjena. Povezava med cerkvenimi dejavnostmi in okoljem, v katerega vstopa RKC s svojimi dejavnostmi, je pomembno določena s strategijo RKC in z državnim odzivom na to strategijo. V tem razdelku si poglejmo prvi del problema – strategijo RKC (obravnavi državne strategije je namenjen zadnji razdelek).

Kakšna je zveza med različnimi družbenimi funkcijami RKC in ustrojem družbe, v kateri deluje? Najpogosteje pri (socioloških) analizah tega vprašanja uporabljamo funkcionalni ali simbolni pristop. Prvi takrat, ko se sprašujemo, kakšna je narava kakšne deklarirane ali namišljene dejavnosti, ko jo primerjamo z učinki, ki jih sproža, ali pa s tistimi, ki so jo povzročili. Če se spomnimo, da ima RKC pri nas od najvišje sodne instance priznan status »splošno koristne ustanove«, in če ne pozabimo, da je Merton (1979) že pred pol stoletja spodbijal to

klasično funkcionalistično predpostavko, ker za nobeno institucijo ne more veljati apriori, potem vemo, da je osredotočenje na družbena dejstva nujno zlasti v okoljih, kjer se ta zamegljujejo. Podobno velja za simbolni pristop, kjer je v ospredje analize postavljeno mišljenje (cerkve, vere, z njo povezanih dogodkov in trendov, doktrinarnih izjav itn.), razumevanje teh pojavov in načinov komuniciranja o njih. Kaj se skriva za trditvami, da smo Slovenci katoliški narod, kakšna je sporočilnost dogodkov, ko se najvišji državni funkcionarji skupinsko udeležujejo cerkvenih ritualov, ko vojaki na službene stroške romajo v Lurd, ko politične stranke nasprotujejo izgradnji džamije itn. – pri takih vprašanjih je simbolna analiza nepogrešljiva. Preprečuje samoumevnost in dviguje preprogo, da lažje vidimo pod njo. Tretji način analize pa je kompleksnejši, recimo mu strukturalen. Obravnavano tvarino poskuša analitično razcepiti na osnovne strukture, oblike, dogodke in motive, nato preverja načine, kako se te sestavine povezujejo med sabo, in razloge, zakaj se tako in ne drugače. S tem razgaljajo strukturo pojavov, o katerih se sprašujemo, omogočajo pogled v njihove »geološke plasti«. Namen je razvidnost teh »plasti«, saj sta njihova različnost in razporeditev ključ za razumevanje tega, kar vidimo na površju.

Za kakšno kompleksnost gre v primeru RKC v različnih družbenih obdobjih in s kakšnimi »geološkimi plastmi« se srečujemo? RKC opravlja številne dejavnosti, katerih funkcije so v različnih dobah različne.[1] Pomen te trditve lahko ilustriramo s križanjem štirih temeljnih področij (cerkvenih funkcij) s tremi družbenimi obdobji slovenske družbe v zadnjih stopetdesetih letih. Najprej poglejmo, katere so glavne funkcije, ki jim RKC tako ali drugače ostaja zvesta od njenega začetka:

1. evangelijska
2. religijska
3. socialnoregulativna
4. organizacijska.

Če te funkcije RKC križamo s tremi obdobji slovenske družbe – modernizacijskim, realsocialističnim in tranzicijskim –, kakšna je »geologija« razmerij med cerkvenim in posvetnim? Zakaj nastajajo premiki in občasni potresi? Precizen pregled odgovorov na to vprašanje najdemo pri Kerševanu (2005). V nadaljevanju povzemam glavne značilnosti »geoloških plasti«; poglejmo, kaj se z vsako od štirih funkcij dogaja v posameznem družbenem obdobju.

1. Prva funkcija je evangelijska: RKC je ustanova, zavezana dvojni sporočilnosti evangelija, usmerjenega k človekovi individualni odrešitvi po božji milosti in hkrati h kolektivni eshatologiji. Z upoštevanjem družbenega konteksta (po obdobjih, »plasteh«) se sporočilo zaplete v tem smislu:

Modernizacija: okrepi premik v smeri individualizacije odrešenja, kolektivna eshatologija pa se začne uveljavljati sekularizirano, vse bolj zunaj RKC (politične in nacionalne utopije, ideologije).

Realni socializem: z uresničevanjem sekularizirane variante kolektivne (socialistične) eshatologije RKC pospeši premik k individualiziranemu odrešenju kot funkcionalni alternativi socialistične eshatologije.

Tranzicija: kriza socialistične variante kolektivistične eshatologije okrepi individualistično usmerjenost. Ker ta ne vodi v samodejno oživljanje krščanske variante kolektivne eshatologije, poskuša z njeno afirmacijo RKC zaustaviti sekularizirani individualizem, pri tem pa ignorira solidarnostno dimenzijo prejšnje kolektivne eshatologije (v socializmu), čeprav je skupna tudi cerkveni doktrini in čeprav je še živa v javnem mnenju. Hkrati si RKC s pavšaliziranjem, stereotipiziranjem in celo demoniziranjem socializma oteži možnost kritike liberalističnega individualizma.

[1] Razlikovanje dejavnosti od funkcije je analitično nujno zato, ker nas opozarja na družbeni kontekst, v katerega je vključen (individualni ali kolektivni) akter. Na tem mestu uporabljam razliko med obema terminoma v Durkheimovem smislu, ki veže pojem funkcije na družbeno vlogo določene dejavnosti, torej na način, s katerim dejavnost odgovarja na kakšno potrebo družbene strukture. Enak poudarek srečamo tudi pri antropologu Radcliffe-Brownu, ki funkcijo pojasni na zgledu organizma: »Lahko bi rekli, da je funkcija ponavljajočega se fiziološkega procesa torej ujemanje med tem procesom in potrebami (tj., nujnimi pogoji za obstoj) organizma« (Radcliffe-Brown 1994: 201).

Problem: ideološka in doktrinarna zagata RKC pri vprašanju, kako hkrati kritizirati neoliberalizem, zagovarjati svobodo posameznikov in afirmirati solidarnost.

2. Religijska funkcija: RKC je ustanova, ki zadovoljuje splošne religiozne interese (regulacija stika s svetim, osmislitev sveta in posameznika v njem, skrb za temeljne moralne vrednote, pomoč posameznikom v kriznih situacijah, dobrodelnost itn.). Te različne religijske dejavnosti si je od vseh institucij uspela ravno RKC najbolj koncentrirati (monopolizirati).

Modernizacija: RKC še opravlja vse splošne religijske funkcije, a s pluralizacijo izgublja monopol nad njimi.

Realni socializem: RKC se s svojo dejavnostjo znajde v situaciji, kjer predvsem sama ohranja pluralistični položaj (okrog omenjenih funkcij), saj ima monopol uradna državna ideologija.

Tranzicija: s propadom državnega monopola lahko zdaj RKC spet odkrito sodeluje pri legitimiranju (osmišljanju, utemeljevanju) glavnih družbenih institucij, človekovih pravic, celo naroda in nacionalne države. Problem: ko se poskuša v tej skušnjavi postaviti v vodstveni položaj, se diskreditira navzven in ustvarja napetosti navznoter.

3. Socialnoregulativna funkcija: v zgodovinskem razvoju je RKC razvila in prevzela vrsto družbenih dejavnosti, od socialnoskrbniških, izobraževalnih, kulturnih do političnih, gospodarskih, umetnostnih itn.

Modernizacija: z (raz)ločitvijo cerkve od države izgubi RKC večji del nekdanje privilegiranosti, izgubi podporo države, hkrati pa se znebi njenega nadzorstva in postane akter civilne družbe.

Realni socializem: načelo ločitve od države se radikalizira, RKC je omejena na neposredno religiozno dejavnost in izključena iz vseh drugih področij, ki jih zdaj monopolizira država. Od tod njena paradoksalen položaj, izrinjena je iz sistema in hkrati z marginaliziranostjo pridobi (potencialen) status alternative režimu.

Tranzicija: s svojo vlogo v bivšem režimu si RKC pridobi komparativno prednost v primerjavi z ostalimi civilnimi akterji. Lastno avtonomijo (ki je bila reducirana, a ne odpravljena!) lahko znova razširja na druga področja, od vseh drugih civilnodružbenih akterjev ima na voljo najmočnejše in najraznovrstnejše mednarodne zveze, s katerimi si lahko zdaj izdatneje pomaga (medtem ko morajo drugi začeti iz nič). Temu bi lahko dodali tudi dejavnik, izrazito pomemben na Slovenskem – okrepi si materialno bazo (denacionalizacija). Problem: kako naj RKC znotraj lastne strategije razmeji religiozno poslanstvo od ostalih, kvazi religioznih in povsem nereligioznih dejavnosti, še zlasti v razmerah, ko tudi mlada država še nima kriterijev o teh razlikah?

4. Organizacija: funkcionalna kompleksnost cerkvenih dejavnosti zapleta tudi njeno institucionalno strukturo, hkrati pa razredna in slojevska struktura družbe vplivata na artikulacijo razmerij med klerom in navadnimi verniki. Ta razmerja nihajo med ekstremoma: posvetna oblast in kler stojita nasproti ostalim vernikom ali pa se posvetni funkcionarji razglašajo za vodje vernikov nasproti cerkveni hierarhiji. Zaradi nevarnosti teh ekstremov RKC razvija različne transmisijske organizacije laikov, ki ostajajo pod vodstvom klerikov (redovi, bratovščine, združenja, Opus Dei, Katoliška akcija idr.).

Modernizacija: razločevanje RKC od države okrepi osamosvajanje lokalnih cerkva od nacionalnih držav, njihovo transnacionalno povezovanje, hkrati pa jim zmanjša avtonomijo do vatikanskega vrha. RKC se še bolj centralizira.

Realni socializem: marginalizacija RKC je interesno povezala klerike z verniki (ker so oboji izključeni iz sistema), hkrati pa tudi okrepila razlikovanje med njimi, ker so se ti lahko vključevali v sistem prek drugih dejavnostih, v nasprotju s kleriki.

Tranzicija: ko cerkvene dejavnosti prenehajo biti zamejene le na versko funkcijo v ožjem smislu (ker država ni več v konkurenčnem

odnosu z RKC), se izostri protislovje, ki ga lahko zdaj rešuje le RKC sama pri sebi. Problem: kako skrbeti za temeljno katoliško identiteto in hkrati razširiti dejavnost z drugimi vsebinami, področji, ki niso specifično religiozna? Recimo, kako vzdrževati temeljne dogmatske in teološke postulate, pravovernost duhovnikov itn., hkrati pa s tem ne odvračati drugih, biti popustljiv do navadnih vernikov, prosperirati na demonopoliziranem trgu verskih idej, iskati soglasje pri socialnih in kulturnih vprašanjih itn. Kako naj v tej razpetosti RKC igra vlogo »kolektivnega intelektualca«?

Kako naj RKC prilagaja svoje temeljne aktivnosti v sodobnih družbah, da bodo njihovi učinki funkcionalni in da bo hkrati ohranila svoje izvorno (evangelijsko) poslanstvo? Prvi del vprašanja je povezan z inovacijo, drugi s tradicijo. Čeprav ravnovesje ni enostavno, ni nemogoče. Rešitve tega gordijskega vozla so v strategijah, ki so osredotočene na relacije sistema z okoljem. Stari (predmoderni) pristopi niso več mogoči in vztrajanje pri njih pelje v neučinkovitost, ki zaostruje konfliktnost. Ker so stari pristopi izhajali iz predpostavke, da je mogoče z obvladovanjem okolja kontrolirati njegovo nepredvidljivost, so prejšnje strategije načrtno ignorirale razmejitve med okoljem in sistemom. Zato je tradicionalna (predkoncilska) strategija RKC načrtno zavračala in anatemizirala vse poskuse ločitve cerkve od države. Moderni sistemi a se z neobvladljivo kompleksnostjo okolja spopadajo drugače, ne kontrolirajo ga s kolonizacijo; utrjujejo razmejitve med sabo in drugimi, poskušajo biti inovativni na področjih presekov, svoj položaj glede na zunanje okolje pa poenostavljajo. Sistemi pri tem ohranjajo avtonomijo, ki pa ni (več) niti samovoljna niti povsem poljubna. Sistemska teorija opozarja na pet glavnih tipov takih poenostavljanj pri oblikovanju strateških usmeritev (Luhmann 1981: 146–165).

Sistem lahko poenostavi svoj položaj v okolju tako, da zamenja objektivno situacijo s subjektivno. Pričakovanja okolja se internalizirajo v sistemu lastne smotre, ki z institucionalizacijo postanejo del sistemskega delovanja.

Izzive iz okolja je mogoče nekoliko imobilizirati z interno sistemsko usmeritvijo v konsenz o subjektivno nastalih predstavah. Posledica takih prizadevanj je institucionaliziranje temeljnih načinov procesiranja doživljajev (rutin, percepcije zunanjega sveta, definicij resničnosti, vrednot).

Obvladovanje neobvladljivih, nedoločnih in nepredvidljivih izzivov je mogoče tudi s strategijo diferenciranja okolja. S tem pristopom si sistem odpre možnost, da se specializira tudi navzven. Za različna področja v svojem okolju oblikuje posebne razmejitve (med sabo in okoljem), na teh mejah stabilizira posebne transakcije z zunanjim svetom in skozi te razlike, vsakokrat drugačne na posameznih okoljskih področjih, ohranja svojo avtonomijo.

Ne le diferenciranje okolja, tudi diferenciacija sistema (navznoter) je ena od temeljnih strategij, ki povečuje prilagodljivost sistema na zunanje izzive. Interna diferenciacija pelje v tvorbo podsistemov, v decentraliziranje in avtonomijo posameznih delov (prej enovite) sistemske celote. Posledica je večja prilagodljivost vsega sistema, saj so škodljivi učinki okolja na ta način lokalizirani, kar je kritičnega pomena za preživetje v nestabilnih pogojih; nekontroliranim vplivom od zunaj so zdaj izpostavljeni le posamični deli sistema, kjer so tudi zaustavljeni, saj se v diferencirani strukturi sistema ne prenašajo samodejno na celoto.

Naslednja strategija je v stopnji (ne)določenosti sistemske strukture. Vsako odločanje predpostavlja stabilnost premis, načel oz. vodil, na podlagi katerih selekcioniramo med alternativami. Stabilnost omogoča predvidljivost, zagotavlja pa jo sistemska struktura. Hkrati pa mora biti ta struktura tudi odprta, do neke mere nedoločena, da bi lahko absorbirala kompleksnost in nepredvidljivost zunanjih izzivov, ne da bi se struktura pri tem (vedno znova) spremenila. Ker odnos med določenostjo in nedoločenostjo sistemske strukture vzpostavlja sistem in ne okolje, gre za pomembno sistemsko strategijo.

Kdaj smo se na Slovenskem prvič srečali s sistemskim mišljenjem? Zelo zgodaj. Nikolas Luhmann je svoj koncept samoreferenčnih

in avtopoetičnih sistemov predstavil v knjigi *Socialni sistemi* (*Soziale Systeme*), ki je prvič izšla leta 1984. Prvo monografsko študijo, ki je v slovenskem prostoru obravnavala politični sistem na način naših poudarkov, pa je napisal Albin Ogris že leta 1926 z naslovom *Politične stranke*. Teoretska novost tega Ogrisovega dela je bila dvojna. Prvič, že v dvajsetih letih je sistematično razvil pristop, ki ga v družboslovju zasledimo šele pol stoletja pozneje z razvojem sistemske teorije, in drugič, Ogrisova študija presega nazorsko razvrščanje skozi ideološke poudarke, čeprav je bila izdana v času (re)afirmacije kulturnih bojev. Zaradi teh značilnosti je knjiga ostala popolnoma neodmevna, avtor pa jo je izdal v samozaložbi.

Kar je Ogris z aplikacijo sistemske teorije naredil na področju političnega sistema, je v istem času naredil Andrej Gosar (1933, 1935) na področju socialne politike. Tudi Gosarjeva usoda je bila enaka, doživel je dosledno odklanjanje, marginaliziranje in stigmatiziranje svojega dela tako pri marksistični levici kot pri katoliški desnici – kljub temu, da je bil in ostal v nazorskem smislu profiliran katoliški intelektualec, ki je vseskozi dokazoval skladnost svojega pristopa s papeškimi enciklikami (prim. Gosar 1939, 1943). Zato ni naključje, da je edino ideološko neobremenjeno recenzijo Gosarjevega osrednjega dela napisal prav Ogris (1937).

Seveda tudi Gosar ni začel iz nič. Kot prvi utemeljitelj moderne socialne politike (še pred drugo svetovno vojno!) je bil Gosar naslednik Kreka. Izhodišča, ki jih je Janez Evangelist Krek razvil do prve svetovne vojne – tudi v zvezi z dobrodelnostjo – so postala temelj in inspiracija poznejšega krščanskosocialnega gibanja, ki se ga je katoliška cerkev pozneje odrekla, saj ni sledilo avtoritarnemu korporativizmu, ki ga je forsiral vrh RKC v boju proti akterjem na politični levici. Ena od žrtev zgrešene cerkvene politike je bil tudi Gosar (podobno kot Kocbek in drugi eminentni katoliški intelektualci). Še več, ko se je krščanskosocialno gibanje v konfrontaciji s cerkvenim klerom radikaliziralo in postalo vse bolj krščanskosocial*istič*no, se je z njim razšel tudi Gosar kot njihov sopotnik do tridesetih let. Zavedal se je nevzdržnosti ekonomskih, socialnih in političnih predpostavk marksističnega pristopa, ki so ga nekritično povzeli krščanski socialisti. Zato je tudi za njih postal Gosar nesprejemljiv, medtem ko ga je komunistična levica stigmatizirala že prej (Kardelj je že od začetka tridesetih let vse katoliške akterje povprek, skupaj z Gosarjem, označeval za fašiste, prim. »Kovač« 1934 a, b, c). Intenzivna kulturnobojna kontaminacija modernizacijskih problemov z ideološkimi investicijami je dokončno razklala slovenski prostor v tragičen konflikt ob koncu tridesetih let, ko se je začela druga svetovna vojna. Skratka, reakcija na modernizacijo družbene strukture je bila polarizacija akterjev v tej strukturi, kar se je začelo že v drugi polovici 19. stoletja (za več o tem gl. Dragoš 1998, Pelikan 1997). Pomemben katalizator je bilo že od samega začetka razumevanje pravičnosti in ljubezni (v smislu krščanske karitas).

POGLED NAZAJ

Prvi katoliški intelektualec pri nas, ki je pravočasno opozoril na nezadostnost dobrodelnosti za odpravljanje socialnih problemov, je bil Janez Evangelist Krek. Zakaj je katoliški tabor ignoriral njegovo zahtevo? Pred odgovorom na to vprašanje si poglejmo strategijo razvoja RKC, kakršno je zagovarjal Krek, in jo primerjajmo z odnosom takratnega vodstva RKC do ključnih strateških vprašanj. Gre za obdobje pred prvo svetovno vojno in za temeljna vprašanja cerkvenega razvoja v sodobnih, modernizacijskim procesom podvrženih družbah, kakršna je postala tudi slovenska družba že vsaj od druge polovice 19. stoletja. Glavna razhajanja med Krekom in oficialnim vrhom RKC (na Slovenskem) so bila v vprašanjih modernizacije, odnosa do političnih stališč RKC, do vprašanja ločitve med cerkvijo in državo in v razumevanju socialnega vprašanja.

Iz tabele vidimo, da so bili ključni odgovori, brez katerih izdelava cerkvene strategije odnosov z okoljem ni mogoča, diametralno različni pri Kreku in takratni RKC. Ta razhajanja pojasnijo, zakaj so oficialni cerkveni

Tabela 1: Strateška razhajanja med J. E. Krekom in oficialnim vrhom RKC na Slovenskem v začetku 20. stoletja

Strategija		Janez Ev. KREK (1905, 1908)	Oficialna RKC
Modernizacija	Kaj je temeljni vzrok anticerkvenih razpoloženj?	- revščina - demagogija (neuresničene revolucijske obljube) - neprilagojenost RKC na modernizacijo	- liberalizem - socializem - materializem - ateizem - revolucija
	Kako naj RKC reagira na spremembe?	pragmatizem je priporočljiv, zgolj načelni boj pa škodljiv	glavna so načela, ker je le od njih odvisna praksa (papež = vrhovni politik)
Politika	Kakšen naj bo odnos RKC do nekatoliških akterjev?	»Kdor ni proti nam, je z nami«	»Kdor ni z nami, je proti nam« (Mahnič, Ušeničnik)
	Kakšen naj bo odnos RKC do liberalnih in socialdemokratskih načel?	pozitiven	negativen (*Syllabus*)
	Zakaj socialdemokrati kritizirajo RKC?	zaradi politizacije RKC in njene zveze s kapitalistično državo	zaradi antireligioznosti, materializma, svobodomiselstva
Ločitev RKC od države	Kakšen je odnos do samega načela ločitve?	pozitiven	negativen (*Syllabus*)
Socialno vprašanje	Kako je rešljivo?	pravičnost + dobrodelnost	prave vrednote + dobrodelnost

krogi Kreka ignorirali, čeprav je sicer užival izjemen ugled v političnem in širšem javnem prostoru, kar so mu priznavali tudi politični akterji iz nasprotnega tabora. Tezo, da je RKC z ignoriranjem Krekovih predlogov že zelo zgodaj zamudila priložnost za nekonflikten odnos do modernizacije, bom ponazoril z osredotočenjem na zadnjo vrstico tabele. Kakšen je družbeni domet dobrodelnosti pri Kreku, oziroma, kakšna je socialna funkcija katoliške *karitas* pri obravnavanju socialnih problemov? Odgovor je seveda: velika. Navsezadnje se je Krek v slovensko zgodovino vpisal (bolj kot z zagovarjanjem katoliških načel) z unikatnim socialnozadružnim gibanjem, s katerim je slovenski kmečki sloj, ki je bil takrat večinski, rešil pred obubožanjem. Vemo, da osnovni pogon krekovske samoorganizacije slovenskega podeželja ni bil dobiček, ampak solidarnost. Kljub temu je solidarnost oz. dobrodelnost za Kreka le del odgovora na socialna vprašanja. Drugi del odgovora je pravičnost, ki je neizvedljiva brez državne regulacije.

Družbena funkcija dobrodelnosti je lahko koristna le, če ni monopolizirana kot prevladujoči ali celo edini vir družbene pomoči. Z razumevanjem tega imamo na Slovenskem težave že celo stoletje.

Še v začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja, torej takoj po slovenski osamosvojitvi, je državni funkcionar Ervin A. Schwarzbartl zagovarjal stališče, da je treba občutno skrčiti kompetence centrov za socialno delo – osrednjih javnih ustanov na socialnem področju – in namesto njih kot alternativo okrepiti katoliško *karitas*. Na srečo so take ideje ostale brez podpore in v prvem desetletju samostojne države smo se še kar uspešno izogibali nevarni logiki, da gre v razmerju med državno socialno politiko in dobrodelnostjo civilnih akterjev za alternativi. Vemo, da je tudi za najmodernejšo državo na svetu, ZDA, še vedno značilna precejšnja nerazvitost javnega sektorja na socialnem področju, medtem ko je z dobrodelnostjo nasprotno. Ko se pripadniki ameriških spodnjih slojev znajdejo brez sredstev

za kritje osnovnih zdravstvenih ali socialnih stroškov, bodo našli potrebne vire pomoči v neformalnem in volonterskem sektorju prej kot v javnem; bremena takega sistema se v največji meri prevalijo na ženske iz nižjih in srednjih slojev (Doty *et al*. 1998). V Sloveniji smo v socialističnem obdobju zašli v nasprotno skrajnost, kjer je bil privilegiran javni sektor, dobrodelnost pa marginalizirana, v začetnem obdobju socializma celo prepovedana. Če smo se takrat zgledovali po bivši Sovjetski zvezi, se danes zlasti po ZDA, čeprav gre, kot rečeno, za najslabši možni zgled med vsemi zahodnimi demokracijami. Današnja državna politika vse bolj zaostruje dostopnost državnih socialnih pomoči, poudarja individualno odgovornost tudi za preživetvena tveganja (Dragoš 2005), medtem ko je katoliška cerkev sistemsko privilegirana kot trajna proračunska porabnica (Dragoš 2006). Spet se okrepi nevarnost, da razumemo socialno funkcijo države in *karitas* kot alternativno izbiro.

V tej zvezi je bil Krek, kot rečeno, prvi slovenski katoličan, ki je opozarjal na nevarno precenjevanje dobrodelnosti na račun državne vloge. Že leta 1901 je v svojem temeljnem delu *Socializem* zahteval, da je potrebno oboje, »pravičnost in ljubezen«, ne pa samo eno ali samo drugo. Pravičnost lahko zagotovi le država in zato ljubezen (kot temeljni princip krščanske karitativnosti) ne zadostuje. Krek je odklanjal tudi nasprotno iluzijo, kjer bi država na socialnem področju poskušala nadomestiti societalno solidarnost – vendar te nevarnosti v tistem času še ni bilo. Ker je bil pred prvo svetovno vojno temeljni sistemski problem nerazvita socialna funkcija države, je Krek zahteval tole:

> Treba je torej v družbi pravičnosti in ljubezni. Nobena izmed teh dveh lastnosti pa sama zase ne zadostuje. Kjer ne vlada pravičnost, kjer se ne drže zakoni njenih zahtev, tam ljubezen sama le malo izda. Kdor torej trdi, da se da rešiti socialno vprašanje samo z načelom ljubezni, se temeljito moti. Predvsem je treba pravičnosti. Toda zraven je potrebna tudi ljubezen.
>
> Socialni nered je nastal v prvi vrsti zato, ker se je jela izgubljati pravičnost in ne le zato, ker se je izgubljala ljubezen. Zato je pa socialni boj boj za pravičnost (Krek 1923: 33; podčrtano v izvirniku).

S povsem enako zahtevo je pozneje utemeljeval nujnost in avtonomnost državne socialne politike Andrej Gosar (1935: 934). A tudi on brez uspeha. Monopol na ideje v katoliškem taboru je imel kleriški vrh RKC, katerega intelektualni predstavnik je bil teolog Aleš Ušeničnik. V nasprotju z Gosarjem, ki je gradil na Krekovi dediščini, je bil Ušeničnik (in ostal) Mahničev učenec. Že pred prvo svetovno vojno je Ušeničnik razumel družbeno prenovo bistveno drugače kakor Krek. Funkcijo pravičnosti, ki naj jo zagotovi država, je Ušeničnik videl v verskem, tj., pravovernem oz. ideološkem načelu, medtem ko je socialna funkcija v celoti prepuščena krščanski dobrodelnosti. Pri tem država socialno intervenira samo takrat, ko karitas ne zmore vsega, sicer pa naj se ne vmešava: »Prvi pogoj je zopet ta, da se danes tudi v politiki bije in odločuje boj med vero in nevero« (Ušeničnik 1910: 804). »Smeri so zarisane […]. Kaj de, če ni mogoče čisto konkretno opisati oblik bodočnosti? Da so le prave vodilne ideje, te si bodo v boju z resničnostjo ustvarile tudi prave oblike!« (*Op. cit*.: 789.)

V času, ko Krek opozarja, da ljubezen ni dovolj za družbeno integracijo, ker intenzivno razslojevanje in proletarizacija zahtevata socialno intervencijo države, poziva Ušeničnik na boj idej, seveda katoliških proti nekatoliškim. Šele ko bodo zmagale prave ideje, se bodo že kako »ustvarile tudi prave oblike« državne regulacije, ki jih pozneje Ušeničnik prepozna v avtoritarnem korporativizmu (ki ga promovira fašizem). Skrb za revne odpravi Ušeničnik s sklicevanjem na katoliško subsidiarnost, ki je še danes doktrina RKC: »Najboljša oskrbnica dobrodelnosti je ljubezen […]. Kjer pa zasebna pomoč ne zadoščuje, tam ima pač država nalogo tudi dopolnjevati dobrodelnost« (*op. cit*.: 148-149).

Namesto da bi se oficialni katolicizem v času, ko je bila RKC še vodilna družbena sila, odzval na rastoče socialne probleme na krekovski način, je cerkveni vrh vsiljeval

Tabela 2: Sistemski in skupnostni domet socialne pomoči

SISTEM	SKUPNOST	SOLIDARNOST	
		zadostna	nezadostna
DOSTOPNOST POMEMBNIH VIROV	zadostna	INTEGRACIJA	FRAGMENTACIJA
	nezadostna	MARGINALIZACIJA	DEZINTEGRACIJA

mahničevski boj idej in zanemarjal sistemsko vlogo države. Ta ideološka ignoranca, ki je bila pred prvo svetovno vojno zgolj napaka, je med obema vojnama prerasla v katastrofo. Ko je v tridesetih letih dvajsetega stoletja dobil katolicizem na Slovenskem z Gosarjem sodoben koncept avtonomne socialne politike, kakršnega nista nikoli imela niti liberalni niti komunistični tabor, je RKC ignorirala Gosarjev koncept in se še bolj oklenila mahničevske paradigme idejnega boja.

Ker katoliški tabor pri nas še danes vztraja na istih pozicijah kot v tridesetih letih prejšnjega stoletja, je koristno znova poudariti domet Krekove zahteve izpred sto let. Pomembnost hkratne afirmacije načel ljubezni in pravičnosti povzemam v tabeli 2.

Na socialnem področju je temeljna sistemska funkcija reguliranje dostopnosti življenjsko pomembnih virov. To lahko na nediskriminatoren način zagotavlja le država in zakonodaja (v obliki pravic). Temeljno socialno funkcijo na skupnostni ravni pa sestavljajo solidarnostni procesi, ki potekajo v neformalnem in volonterskem sektorju. Nobena skupnost, naj bo še tako povezana in solidarna, ne more zagotavljati pravičnosti svojim članom, podobno kot noben sistem, naj bo še tako reguliran, ne more vzpostaviti ali ohraniti solidarnostnih vezi v skupnosti. Integracija posameznikov in skupin v družbeno okolje je mogoča šele z zadostno sinergijo obeh ravni, sistemske in skupnostne.

Razmere, ki jih obvladuje le sistemska regulacija, medtem ko na skupnostni ravni prevladujejo atomizirane ali pa kompetitivne relacije med posamezniki, peljejo v fragmentacijo. Tendenca k fragmentiranemu tipu družbene strukture se okrepi takrat, ko se povezave izven skupnostnih meja intenzivirajo, hkrati pa oslabijo skupnostne vezi znotraj meja skupnosti. Pogostejše ko so interakcije pripadnikov določene socialne entitete prek njenih meja (s člani drugih socialnih, kulturnih, fizičnih ali virtualnih prostorov), močnejše postajajo take vezi, bolj samoumevne in tudi neposrednejše, brez posredovanja statusno močnejših akterjev, kakor je značilno za tradicionalno strukturo zaprtih skupin – vse to pa oslabi obstoječe forme legitimnosti, s katerimi se vzdržuje znotrajskupinska homogenost v izoliranih okoljih. Sicer je strah pred razkrojem skupnosti, ki ga izražajo verski in politični konservativci, največkrat neutemeljen, ker se z njim maskirajo interesi po ohranitvi monopolov, ki so bili tipični v predmodernih družbah. Resno pa je treba obravnavati zaskrbljenost, ki jo opazimo pri tistih kritikih države blaginje, ki svarijo pred ekspanzijo blaginjskih sistemov. Če država v težnji, da bi osrečila ljudi, poseže na skupnostno področje, lahko s pretirano regulacijo monopolizira življenja posameznikov in destruktivno vpliva na solidarnostne potenciale socialnih omrežij; že od Foucaulta naprej vemo, da je nadzorovanje v modernih pogojih bistveno drugačno kot nekoč, nikakor pa ni šibkejše. Seveda so tudi tu vprašljive posplošitve. Ravno v skandinavskih deželah, kjer so blaginjski sistemi najbolj razviti, zasledimo tudi občutno višjo stopnjo socialnega kapitala od tiste, ki jo imamo pri

nas ali v sistemih s šibko socialno funkcijo države. Kljub temu velja grožnja fragmentacije za enega od najzahtevnejših strukturnih problemov sodobnih družb (prim. Wilke 1993, Luhmann 1981, 1995).

Fragmentaciji nasprotna nevarnost je marginalizacija. Posamezniki in skupine so marginalizirani takrat, ko imajo težji dostop do pomembnih virov (materialnih ali simbolnih) kakor druge družbene kategorije. Ko pripadniki marginaliziranih skupin ali slojev na svoj položaj reagirajo na načine, ki so skladni z razmerami omejenih možnosti, razvijejo subkulturo, s katero se še bolj odmaknejo od dominantne kulture družbe. Problem s subkulturami marginaliziranih skupnosti je dvojen. Subkulture, ko se utrdijo, niso le organizirani sklopi vedenjskih vzorcev, ki odražajo pomanjkanje dobrin, pač pa so hkrati še načrt za življenje, ki se prenaša s staršev na otroke. Zato lahko subkulture v nekaj generacijah razvijejo imunost na večino sistemskih intervencij, vključno s tistimi, ki so jim v korist, npr. sistemski ukrepi za demarginaliziranje (problem današnjih Romov na Dolenjskem, v nasprotju s tistimi v Prekmurju). Do tega pride zato, ker so subkulturne navade, vrednote in kulturni vzorci marginalcev bistveno drugačni od dominantne kulture večinske družbe, ki je legitimnostna podlaga sistemskim ukrepom. Toda z oteženim dostopom do virov in posledičnim pomanjkanjem dobrin, v katerih se znajdejo skupine ali cele kategorije prebivalstva, lahko le deloma pojasnimo nastanek subkultur. Drugi del odgovora je dogajanje znotraj njih samih, kar pa je precej neodvisno od sistemskih vplivov. Če med marginaliziranimi člani prevladajo zadostni integrativni procesi – npr. solidarnost, recipročnost, zaupanje oz. zadostna količina socialnega kapitala –, potem se zveča verjetnost, da se bo začela večina obsojencev na dolgotrajnejšo deprivacijo odzivati podobno in se tudi identificirala s tem odzivom. Ko ta proces s ponavljanjem v vsakdanjih življenjih doseže določeno stopnjo samoumevnosti, nastane subkultura.

Še težji je problem skupin, ki imajo nezadosten dostop do sistemskih virov, hkrati pa ostajajo nepovezane navznoter. Sistemska zapostavljenost, kombinirana z odsotnostjo integrativnih potencialov na skupnostni ravni, pelje v razkroj. Dezintegracija je pogosta med emigranti iz različnih držav, etnij, tradicij, jezikovnih, verskih in kulturnih področij, ki se znajdejo v marginalnih razmerah priseljenske družbe.

Skratka, solidarnost je koristna, ni pa vsemogočna, kar velja tudi za sistemsko regulacijo. Država, zakonodaja, državni aparat in resursi so nepogrešljivi tudi na socialnem področju, a njihov domet je omejen. Iz tega izhaja opozorilo, ki ga vsebuje Krekov apel za hkratno uveljavljanje »pravičnosti in ljubezni«. Ta poudarek lahko razvijemo v treh tezah:

1. Dobrodelnost, bodisi verska ali posvetna, je lahko[2] uspešna pri problemih z dezintegracijo in fragmentacijo, saj so na teh področjih sistemski ukrepi manj uspešni ali pa povsem odpovedo.
2. Dobrodelnost postane neučinkovita pri preprečevanju ali odpravljanju marginalizacije, saj je ta sistemsko pogojena.
3. Pri obravnavanju marginalizacije pelje odsotnost sistemskih virov (socialne politike) v instrumentaliziranje dobrodelnosti z ideološko funkcijo (pomoč + nadzor).

POGLED NAPREJ

Kakšna bo družbena funkcija katoliške dobrodelnosti v prihodnje, nikakor ni odvisno samo od izvajalcev, ki so v neposrednem stiku s prejemniki pomoči. Osebne interakcije so odločilne za kakovost uslug (motivacija, veščine,

[2] Že pred dobrega pol stoletja je sociolog Robert Merton poudaril, da ne obstaja družbeni pojav ali institucija, ki bi imela apriori pozitivne funkcionalne učinke na družbeno strukturo ali njene dele. Seveda tudi karitas in druge vrste dobrodelnosti pri tem niso izjema. Učinki vsake vrste dejavnosti ali institucije so lahko funkcionalni, disfunkcionalni, nefunkcionalni (brez vpliva na sistem) ali vse troje. Isto velja za funkcijo dobrodelnosti. Pri volonterskih organizacijah so disfunkcionalni učinki pogosti (npr. afera s posojanjem kapitala v Rdečem križu Slovenije). Tudi v dobrodelnosti pred prvo svetovno vojno najdemo precej disfunkcionalnih učinkov, ki jih je literarno v najbolj nazorni obliki opisoval zlasti Ivan Cankar (prim. njegovo delo Grešnik Lenart, ki je v precejšnji meri avtobiografsko).

viri), medtem ko je družbena funkcija te vrste dejavnosti odvisna od sistemske regulacije. Stoletje staro Krekovo opozorilo, da »ljubezen sama zase ne zadostuje«, pokaže na družbeni kontekst opravljanja te dejavnosti. Družbeni kontekst je po eni strani odvisen od strategije RKC, po drugi strani pa od državne regulacije socialnega in religijskega področja; ta ostaja pomemben vir solidarnostnih procesov tudi v sodobnih družbah. Strategija RKC je problematična in nobenih znakov ni, da bo postala drugačna. V prejšnjih razdelkih smo videli, da so ključni poudarki, ki jih je v slovenski katolicizem vnesel Krek (in pozneje Gosar), vseskozi ostajali prezrti. Strategija evangelizacije, ki jo RKC prakticira tudi v samostojni slovenski državi, ostaja dosledna zahtevam, ki jih je formuliral Anton Mahnič ob koncu 19. stoletja. Kaj pa strategija sedanje države?

Že nekaj časa se pripravlja nova ureditev razmerij med državo in verskimi skupnostmi. Ta bo pomembno določila delovanje verskih akterjev, tudi RKC. Avtor vladnega predloga zakona o verskih skupnostih je sedanji minister za pravosodje dr. Lovro Šturm (od tod tako imenovani Šturmov zakon). Gre za predlog zakona, ki izrazito privilegira RKC in bo v parlamentarno odločanje, kot je napovedano, vložen kmalu. Kot je znano, je bila medtem opozicijska varianta zakona na isto temo (Guličeva)3 povsem brez argumentov razglašena za tako neprimerno, da o njej parlament sploh ni razpravljal. Razpravo so onemogočili poslanci vladajočih strank. Zato so opozicijske stranke in vladna stranka DeSUS na Šturmov zakonski predlog (v parlamentarnem matičnem odboru, dne 28. junija 2006) vložile kar okoli sto dopolnil. Rezultat razprave je bil predvidljiv; od vseh stotih predlogov za dopolnila in popravke ni bil sprejet niti eden.

Reakcija RKC na ta izid je bila tipična. Že sam poskus – javno izkazana težnja poslancev, da bi korigirali zakon, ki je pisan izrazito v korist RKC – je bil označen za nekaj tako groznega, da presega vse tisto, kar se je dogajalo v komunistični preteklosti. Katoliški vrh se je odzval takole:

> Opozicijske stranke in celo koalicijski DeSUS sodijo, da se jim politično splača netiti sovraštvo do katoliške Cerkve. […] Tisti, ki tako radi obtožujejo Mahniča, da je povzročil razkol med Slovenci, bi lahko ugotovili, da ga neprimerno bolj in dlje zavestno poglabljajo današnji nasprotniki katoliške Cerkve, ki so se v nedavni parlamentarni razpravi o zakonu o verski svobodi dokončno razkrinkali.
>
> Komunisti so že od nekdaj radi rohneli proti »zlorabi vere v politične namene«. Kar so oni imeli za tako zlorabo – na primer kakšno pridigo –, je bil mačji kašelj v primerjavi s tem, kar počnejo njihovi duhovni potomci. (Stres 2006 b.)

Težko si je predstavljati jasnejši primer vmešavanja verskih skupnosti v politične zadeve. Čeprav v razmerah ločenosti od države vmešavanje klerikov v politiko ni dovoljeno, so po Stresovem mnenju celo poslanske pripombe o omenjenem zakonu – čeprav neuspešne – nekaj nezaslišanega, so celo izraz tolikšnega sovraštva do RKC, da je v primerjavi z njimi bivši komunizem »mačji kašelj«.

Če klerik v verskem časopisu anatemizira poslansko razpravo, ki poteka v okviru običajne obravnave nekega zakona, stori prekršek z enako težo, kot če bi, denimo, državni funkcionar v vladnem glasilu zahteval drugačno izbiro verskega poglavarja kakšne verske organizacije ali pa kritiziral veljavnost verskih dogem. Namen tako agresivnega odziva klerikov na običajno parlamentarno razpravo je stigmatizacija tistega dela javnega mnenja, ki je drugačno od uradnega mnenja RKC.

Skoraj vsak člen vladnega predloga (Šturmovega) zakona o verski svobodi je problematičen. Ker je podrobnejša primerjava obeh zakonov, Šturmovega in Guličevega, dostopna na spletu (Vox Libera 2006), bom na tem mestu opozoril le na največji, dolgoročen in najbolj škandalozen problem – privilegirano državno financiranje največje cerkve. Med več kot

3 Glavni avtor alternativnega zakona o verski svobodi in verskih skupnostih, ki ga je v parlamentarno proceduro vložila opozicija, je Jernej Koselj; gre za tako imenovani Guličev zakon, ker ga je v imenu stranke LDS vložil poslanec Aleš Gulič.

Tabela 3: Državno financiranje kulturne dediščine v lasti RKC (za 2006 in 2007)

Odobreno			Pogojno odobreno (ob dodatnem prilivu sredstev)	
Financiranje za 06/07	Skupaj	RKC	Skupaj	RKC
Število odobrenih vlog	144 (100 %)	*83* (57,6 %)	19 (100 %)	*8* (42,1%)
Odobrena sredstva (mio SIT)	935,7 (100 %)	*650,7* (69,5 %)	175,4 (100 %)	*67,3* (38,3%)

trinajst tisoč civilnodružbenimi organizacijami in osemdeset različni verskih skupnosti v Sloveniji je RKC že zdaj daleč najbogatejša. Odslej bo še bolj. Kljub temu vrh katoliškega klera že vsa leta trdi, da je RKC revna, ker ima velike stroške in podobno. Zadnjo v nizu tovrstnih izjav je ponovil predstavnik komisije Pravičnost in mir dr. Stres (2006 a: 5). To je odraz katoliške morale, kakor jo razume vrh RKC. In ta se obrestuje.

V nadaljevanju naštevam že obstoječe vire financiranja RKC, potem pa še tiste, ki jih bo dodatno uvedel Šturmov zakon. Obstoječi viri financiranja RKC so:

1. *Denacionalizacija* v obsegu, ki ga ne najdemo v nobeni državi na svetu, vključno z vračilom lastnine fevdalnega izvora. Ob tem ne pozabimo štirih poudarkov:

a) da je bil eden od glavnih namenov denacionalizacije, da se lahko verske skupnosti same vzdržujejo;
b) da je v celotnem obdobju tranzicije prav denacionalizacija glavni krivec eskalacije premoženjskih neenakosti med zgornjimi in nižjimi sloji;
c) da je denacionalizacijsko bogastvo pridobljeno neodvisno od delovnih prispevkov (kar je unikatna predmodernistična redistribucija dobrin v postmodernem času);
d) da je od vseh denacionalizacijskih upravičencev daleč največja upravičenka ravno RKC.

2. *Podjetništvo*: s kapitalom pod okriljem RKC se intenzivno razvijajo kapitalsko donosne dejavnosti na vseh ključnih gospodarskih področjih, ki z vero nimajo nobene zveze, od bančništva, medijev, gostinskih in drugih storitvenih dejavnosti do trgovanja z lesom (kjer je RKC dosegla celo tržni monopol).
3. *Trženje verskih storitev* na način sive ekonomije (brez cenikov, brez računov, brez davkov).
4. *Prijavljanje na razpise* za posamezne programe, kjer RKC konkurira (skupaj z drugimi nevladnimi organizacijami) za občinska in državna sredstva.
5. Prostovoljni *prispevki in donacije* uporabnikov.
6. Izdatno *državno financiranje cerkvenih objektov* iz naslova »nepremične kulturne dediščine«. Iz tabele 4 je razvidno, da je v letošnjem letu iz te postavke ministrstva za kulturo večina sredstev namenjenih RKC. Med vsemi odobrenimi vlogami je 57,6 odstotka vlog katoliških vlagateljev, ki prejmejo 69,5 odstotka vseh razdeljenih sredstev. Če k tej vsoti prištejemo še pogojno odobrene vloge, ki bodo realizirane ob morebitnem dodatnem prilivu sredstev v proračun, bo RKC samo iz naslova kulturne dediščine prejela v letošnjem in naslednjem letu kar 718 milijonov tolarjev (Ministrstvo za kulturo 2006).

Državno financiranje RKC iz vira, ki ga prikazuje tabela 3, samo po sebi ni sporno. Sporna bi utegnila biti višina teh sredstev, saj je težko verjeti, da gre pri odobritvi takih izdatkov za povsem ustrezne kriterije. Kljub temu dvomu, ki bi ga bilo treba šele preveriti, pa je očitno, da gre za opazno državno radodarnost. Država že samo iz vira, ki ga omenjam v tej točki, financira RKC izdatneje kot te proračunske porabnike:[4] predsednika republike, državni svet, varuha človekovih pravic, agencijo za revidiranje postopkov lastninskega preoblikovanja, državno revizijsko komisijo, urad predsednika vlade, urad vlade

[4] Podatki o proračunskih porabnikih se nanašajo na proračun za leto 2003 (gl. Delo, 10. januar 2003, str. 3).

za preprečevanje korupcije, službo vlade za zakonodajo, urad za makroekonomske analize in razvoj, družbenega pravobranilca, upravno sodišče, senat za prekrške, primerljiva pa je tudi SAZU (ki je edina od naštetih institucij za obnovo objektov prejela za malenkost več sredstev kot RKC).

Dodatni viri financiranja, ki jih na novo uvaja Šturmov zakon, pa so tile:

7. *Državno pokrivanje plač duhovščini*, ki se bo odslej zaposlovala v vseh državnih ustanovah, ki opravljajo tako imenovano institucionalno varstvo (Šturm 2006: členi 23–26).
8. Radikalno *povečanje državnega plačevanja prispevkov klerikom* za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, za obvezno zdravstveno zavarovanje in za starševsko varstvo (v interpretaciji zakonskega predloga se zahteva, naj se ta delež državnega financiranja raztegne z dosedanjih 42 na 100 odstotkov).
9. Vpeljan je *povsem nov finančni vir*, ki ga doslej nismo poznali – generalno državno financiranje cerkva in verskih skupnosti, in to za namene, ki so izrazito nedorečeni (temu je namenjen poseben 32. člen). To bo zelena luč za vsakršno financiranje vsakršnih dejavnosti, tudi verskih.
10. Popolna *oprostitev davkov* (namesto davčnih olajšav; čl. 32).

Od vseh teh državnih virov financiranja RKC so nesporni le četrti, peti in (deloma) šesti vir. Vsi ostali so moralno, zakonsko ali ustavno sporni.

Ob vsem tem so političen stranke v zadnjih nekaj mesecih sprožile še razpravo o novem viru financiranja, o nekakšnem »cerkvenem davku«. Tega RKC seveda zavrača, ker bi lahko davek po nemškem ali avstrijskem zgledu sprožil plaz izstopov iz cerkve. Hkrati pa RKC priznava, da so se kleriki tudi o tem »pripravljeni pogovarjati«, a le s pogojem, če ta nov davek ne bi šel na račun drugih virov, ampak bi pomenil nov, torej enajsti vir (Čokl 2006). »Religioznost ni hobi,« pravi Stres, »zato je normalno državno participiranje.« (Stres 2006 a: 5.) Skratka, če veruješ, moraš za to tudi plačati. Še več, plačati morajo tudi tisti, ki drugače verujejo, in tudi oni, ki sploh ne verujejo. Ta vrsta stresne logike je postala že samoumevna; če obstaja katoliški kler, morajo vsi državljani plačevati državi, da bo ta plačevala katoliški kler. Z vidika evangelijske etike gre za herezijo, z vidika države, ki bo sprejela zakon v tem duhu, pa za koruptivno dejanje. Zakaj tako ostra ocena? Zlasti zaradi treh posledic:

1. Na račun davkoplačevalcev omogoča trajno materialno neodvisnost katoliškega klera od vernikov. Čeprav večina državljanov ni naklonjena državnemu financiranju RKC, čeprav večina ne misli, da je cerkev revna, čeprav tako misli tudi večina samoopredeljenih katoličanov, čeprav se je število katoličanov prav v zadnjih letih prvič v slovenski zgodovini zmanjšalo pod 60 odstotkov, in čeprav katoliški kler uživa najmanjši ugled v slovenski javnosti (enako kot politične stranke), bo katoliški kler postal še bolj neodvisen od vernikov, ker bo zdaj od njih neodvisen tudi materialno in ne le institucionalno. Razcep med kleriki in verniki bo še večji oziroma globlji.
2. S tem zakonom bo država privilegirala katoliške klerike pred vsemi drugimi poklici in tudi pred predstavniki vseh drugih ver. Ne pozabimo, da bodo do državnega financiranja upravičene samo registrirane verske skupnosti, ne pa ostale, med registriranimi pa samo tiste, ki so največje (Šturm 2006: čl. 29). Z drugimi besedami, daleč največ financ bodo deležni funkcionarji RKC, ki ima že zdaj daleč največje premoženje v primerjavi z drugimi cerkvenimi ali verskimi skupnostmi. Na ta način si oblast kupuje lojalnost največje in najvplivnejše cerkve. Stres ima povsem prav, ko pravi, da se RKC ne bo vezala na nobeno politično stranko. Problem sploh ni v tem. RKC se bo vezala na *vsako* oblast, ki ji bo zagotovila privilegije, ne glede na konkretno stranko na oblasti. Tako je bilo doslej (v vsej zgodovini, brez

izjeme) in tako bo tudi odslej. Žalostno je le, da je tokrat glavna krivda za tako stanje na strani nove slovenske države. Odločila se je za (para)državno cerkev in minirala sedmi člen ustave, s katerim že itak ni vedela kaj početi.

3. Krčijo se pogoji za verski pluralizem, tokrat sistemsko oziroma zakonodajno. Sociološko dejstvo je, da se v razmerah religijskega monopola težje vzpostavlja različnost verske ponudbe in s tem izbire; posledično se veča verjetnost versko-političnih konfliktov, hkrati pa slabi tisti del integrativnega družbenega potenciala, ki ga ponujajo organizacije, ki delujejo na etični pogon. Na ta način se zmanjšuje socialni kapital vse družbe. Velja tudi narobe (primer ZDA); kjer ni religijskega monopola, cveti religijski trg, število vernikov raste, konfliktnost z državo, ker ni vezana na nobeno cerkev ali ne-versko opredelitev, pa je manjša in lažje rešljiva.

SKLEP

Predlog novega zakona o verskih skupnostih, ki ga vsiljuje vlada, je posledica trendov, značilnih za čas vse od slovenske osamosvojitve naprej. Ti trendi so nedorečenost ustavnega načela o ločitvi, paktiranje vsakokratnih državnih oblasti z RKC zaradi političnih interesov, šibka razvitost religijskega trga, dominacija ene cerkve, zgrešena denacionalizacija (z dodatnimi, fevdalističnimi izjemami v prid največje, najbogatejše, najmočnejše in politično najbolj sporne[5] civilnodružbene institucije), agresivna strategija klerikov do države, kulturnobojna tradicija in zgodovinska uvrščenost Slovenije v latinski religijsko-kulturni vzorec (o tem glej Smrke 1996: 50 sq.).

Karitas na Slovenskem ne deluje slabo. Je dragocen motivacijski in organizacijski vir solidarnostnih potencialov. Kljub temu ne smemo pozabiti, da je družbena funkcija katoliške dobrodelnosti odvisna zlasti od dejavnikov, na katere karitas nima neposrednega vpliva. Med najpomembnejšimi sta strategija RKC do širše družbe in strategija države do socialnih in religijskih vprašanj. Obe strategiji pomembno določata družbeni kontekst solidarnostnih aktivnosti.

Strategija RKC ostaja tradicionalno neprilagojena modernizacijskim procesom, čeprav je imel slovenski katolicizem že pred sto leti dragocene intelektualne in konceptualne nastavke za katoliško prenovo. Zaradi monopola kleriškega vrha v katolicizmu so bila vsa prenovitvena prizadevanja (in ostajajo) dosledno ignorirana. Zmotno je pričakovati, da bi lahko kleriško dominacijo nad katoliškem prostorom na Slovenskem spremenil kdo od zunaj (npr. nekatoliški akterji ali cerkveni vrh v Rimu). Do sprememb lahko pride le od znotraj, iz katoliških vrst, ali pa jih ne bo.

O državni strategiji govori vladni (Šturmov) predlog zakona o verskih skupnostih. Njegovo izglasovanje v parlamentu bo zadnji žebelj v krsti sedmega člena ustave. Največja vladna stranka (SDS), ki je najbolj odgovorna za tak potek, je še vedno deležna največje javnomnenjske podpore, predsednik vlade tudi. Kaj o zakonu pravijo drugi, denimo neoliberalni ekonomisti, ki krojijo vladne reforme? Nič, tiho so, raje se ukvarjajo s krčenjem socialnih pravic revnim. Kaj pravi katoliška inteligenca, ki naj bi bila neodvisna od RKC? Nič, tiho je. Kaj pravijo o Šturmovem zakonskem predlogu pravni eksperti? Nič, oni se ne ukvarjajo s takimi malenkostmi. Vladni zakon podpiram in pozdravljam, ker si Slovenci boljšega ne zaslužimo.

[5] Tu mislim na politično spornost RKC v smislu, da je bolj kot vse ostale civilnodružbene organizacije vpletena v politične spore, bodisi zato, ker jih sproža sama, ali pa zato, ker se pusti vanje zvleči od drugih.

VIRI

Čokl, V. (2006), Najzvestejši verniki oproščeni dohodnine? Http: www.vecer.si/vecer2003/sredina/clanek/clanek_natisni.asp?kaj=6&id=20060624 (24.6. 2006).

Doty, P., Jackson, M. E., Crown, W. (1998), The Impact of Female Caregiver's Employment Status

on Patterns of Formal and Informal Eldercare. *The Gerontologist*, 38, 3: 331–341.

Dragoš, S. (1998), *Katolicizem na Slovenskem: Socialni koncepti do druge svetovne vojne.* Ljubljana: Krtina.

– (2005), Kritika Nacionalnega programa socialnega varstva 2006-2010. *Socialni izzivi*, 11, 23: 33–36.

– (2006), Kam vodi Zakon o verski svobodi? V: R. Kuhar (ur.), *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*. Ljubljana: Mirovni inštitut (v tisku).

Dragoš, S., Leskošek, V. (2003), *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

A. Gosar (1933), *Za nov družabni red*, I. zv. Celje: Družba sv. Mohorja.

– (1935), *Za nov družabni red*, II. zv. Celje: Družba sv. Mohorja.

– (1939), *Socialni nauk Cerkve*. Celje: Družba sv. Mohorja.

– (1943), *Eden je Gospod*. Ljubljana: Nova založba.

A. Gulič (2006), *Predlog zakona o verski svobodi in verskih skupnostih (ZVSVS)*. Http://www.lds.si/bin?bin.svc=obj&bin.id=4769 (15. 8. 2006).

Kovač, I. [E. Kardelj] (1934 a), Filozofske osnove krščanskega socializma. *Ljubljanski zvon*, LIV: 343–349.

– (1934 b), Sociološke osnove krščanskega socializma. *Ljubljanski zvon*, LIV: 450-459.

– (1934 c), Gospodarske osnove krščanskega socializma. *Ljubljanski zvon*, LIV: 530-537.

Kerševan, M. (2005), *Svoboda za cerkev, svoboda od cerkve*. Ljubljana: Založba Sophia.

Krek, J. E. (1905), Jakobinska svoboda. *Katološki obzornik*, IX: 122-140.

– (1925), *Izbrani spisi*, III. zvezek. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.

– (1995), *Social Systems*. California: Stanford University Press.

– (1981), *Teorija sistema, svrhovitost i racionalnost*. Zagreb: Globus.

Ministrstvo za kulturo (2006), *Državno financiranje nepremične kulturne dediščine*. Http://www.kultura.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razpisi/rezultati/2006/svp2006-08.obc.doc (15. 8. 2006).

Ogris, A. (1926), Politične stranke. Ljubljana: samozaložba.

– (1937), Dr. Gosar Andrej: Za nov družabni red. *Slovenski pravnik*, LI, 11/12: 293–300 (recenzija).

Pelikan, E. (1997), *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja.

Radcliffe-Brown, A. R. (1994), *Struktura in funkcija v primitivni družbi*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Smrke M. (1996), *Religija in politika*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Stres, A. (2006 a), Z nobeno vlado se ne pajdašimo. *Večer*, 20. 6. 2006: 5.

– (2006 b) Zloraba vere v politične namene. Http://www.druzina.si/spletnastran.nsf/all (6. 8. 2006).

Šturm, L. (2006), *Predlog zakona o verski svobodi (ZVS)*. Http:// www.uvs.gov.si/fileadmin/uvs.gov.si/pageuploads/Zakonodaja/verska_svoboda4.doc (15. 8. 2006).

Ušeničnik, A. (1910), *Sociologija*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.

Vox Libera (2006). Http://vox-libera.org.uk/content/view/162/2/lang,si (28. 8. 2006).

Wilke, H. (1993), *Sistemska teorija razvitih družb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Joca Zurc

UMEŠČENOST GIBALNIH OZ. ŠPORTNIH AKTIVNOSTI V STRUKTURO PROSTEGA ČASA MLADIH

ŠTUDIJ PRIMERA V MESTNI OBČINI KOPER

KATERI ČAS JE PROSTI ČAS?

Prosti čas ima pomembno vlogo v življenju posameznika. Zgodovinske analize celo pokažejo, da postaja njegova vloga skozi čas vse pomembnejša. Mnogi teoretiki zagovarjajo tezo, da način preživljanja prostega časa pomembno oblikuje kakovost življenja posameznika v družbi in posledično s tem tudi celotno družbeno blaginjo. Ob pomanjkanju prostega časa pri posamezniku pa nekateri govorijo celo o neenakosti, prikrajšanju, revščini oz. z eno besedo tako imenovani socialni izključenosti (Bittman 2002).

Pa vendarle nimamo enotne opredelitve, kaj, kakšen in kateri čas je »prosti«. V znanstveni in strokovni literaturi je tej tematiki namenjeno veliko pozornosti. Raziskovalci s področja družboslovnih in humanističnih znanosti poskušajo prodreti v fenomen prostega časa, ga razumeti in ovrednotiti. Pa vendarle se ob pregledu in analizi tovrstnih del hitro pokaže, da hkrati z vedno večjo vlogo prostega časa v vrednostnem sistemu družbe postajajo njegove oblike in izraženosti tudi vedno bolj raznolike, pisane in zato vedno težje imenovane s skupnim konceptom. Prosti čas je spremenljiva kategorija, ki se spreminja glede na prostor in čas.

Černigoj Sadar (1998) piše, da je po Kellyjevi eksistencialno-socialni dialektični paradigmi prosti čas definiran kot pogoj za kakovost bivanja in zdravje. Po Kristančič (2001) daje prosti čas priložnost za razvoj osebnostnih lastnosti in potencialov, ki se v šolskem ali delovnem okolju ne bi mogle nikoli razviti. V ameriški družbi se pojem prosti čas povezuje s športom, rekreacijo in hobiji, ki temeljijo na zadovoljevanju potrebe po zabavi. Koncept prostega časa je tako izenačen s konceptom zabave. Bolj ko skupnost ali posameznik vrednoti zabavo, tem bolj je prosti čas vključen v njihov življenjski ritem (Bryant, Forsyth 2005).

O spreminjanju prostega časa in njegovih konceptov govorijo številne raziskave. Rojek (2001) piše, da vsaka sprememba in preoblikovanje v družbi vodita tudi v spremembe in preoblikovanje prostega časa. Internet in kibernetika trga drastično spreminjata način dela in nove življenjske politike, ki temeljijo na življenjskem stilu, okolju in globalizaciji, in vidno spreminjata tradicionalne predstave o prostem času. Rojek zato meni, da bo v prihodnosti prosti čas predmet pomembnih razprav, zlasti z vidika človekovih pravic. VanderPoel (1997) pravi, da je naraščajoče spreminjanje oblik prostega časa posledica modulacije vsakdana. Navaja, da je treba pri obravnavi prostega časa razlikovati med »imeti prosti čas« in njegovimi načini preživljanja. Avtor na podlagi raziskav sklene, da ni enotnega prostega časa, kjer lahko vsak posameznik dela, kar želi (prosti čas v dobesednem pomenu besede), ampak obstajajo različni načini preživljanja prostega časa in različno dojemanje svobode posameznika. Vse to pa določajo socialno-ekonomski dejavniki, med njimi zlasti osebni dohodek. Razlike v načinu preživljanja prostega časa glede na posameznikov socialno-ekonomski status je ugotovil tudi Isengard (2005). Na podlagi nemške longitudinalne raziskave o prostem času med leti 1990 in 2003 je sklenil, da so individualne prostočasne aktivnosti

strogo določene z osebnim prihodkom, stopnjo izobrazbe, starostjo in spolom; v zadnjih letih zlasti narašča vloga osebnega prihodka. Do podobnih rezultatov je prišel tudi Bittman (2002) v Avstraliji, kjer je bila udeležba v prostočasni aktivnosti v največji meri odraz dostopa do dobrin oz. ponudbe prostočasnih aktivnosti in zadovoljive količine prostega časa. Uporaba prostočasnih dobrin in servisov je bila v avstralskih gospodinjstvih močno determinirana z osebnim dohodkom. Iz teh rezultatov je mogoče sklepati, da lahko nizek dohodek povzroči izključitev posameznika iz udeležbe v prostem času. Dostop do časa za prostočasne aktivnosti je bil po teh podatkih najmočneje določen z urami zaposlitve, odgovornostmi v družini in spolom. Po izločitvi vpliva delovnih ur osebni dohodek ni imel statistično pomembnega vpliva na razpoložljiv prosti čas. To dokazuje, da sta delovni čas in osebni dohodek tesno povezana in enoten dejavnik vpliva na količino prostega časa.

Ker ima prosti čas veliko različnih razlag in interpretacij, je tudi izredno zahtevno področje za empirično proučevanje. Vsak posameznik, otrok ali odrasli, ima svojo predstavo o prostem času. Doživljanje prostega časa je individualno, kar dokazuje, da je prosti čas kljub merski značilnosti, ki jo opredeljuje beseda »čas«, zelo individualno vrednoten. Klingemann (2000) zato opozarja, da ima vsak čas tudi t. i. subjektivno kategorijo oz. subjektivni čas. Zaznavanje tako količine kot načina izrabe časa je individualno. Avtor utemeljuje, da sta pomanjkanje in preobilje prostega časa povsem družbeni opredelitvi, odvisni od doživljanja. Meni, da postmoderni koncept časa zahteva bolj individualizirano in diferencirano obravnavo prostega časa, ki je doslej temeljil na strogo objektivnih, tehničnih kriterijih. Osebno doživljanje prostega časa, menita Ponde in Caroso (2003), določa drugačno metodologijo raziskovanja. Odprti, kvalitativni vprašalniki po njunem mnenju edini dopuščajo dovolj možnosti, da lahko anketiranci izrazijo osebno razumevanje prostega časa. Dobljeni podatki pa ob sociološki, kineziološki in antropološki analizi zahtevajo tudi jezikovno.

Prosti čas je mogoče preživeti na različne načine. Izhajajoč iz raznovrstnih prostočasnih aktivnosti in t. i. motivacije za preživljanje prostega časa, Černigoj Sadar (1998) opiše aktivni in pasivni način preživljanja prostega časa. Aktivno preživet prosti čas je tisti, ki ga spodbuja motiv radovednosti in odkrivanja, pasivni prosti čas pa spodbuja motiv bega pred vsakdanjimi obremenitvami. Za posameznikov razvoj in ohranjanje zdravja je bolj zaželeno aktivno preživljanje prostega časa, saj so tisti, ki so v prostem času bolj aktivni, tudi bolj zadovoljni z življenjem v celoti in na ta način tudi bolj fizično, duševno in socialno zdravi (*ibid.*).

Ob tako striktni delitvi na aktivno in pasivno preživljanje prostega časa bi bilo treba natančneje analizirati, kakšne prostočasne aktivnosti sodijo v aktivno in kakšne aktivnosti v pasivno preživljanje prostega časa. Ker vsak posameznik doživlja prosti časa na svoj individualen način, je razumljivo, da je tudi načinov preživljanja prostega časa toliko, kolikor je posameznikov. Nekateri razumejo kot prostočasne samo aktivnosti, ki so organizirane oz. potekajo pod strokovnim vodstvom. To so navadno z urnikom načrtovane dejavnosti, ki se izvajajo redno in pogostokrat zahtevajo tudi dodatno samostojno delo doma. Tipične take aktivnosti so na primer učenje glasbenega instrumenta, učenje tujega jezika, verouk, športni trening. Vse te aktivnosti se izvajajo pri otrocih izven časa šolskega pouka, pri odraslih pa izven delovnega časa v službi. Nobenega dvoma ni, da gre po opredelitvi Černigoj-Sadar (*ibid.*) za aktivno preživljanje prostega časa. Če otrok ni motiviran za aktivnost, ki jo obiskuje, ga spodbudi program tečaja ali izvajalec programa. Pa vendarle pomemben del prostega časa sestavljajo tudi druge aktivnosti, ki niso strokovno vodene, ki jih otrok ali odrasli dela sam ali v skupini s prijatelji, sorodniki. Tipične neorganizirane aktivnosti so na primer gledanje televizije, delo z računalnikom, poslušanje glasbe, igra na igrišču, družinske športne aktivnosti (pohodništvo, kolesarjenje). Navadno te aktivnosti nimajo stalnega in točno določenega urnika, a

je njihov čas velikokrat okvirno določen vnaprej, na primer, po opravljeni domači nalogi sledi igra na igrišču ali gledanje televizije, enodnevni družinski izleti ob koncu tedna ipd. Če želimo neorganizirane prostočasne aktivnosti razvrstiti med aktivne in pasivne, pa imamo že več težav. Ni mogoče trditi, da so vse neorganizirane aktivnosti pasivne. Da bi lahko opredelili aktivnost, jo je treba natančno poznati, koliko časa poteka, način, kako jo izvaja posamezen otrok ali odrasli, itn. Gledanje televizije je lahko načrtno, zelo aktivno in pozitivno sproščujoče opravilo ali pa večurno brezciljno poležavanje pred ekranom z namenom izogibanja obveznostim ali celo vsakršni dejavnosti. Pri definicijah aktivno in pasivno preživetega prostega časa je v ospredju zlasti cilj dejavnosti, pri čemer so konstruktivne aktivnosti, ustvarjanje, pozitivno, kreativno in dejavno delovanje, umeščene v aktivno preživljanje prostega časa, dejavnosti, pri katerih se posameznik prepusti, da ga vodi tok dogodkov in je pri tem nedejaven, se ne odziva na dogodke, ki se ga dotaknejo, pa pasivnemu preživljanju prostega časa. Pasivne dejavnosti kratkoročno izboljšujejo počutje, dolgoročno pa vodijo k zmanjševanju občutka nadzora nad svojim življenjem. Pasivno »prostočasenje«, meni Černigoj Sadar (*ibid.*), vodi v dolgočasje, ki se stopnjuje v apatijo, pozneje pa lahko celo v depresijo. Šket (2002) celo piše, da pasivno preživljanje prostega časa oz. prosti čas, ki ni načrtovan, pri mladostnikih vodi k pretiranemu pohajkovanju, lenarjenju in sanjarjenju, ki povzročajo dolgočasje in samouničevalno vedenje. Čeprav je organizirano prostočasno udejstvovanje kot aktivno preživljanje prostega časa najvišje vrednoteno, ne moremo zanemariti, da so te aktivnosti tudi določena obremenitev. Dati vse od sebe v glasbi, športu ali jezikovni šoli, po šesturnem (ali še daljšem) šolskem pouku, predavanjih ali službenih obveznostih, vsekakor ni enostavno. Treba je vložiti napor, enakovreden osnovni dejavnosti, ki ni prosti čas. Kaj je potem tisto, kar razlikuje prosti čas od šolskega ali službenega?

Tako je po eni strani opaziti, da prosti čas danes pravzaprav izginja oz. se tali in staplja z ostalim časom (npr. časom za delo in časom za skrb za družino), ki ga je mogoče vedno bolj samostojno organizirati (Klaus 1996, VanderPoel 1997, Perrons 2000). Tako imamo delovni čas, čas za rekreacijo, čas za nakupovanje, čas za druženje in ohranjanje stikov in čas za urejanje doma. Prostega časa v dobesednem pomenu besede več ni. Ves čas postaja strukturiran in natančno načrtovan. Razlika, ki jo opažajo raziskovalci v primerjavi s tradicionalnim vrednotenjem prostega časa, je v tem, da zaradi nove organizacije življenja, življenjskih in dnevnih potekov prihaja do izraza posameznik kot aktivni dejavnik izbire in strukturiranja svojih aktivnosti (VanderPoel 1997). V ospredje stopajo njegove organizacijske sposobnosti za časovni menedžment (Freericks 1996). Vedno bolj tekmovalno tržišče in težko dosegljiva in negotova delovna mesta zahtevajo skrbno premišljene aktivnosti in njihovo časovno razporeditev. Temeljni motiv je, kako v čim krajšem času doseči čim več oz. kako čim bolj racionalno porabiti čas, ki je na voljo. Vsekakor gre za zelo aktivno preživljanje prostega časa. Pa vendarle to ni več »prosti« čas, ki bi bil v »prostem teku« in s katerim bi lahko prosto razpolagali, kakor nas je volja v danem trenutku.

Ob stapljanju prostega časa z delovnim časom pa je na drugi strani opaziti vedno večji poudarek, ki ga mediji, stroka in znanost namenjajo samo prostemu času. Prosti čas je svoje mesto v življenjskem ritmu dobil prav v zadnjem stoletju. Opaziti je pojav nastajanja t. i. tovarn prostega časa oz. centrov prostočasnih aktivnosti. Klaus (1996) govori o industrializaciji prostega časa. Vedno večja pomembnost prostega časa postavlja zahteve tudi trgu, ki mora odgovoriti na nove potrebe preživljanja prostega časa. K temu sodi tudi porast industrije pripomočkov in opreme za neorganizirano preživljanje prostega časa (npr. avdio material za učenje tujih jezikov, novi športni pripomočki za vadbo domá ipd.).

Eden izmed aktivnih načinov preživljanja prostega časa so tudi gibalne oz. športne aktivnosti. Njihov pomen je v primerjavi z ostalimi prostočasnimi interesnimi dejavnostmi

morda še toliko večji, ko govorimo o otroku in mladostniku, ker so nenadomestljiv dejavnik njihovega celostnega razvoja. Ob omogočanju nemotenega telesnega in gibalnega razvoja gibalne oz. športne aktivnosti enakovredno vplivajo tudi na mladostnikov kognitivni, čustveni in socialni razvoj. Tako je gibalna aktivnost nujna za mladostnikov normalen biološki in socialnopsihološki razvoj, torej za t. i. celostni razvoj (Ismail 1976, Borer 1995, Solcova 1994, Westerstahl 2003). Raziskava M. Rauter (2005) je na primer pokazala, da imajo odrasli in mladi, ki se v prostem času redno aktivno ukvarjajo s športnimi aktivnostmi, po svoji oceni bolj kakovostno življenje.

V pričujočem prispevku osvetljujemo vlogo in zastopanost gibalnih oz. športnih aktivnosti v prostem času mladostnikov. S pomočjo empirične raziskave – študija primera na srednješolcih mestne občine Koper – smo najprej proučili mnenje mladih o zadostni količini prostega časa, razloge za pomanjkanje prostega časa, količino obremenitve s šolskim delom in količino prostega časa ter poiskali najpogostejše prostočasne dejavnosti. Poseben poudarek pa smo namenili zastopanosti prostočasnih gibalnih oz. športnih aktivnosti glede na pogostnost in obliko (organizirano, neorganizirano) udejstvovanja in razlogom za gibalno neaktivnost. Namen raziskave je preveritev teoretskih izhodišč o zastopanosti gibalnih oz. športnih aktivnosti v prostem času mladih na izbranem primeru.

GIBALNO OZ. ŠPORTNO UDEJSTVOVANJE V PROSTEM ČASU

Proučevanje prostočasne gibalne oz. športne aktivnosti je še mlado področje in so ga uveljavile zlasti kineziološka, sociološka in medicinska (javnozdravstvena) disciplina; danes so raziskave, ki proučujejo značilnosti gibalne aktivnosti odraslih, že stalnica tovrstnih raziskav v večini držav razvitega sveta. Tudi v Sloveniji od leta 1973 poteka raziskava z naslovom »Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji«, ki vsakoletno v okviru slovenskega javnega mnenja ugotavlja značilnosti športne aktivnosti v prostem času odraslih prebivalcev Republike Slovenije (Petrović *et al.* 1974, 1984, 1996, 1998, 2001).

Raziskave prostočasne gibalne aktivnosti pri otrocih in mladostnikih so v primerjavi z raziskavami odraslih veliko bolj redke, nesistematične in niso longitudinalne. Raziskovalci na tem področju (Cavill *et al.* 2001) ugotavljajo, da je baza podatkov o gibalni aktivnosti otrok in mladostnikov neprimerno šibkejša od baze podatkov odraslih. Kljub temu se število raziskav in zanimanje raziskovalcev za to področje strmo povečuje.

Najpopolnejše podatke o gibalni oz. športni aktivnosti mladih zahodnega sveta prinaša longitudinalna mednarodna raziskava, ki ocenjuje vedenje, povezano z zdravjem šolskih otrok; izvaja jo HBSC v sodelovanju z regionalnim uradom za Evropo mednarodne zdravstvene organizacije že od leta 1982/83. Poglejmo rezultate zadnje razskave iz leta 2001/2002, ki je bila narejena na mladih v starosti 11, 13 in 15 let na področjih Evrope in Severne Amerike. Proučevanih je bilo 162.000 otrok in mladostnikov v 35 državah (Currie *et al.* 2004). Roberts in sodelavci (2004) so ugotovili, da se mladi gibljejo v prostem času vsaj eno uro štiri dni v tednu. Fantje so gibalno aktivnejši (4,1 dneva na teden) v primerjavi z dekleti (3,5 dneva na teden). Pogostnost gibalne aktivnosti upada s starostjo, zlasti pri dekletih. Raziskava je pokazala, da je samo 34 odstotkov mladih iz držav Evrope in Severne Amerike dovolj gibalno aktivnih, kot je to potrebno za njihov razvoj in ohranjanje zdravja. Zadostno aktivnost po pogostnosti in količini so avtorji na osnovi dosedanjih proučevanj opredelili kot tisto aktivnost, ki je po svoji intenzivnosti vsaj zmerna in se izvaja najmanj 60 minut vsaj pet dni na teden. V raziskavi izpred štirih let pa je bilo še ugotovljeno, da je dovolj aktivnih polovica anketiranih mladostnikov (Currie *et al.* 2000).

V raziskavi HBSC so bili v letih 2001/02 prvič proučevani tudi slovenski otroci. V vzorcu, izbranem z metodo naključne izbire, je bilo 4.000 učencev in dijakov, starih 11, 13 in 15 let. Med enajstletnimi dečki je bila dobra

polovica (58 %) dovolj aktivnih, med deklicami pa je bila ta odstotek nižji (41,3 %); pri 13-letnih je bilo dovolj aktivnih 47,6 % fantov in samo 29,4 % deklet; pri 15-letnikih je bilo dovolj aktivnih 40,1 % fantov in 24,2 % deklet (Roberts *et al.* 2004). Po podatkih Inštituta za varovanje zdravja RS (Brcar 2003), ki dopolnjujejo te rezultate, se ob dobri polovici otrok in mladostnikov, ki se dovolj gibljejo, četrtina ukvarja s športom le včasih, desetina samo pri šolski športni vzgoji, nekateri (2,4 %) pa ne v šoli ne v prostem času.

Prostočasno gibalno oz. športno udejstvovanje je mogoče preživljati neorganizirano ali pa v organizirani obliki. Pri tem velja, da je organizirano prostočasno gibalno oz. športno udejstvovanje bolj aktivno.

Dosedanje raziskave (Physical Activity and Health 1996, Janz, Mahoney 1997, Hickman *et al.* 2000, Gavarry *et al.* 2003, Merom *et al.* 2006) so pokazale, da se gibalna aktivnost z odraščanjem spreminja; zlasti upadata njena pogostnost in organiziranost, še zlasti pri dekletih. Raziskava, ki jo je naredil Gavarry s sodelavci (2003) na vzorcu francoskih otrok in mladostnikov, je pokazala, da delež celotne gibalne aktivnosti mladih s starostjo pomembno upada (od osnovne šole do fakultete oziroma med 6. in 20. letom starosti), in sicer pri dečkih za 69 % ($p = 0,05$) in pri deklicah za 36 % ($p = 0,058$). Ti podatki veljajo za gibalno aktivnost zlasti med šolskim tednom. Manjši upad je zaznan pri gibalni aktivnosti med koncem tedna, prazniki in počitnicami. Nekateri ta pojav razlagajo s tem, da gibalno udejstvovanje s povečevanjem starosti vedno bolj zamenjujejo delo za šolo in druge »sedeče« prostočasne aktivnosti (Brcar 2003). Med neorganiziranimi prostočasnimi gibalnimi aktivnostmi, dokazujejo longitudinalne raziskave, izjemno narašča pomen hoje, ki se izvaja največkrat v zmernem do intenzivnem tempu (Merom *et al.* 2006).

Med sedečimi prostočasnimi aktivnostmi je ena najbolj priljubljenih in najpogostejših dejavnosti pri mladih gledanje televizije. V državah Zahodne Evrope in Severne Amerike dobra četrtina mladih (26 %) gleda televizijo vsaj štiri ure vsak dan med šolskim tednom, ob koncu tedna je takih skoraj polovica (45 %). Fantje za 10 % več gledajo televizijo kot dekleta. Zelo priljubljena prostočasna dejavnost je tudi delo z računalnikom, zlasti pri fantih (21 % vsak dan dela na računalniku štiri ure med šolskim tednom, deklet je 7 %). Medtem ko z naraščanjem starosti upada čas gledanja televizije, pa raziskave kažejo, da se čas, preživet za računalnikom, povečuje (Todd, Curries 2004).

Najpogostejši dejavniki, ki vplivajo na prostočasno gibalno oz. športno aktivnost mladih, so socialno-ekonomski dejavniki (Kemper *et al.* 1996, Petrović *et al.* 1996, 1998, Svetlik 1996, Strel 1996) in demografski dejavniki oz. dostopnost gibalnih oz. športnih programov, rekvizitov in orodij (Sallis *et al.* 1999, McKenzie *et al.* 2000). Hiter pregled rezultatov dosedanjih raziskav o gibalni aktivnosti, narejenih v različnih regijah in krajevnih področij v Sloveniji, pokaže, da na pogostnost, obliko in vsebino prostočasne gibalne oz. športne aktivnosti vplivajo socialne značilnosti okolja, v katerem mladostnik živi (Zurc 2001, Petkovšek 1984).

Gibalna aktivnost zavzema del prostega časa, katerega preživljanje je zelo odvisno od socialno-ekonomskega položaja otroka in njegovih staršev. Višji je položaj, večja je možnost izbire. Tako se s povečevanjem izobrazbe povečuje tudi delež gibalnih in drugih rekreativnih dejavnosti (preživljanje aktivnih počitnic ipd.), s katerimi se v prostem času ukvarjajo slovenske družine (Černigoj Sadar 1996). Iz rezultatov raziskav o športnorekreativni dejavnosti v Sloveniji (Petrović *et al.* 1996, 1998, 2001) je razvidno, da ima izobrazba zelo pomembno vlogo pri udeležbi posameznikov v prostočasnih športno-rekreativnih aktivnostih. Višja izobrazba pomeni večjo vključenost v organizirane športno-rekreativne aktivnosti. Pri razlagah, zakaj je tako, avtorji niso enotni. Vzroke pripisujejo na eni strani ozaveščenosti o pozitivnih učinkih gibanja in na drugi strani pripadnosti določenim družbenim socialnim skupinam, dohodku posameznika, načinu življenja in načinu preživljanja prostega časa (Petrović *et al.* 1998).

Med raziskavami o značilnostih otrokove in mladostnikove prostočasne gibalne oz.

športne aktivnosti so tudi take, ki se ukvarjajo s proučevanjem postopkov merjenja, s katerimi bi se dalo priti do kar najboljših podatkov o značilnosti prostočasne gibalne oz. športne aktivnosti. Froberg (2003) navaja, da obstaja že več kot 30 različnih instrumentov za merjenje gibalne aktivnosti. Izbira postopka je odvisna od specifičnega cilja raziskovanja. Večina postopkov za merjenje gibalne oz. športne aktivnosti mladih v prostem času se osredotoča na merjenje pogostosti in intenzivnosti aktivnosti. Glede pogostosti je največkrat v rabi anketiranje s pomočjo vprašalnika ali strukturiranega intervjuja o gibalni aktivnosti (gl. npr. Tuero *et al.* 2001, Hopman-Rock *et al.* 2005), glede intenzivnosti pa akcelometer (Trost *et al.* 2002, Janz, Mahoney 1997, Janz 1994, Janz *et al.* 1995) ali merjenje srčnega utripa v določenem času (npr. 12 ur na dan) skozi določeno časovno obdobje (npr. en teden) (gl. npr. Kelly 2000). Aadahl in Jorgensen (2003) poudarita, da je pri merjenju navad gibalne aktivnosti najpomembneje, da uporabimo merski pripomoček, ki ga odlikujejo preprostost uporabe, preciznost, veljavnost in zanesljivost. Pri tovrstnem merilnem postopku, menita avtorja, je pomembno tudi, da je izvedljiv in enostaven za shranjevanje podatkov. Anketni vprašalnik je pri tem tradicionalni instrument, ki omogoča pridobivanje natančnih informacij o gibalni oz. športni aktivnosti. To sta potrdila tudi Wagner in Singer (2003).

Roberts s sodelavci (2004) opozarja, da je merjenje gibalne aktivnosti še toliko zahtevnejše, kadar gre za proučevanje otrok. Avtorji navajajo tri temeljne dejavnike, ki vplivajo na rezultate: čas, ki ga lahko dobimo za anketiranje med poukom, omejen obseg vprašanj glede na starost anketiranca in doslednost vprašanj (vprašanja, ki so omejena v svojem cilju). Vendar pa avtorji opozarjajo, da je pri raziskovanju značilnosti gibalne oz. športne aktivnosti otrok in mladih skoraj nemogoče raziskati vse njene pojavne oblike.

Poznavanje načina, kako je bila proučevana otrokova gibalna oz. športna aktivnost oziroma s kakšnim postopkom so bili pridobljeni podatki o njeni pogostosti, intenzivnosti, trajanju, obliki in vsebini, je ključnega pomena, ko se odločamo za primerjavo ugotovitev različnih raziskav in ovrednotenja stanja na tem področju. Iz tu predstavljenih raziskav je razvidno, da pri proučevanju otrokove gibalne oz. športne aktivnosti ni enotnih kriterijev. Raziskave se izvajajo na različnih populacijah in v različnih obdobjih. Razen raziskave HBSC, ki pokriva nekatera področja otrokove prostočasne gibalne aktivnosti, ni drugega longitudinalnega spremljanja stanja. Vsaka raziskava pristopa k proučevanju značilnosti otrokove gibalne aktivnosti s svojega vidika in postavlja svoja merila za ustreznost in neustreznost aktivnosti. Kljub temu lahko iz povedanega razberemo, da obstajajo razlike v gibalnem oz. športnem udejstvovanju v prostem času med mladimi glede na njihove demografske danosti (npr. kraj, regija ali država bivanja).

Na tej podlagi smo se odločili na študiju primera proučiti, kakšen je prosti čas mladih v mestni občini Koper. Naš namen je bil ugotoviti, koliko prostega časa imajo dijaki, ki obiskujejo srednje šole v mestni občini, s katerimi dejavnostmi, koliko in v kakšni obliki (organizirano, neorganizirano) se ukvarjajo v tem času in kakšno mesto zaseda med njimi gibalna oz. športna aktivnost.

METODE DELA

Vzorec merjencev

V študij primera je bilo vključenih 82 naključno izbranih srednješolcev (60,9 % dijakinj in 39,1 % dijakov), ki so obiskovali srednje šole v mestne občini Koper. Povprečna starost merjencev je bila 16,7 leta (SO = 1,6). Največ jih je obiskovalo Gimnazijo Koper (45 %) in Srednjo tehniško šolo Koper (40 %), najmanj (15 %) pa se jih je šolalo na Srednji ekonomsko-poslovni šoli Koper.

Vzorec spremenljivk

Za ugotavljanje značilnosti preživljanja prostega časa mladih v mestni občini Koper in deleža, ki ga zasedajo gibalne oz. športne aktivnosti, smo uporabili te spremenljivke:

- ocena mladih o zadostnosti prostega časa,
- mnenje mladih o razlogih za primanjkovanje prostega časa,
- število ur, ki jih dijaki povprečno na dan porabijo za učenje in izdelavo domačih nalog po šolskem pouku,
- ocena mladih o številu ur, ki jih imajo na voljo za prosti čas,
- najpogostejše prostočasne aktivnosti in koliko časa dnevno se povprečno ukvarjajo z njimi,
- vključenost v neorganizirane oblike gibalnih oz. športnih aktivnosti v prostem času med tednom in ob koncu tedna,
- vključenost v organizirane oblike gibalnih oz. športnih aktivnosti v prostem času med tednom in ob koncu tedna,
- razlogi za nevključitev v organizirane oblike gibalnih oz. športnih aktivnosti v prostem času,
- načrti glede gibalnega oz. športnega udejstvovanja v prostem času v prihodnje.

Metoda analize podatkov

Zbrane podatke smo obdelali z računalniškim programom SPSS 14.0 za Windows. Za vse merjene spremenljivke smo izračunali osnovne statistične parametre (frekvence, odstotke, aritmetično sredino, standardno napako aritmetične sredine, standardni odklon, minimalno in maksimalno vrednost, asimetričnost in sploščenost krivulje porazdelitve in Kolmogorov-Smirnov test normalnosti porazdelitve podatkov). Razlike v količini ukvarjanja z organiziranimi in neorganiziranimi gibalnimi oz. športnimi aktivnostmi med tednom in koncem tedna pa smo preverili s t-testom za neodvisne vzorce. Za statistično značilne smo upoštevali razlike s tveganjem, manjšim od 5 %.

Način zbiranja podatkov

Podatki so bili zbrani z metodo vodenega strukturiranega intervjuja. Merjenci so bili o anketiranju predhodno obveščeni. Vsa anketiranja so bila opravljena v obdobju treh tednov, in sicer aprila 2004.

REZULTATI IN RAZPRAVA

Graf 1: Ocena mladostnikov o zadostni količini prostega časa

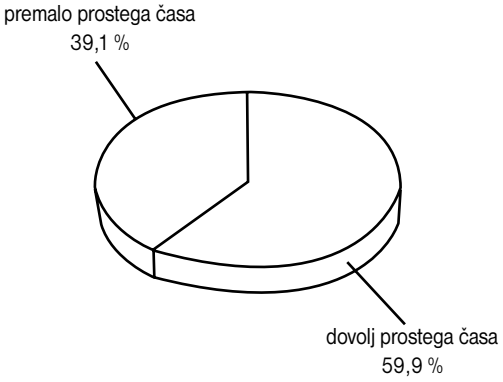

Graf 1 kaže, da 60 odstotkov anketiranih mladostnikov meni, da ima dovolj prostega časa. 40 odstotkov jih je menilo, da imajo premalo prostega časa, zato smo jih povprašali o razlogih za pomanjkanje prostega časa.

Najpogostejši razlog za pomanjkanje prostega časa so šolske obveznosti (42,7 %). Gimnazijci imajo po predmetniku za srednje šole povprečno na dan od 6 do 6,6 šolskih ur pouka (*Predmetnik za srednje šole: Gimnazija 2003*). Merjence smo povprašali, koliko časa preživijo za šolskimi knjigami na dan med šolskim tednom dodatno ob rednih urah šolskega pouka. Ugotovili smo, da v popoldanskem času presedijo pri delu za šolo še 2,8 ure (SO = 2,1 ure). Velik standardni odklon kaže, da je število popoldanskih učnih ur med dijaki zelo različno; minimalno število ur je bilo 0, maksimalno pa skoraj osem. Take razlike so najverjetneje posledica različno zahtevnih srednješolskih izobraževalnih programov, katerih srednješolce smo vključili v raziskavo, in sicer vse od dve- in triletnih programov pa do štiriletnih gimnazijskih programov, ki se sklenejo z maturo.

Graf 2 kaže, da 62,1 % anketirancev meni, da imajo med tednoma vsaj dve uri prostega časa na dan, 33,3 % pa jih meni, da ima vsaj eno uro prostega časa na dan. Skupaj ima kar 95,4 % merjencev vsak dan med šolskim tednom vsaj eno uro prostega časa, v katerem se

Graf 2: Prosti čas po oceni mladostnikov med tednom in koncem tedna

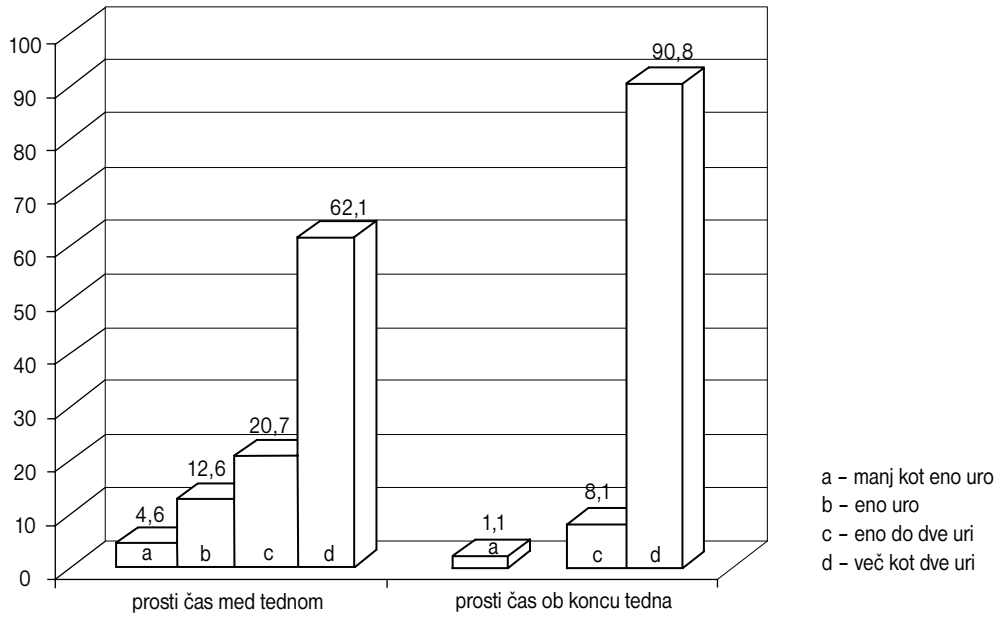

Graf 3: Najpogostejše prostočasne aktivnosti mladih

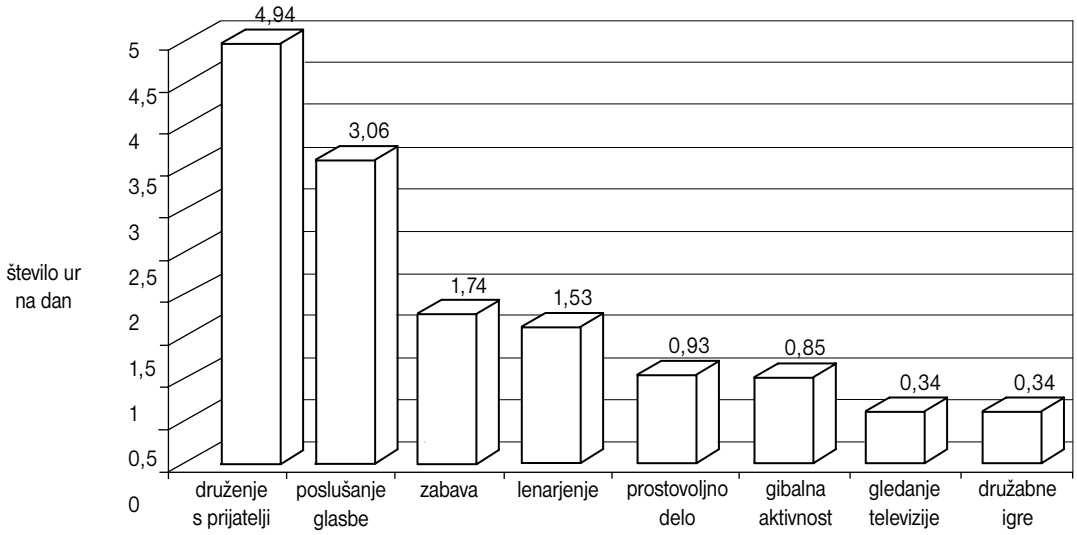

lahko ukvarjajo z dejavnostmi, ki jih veselijo in razbremenjujejo. To je čas, ki je namenjen samo njim in s katerim razpolagajo sami. Glede konca tedna pa so se skoraj vsi merjenci (90,8 %) opredelili, da imajo na dan več kot dve uri prostega časa.

Graf 3 prikazuje osem prostočasnih dejavnosti, s katerimi se ukvarjajo mladi iz mestne občine Koper v največji meri. Največ časa na dan, povprečno kar skoraj pet ur, namenijo druženju s prijatelji. To je kar preveč, da bi obsegalo samo druženje v prostem času. Domnevamo, da so pri tem vprašanju anketiranci ocenjevali tudi čas druženja s prijatelji v šoli (med odmori), na poti v šolo in iz nje in pri skupnem učenju. Rezultat pa vsekakor kaže na določeno značilnost srednješolskega obdobja, namreč na pomembno vlogo sovrstnikov v mladostnikovem razvoju in tako hipotetično tudi pri izbiri prostočasnih dejavnosti.

Poslušanje glasbe se je s povprečno tremi urami dnevno uvrstilo na drugo mesto lestvice najpogostejših prostočasnih dejavnosti. Glede na kar precejšnjo količino časa, ki jo dijaki dnevno posvečajo tej dejavnosti, je mogoče domnevati, da podobno kot pri druženja s prijatelji tudi glasbe ne poslušajo zgolj kot samostojno prostočasno dejavnost, ampak hkrati ob opravljanju kakšne druge dejavnosti, kot je izdelava domačih nalog ali pospravljanje. Tako dobljeni rezultati pri obeh najpopularnejših prostočasnih aktivnostih bržčas ne izražajo samo tistih ur, ko gre za prosti čas, ampak tudi čas, ko sta uporabljeni kot spremljajoči popestritvi šolskih, gospodinjskih in drugih obveznosti. Rezultati tudi kažejo, da mladi mogoče le nimajo toliko prostega časa, kot ocenjujejo sami. Zdi se, da je prosti čas mladih prepleten z vsakodnevnimi obveznostmi in ne obstaja kot samostojna časovna kategorija, temveč bolj kot dopolnilo oz. kot odmor med obveznostmi, zapolnjen z druženjem s prijatelji in poslušanjem glasbe. Do podobnih rezultatov je prišla na vzorcu odraslih prebivalcev Slovenije tudi Černigoj-Sadar (1986). Avtorica ugotavlja, da je udeležba v izobraževalnih, kulturnih in družabnih prostočasnih dejavnostih v Sloveniji pomembno nižja kot drugod v Evropi. Tak način življenja pa, pravi avtorica, zelo omejuje razvoj sposobnosti za ohranjanje zdravja in ustvarjalnosti. To, kot smo ugotovili, velja tudi za vrednotenje prostega časa pri koprski mladini.

S kakšnimi aktivnostmi se ukvarjajo mladi v času, ko nimajo šolskih in drugih obveznosti, torej v prostem času, s katerim lahko razpolagajo sami, nakazujejo v večini dejavnosti, ki so se uvrstile od tretjega mesta naprej na lestvici najpopularnejših prostočasnih dejavnosti. Med temi so srednješolci najvišje uvrstili zabave oziroma »žure«, ki jim na dan posvetijo povprečno 1,74 ure, nato lenarjenje (1,53 ure), prostovoljno delo oziroma opravljanje dobrodelnih neplačanih del (npr. karitas) (0,93 ure) in gibalne aktivnosti (0,85 ure). Presenetljivo malo v primerjavi z ostalimi prostočasnimi dejavnostmi pa dijaki posvetijo gledanju televizije, in sicer samo 20 minut. Enak čas se dnevno ukvarjajo tudi z družabnimi igrami (npr. kartanje). Do podobnih rezultatov je prišla tudi Sedmak s sodelavci (2004, 2005). V okviru raziskave o uporabi in zlorabi drog je avtorica na vzorcu 548 učencev in učenk osnovnih in srednjih šol na območju celotne Obale ugotovila, da je druženje s prijatelji najbolj priljubljena prostočasna dejavnost mladih. Že na drugo mesto pa se je uvrstilo gledanje televizije in na tretje ukvarjanje s športom. Za športno aktivne v prostem času se je opredelilo 77,8 % subjektov, ki se ukvarjajo s športom večinoma vsaj dvakrat na teden in v neorganizirani obliki.

Vidimo, da dijaki posvetijo svoj prosti čas predvsem dejavnostim, ki so jim hitro dostopne. Take dejavnosti so tudi lenarjenje, druženje in žuranje s prijatelji in poslušanje glasbe. Gre večinoma za pasivne prostočasne aktivnosti. Edini aktivni dejavnosti, ki jima dijaki posvetijo skoraj uro časa vsak dan, sta prostovoljna dejavnost in gibalna aktivnost. Kot smo že nakazali, se tudi pri času, namenjenemu prostovoljni dejavnosti, zlasti zaradi njegove visoke pogostosti velja vprašati, ali niso morda v ta čas vštete tudi dejavnosti, ki predstavljajo sestavni del življenja in jim ga v tej starosti še določajo starši. Gibalna aktivnost se po številu ur na dan v prostem času uvršča šele na šesto mesto lestvice najpogostejših dejavnosti. Poudariti je treba, da smo pod to kategorijo združili vse gibalne oz. športne aktivnosti merjencev. Ti so se zvečine opredelili za neorganizirane prostočasne gibalne aktivnosti, med katerimi so poudarili zlasti hojo. Hoja je prostočasna gibalna aktivnost, ki ima ugoden vpliv na rast in razvoj, pa tudi sredstvo za premikanje, tu pa pogosto ne dosega značilnosti gibalne aktivnosti (intenzivnost, trajanje, sproščenost, zabava), ki bi imela pozitivne učinke na posameznikov razvoj in ohranjanje zdravja. Rezultati pokažejo, da kljub izredno pomembnim učinkom gibanja na mladostnikov razvoj in protiuteži sedečim obremenitvam v šoli gibalna aktivnost v prostem času ni zastopana v takem obsegu, kot bi morala biti. Za zadostno gibalno aktivnost, ki ima pozitiven vpliv na mladostnikov razvoj, velja na osnovi

Tabela 1: Ugotavljanje razlik med mladimi glede ukvarjanje z organiziranimi in neorganiziranimi gibalnimi oz. športnimi aktivnostmi v prostem času med tednom in ob koncu tedna

Gibalna oz. športna aktivnost	Aritmetična sredina (ure/dan)	Standardni odklon	Stat. pomembnost
Organizirana med tednom	0,68	7,18	0,084
Organizirana med koncem tedna	1,15	4,07	
Neorganizirana med tednom	0,85	18,70	0,180
Neorganizirana med koncem tedna	1,08	7,98	

Graf 4: Vključenost v organizirane oblike prostočasnih športnih aktivnosti

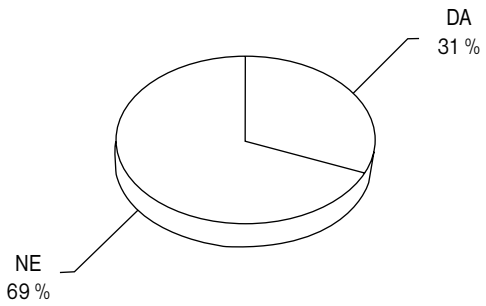

dosedanjih proučevanj aktivnost, ki je po svoji intenzivnosti vsaj zmerna in se izvaja najmanj 60 minut vsaj pet dni na teden (Roberts *et al.* 2004).

Iz tabele vidimo, da se srednješolci glede na povprečno število ur na dan med šolskim tednom več ukvarjajo z neorganiziranimi gibalnimi oz. športnimi aktivnostmi, in sicer povprečno 51 minut na dan. Ob koncu tedna pa ima nekaj prednosti organizirano športno udejstvovanje (1,15 ure na dan). Večjo neorganizirano gibalno udejstvovanje velja pripisati različnim razlogom, kot so na primer večja časovna, krajevna in cenovna dostopnost neorganizirane vadbe in podobno. Da bi natančneje preučili razloge za manjše organizirano gibalno oz. športno udejstvovanje, smo anketirancem zastavili vprašanje, kakšni so razlogi, da se ne vključujejo v organizirane oblike gibalnih oz. športnih aktivnosti v prostem času. Rezultate kaže graf 5.

Rezultati iz tabele 1 kažejo tudi trend, da so merjenci bolj gibalno oz. športno aktivni na dan ob koncu tedna v primerjavi s šolskim dnem med tednom. Vendar t-test za neodvisne vzorce ni potrdil statistično pomembnih razlik. Bližje statistično pomembnim razlikam je razlika v organiziranem športnem udejstvovanju v prid večji aktivnosti ob koncu tedna. Čeprav razlika ni statistično pomembna ($p = 0,08$), lahko sklepamo, da so organizirane prostočasne športne aktivnosti domena mladostnikovega prostega časa ob koncu tedna.

Ne glede na prevlado organiziranih športnih aktivnosti po številu ur na dan ob koncu tedna (AS = 1,15 ure na dan) (tabela 1) pa graf 4 kaže, da je samo tretjina (31 %) vseh merjencev vključena v tovrstne športne aktivnosti. Dve tretjini anketirancev (69 %) ob redni šolski športni vzgoji ni vključenih v nobeno izmed organiziranih športnih aktivnosti v prostem času. Mlade, ki obiskujejo organizirane športne aktivnosti na Obali, smo povprašali po vsebini teh dejavnosti. Ugotovili smo, da jih največ trenira ples (8 %) in nogomet (3,4 %), ostale aktivnosti pa se pojavljajo v zelo nizkih odstotkih. Vendar smo dobili zanimivo paleto raznolikih interesnih športnih aktivnosti. Anketirani srednješolci mestne občine Koper tako obiskujejo organizirane vadbe vse od karateja, kickboxa, košarke, odbojke, rokometa in rolanja.

Iz grafa 5 vidimo, da največ mladih ni vključenih v nobeno organizirano športno aktivnosti (36,5 %), ker ni take organizirane športne aktivnosti, ki bi jih zanimala. Temu razlogu sledi mnenje, da so ponujene organizirane športne aktivnosti prezahtevne (29,5 %). Ta razlog je pričakovan. Z vidika vrhunskega športa je treba pričeti z vadbo že na razredni stopnji osnovne šole. Zahtevnost treningov se tako glede na osvojeno športno znanje kot tudi glede intenzivnosti in telesne pripravljenosti stopnjuje s starostjo. Mladostnik, ki v določen

Graf 5: Razlogi za nevključitev v organizirane oblike gibalnih in športnih aktivnosti v prostem času

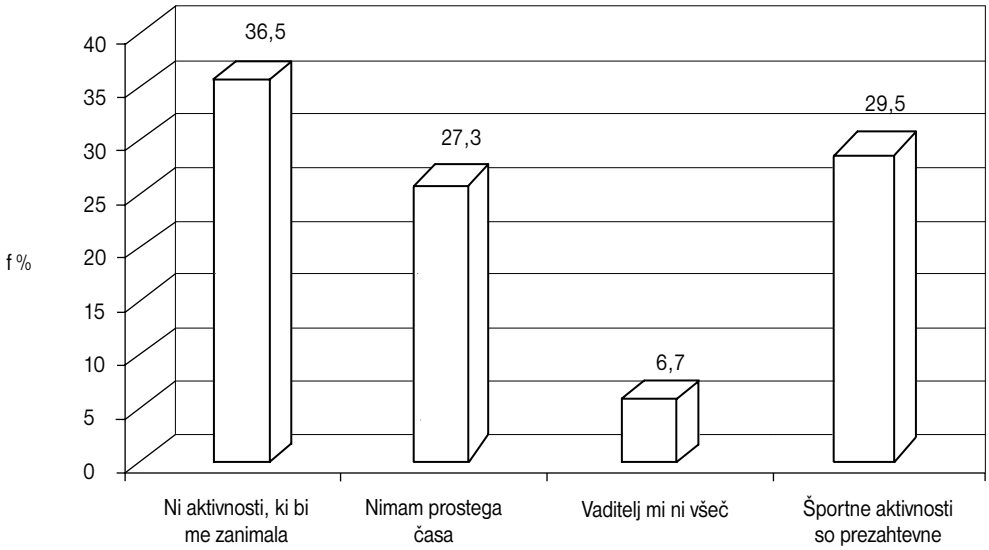

Graf 6: Načrti glede ukvarjanja z gibalnimi in športnimi aktivnostmi v prostem času v prihodnje

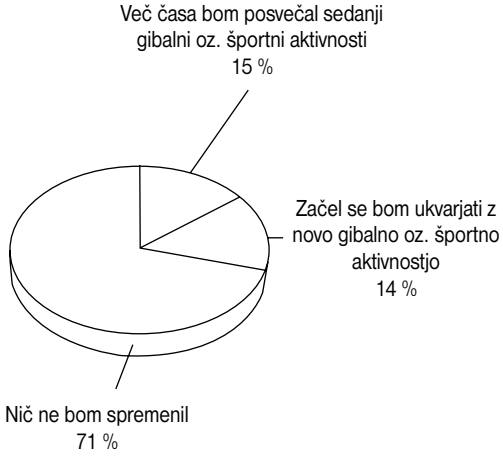

program ni bil vključen že v osnovni šoli, taki vadbi v večini primerov ne more slediti. Večina organiziranih športnih aktivnosti, ki so namenjeni otrokom in mladim v prostem času, je usmerjena v vrhunski šport. To je posledica financiranja športnih organizacij v Sloveniji. Malo je športnih društev in klubov, ki svojo osnovno dejavnost dopolnjujejo s programi športa za vse. Odgovor merjencev o prezahtevnosti organiziranih športnih aktivnosti potrjuje, da je tako tudi v mestni občini Koper.

Pomanjkanje prostega časa se je uvrstilo šele na tretje mesto razlogov za nevključitev v organizirane športne aktivnosti v prostem času (27,3 %). Najmanjši razlog pa je vaditelj oz. trener športne aktivnosti (6,7 %). To je razumljivo, saj večina merjencev (69 %, graf 4) nima izkušenj z izvajalci organiziranih športnih aktivnosti, ker vanje ni vključena.

Ob koncu intervjuja smo koprske srednješolce povprašali, ali v bližnji prihodnosti načrtujejo kakšno spremembo svojega gibalnega oz. športnega udejstvovanja v prostem času. Iz grafa 6 vidimo, da jih največ, in sicer kar 71% anketirancev meni, da ne namerava nič spremeniti v zvezi s svojim prostočasnim gibalnim oz. športnim udejstvovanjem. To pomeni, da se bodo tisti, ki so bili do sedaj aktivni, še naprej vključevali v organizirane športne aktivnosti; tisti pa, ki se doslej niso posvečali prostočasnim gibalnim oz. športnim aktivnostim, pa bodo tudi v bodoče svoj prosti čas preživljali pasivno. 15% srednješolcev bo svoje gibalno oz. športno udejstvovanje v prostem času povečalo. Odstotek manj (14%) pa bo gibalne oz. športne aktivnosti vključilo v svoj prosti čas. Ti mladi predstavljajo doslej gibalno neaktivne v prostem času.

Anketirancem, ki so dejali, da se bodo pričeli ukvarjati z gibalnimi oz. športnimi aktivnostmi v prostem času, smo postavili vprašanje, katera bo ta aktivnost. Rezultati so pokazali, da se jih bo največ vključilo na fitnes (17,1%). Ob tem pa so v manjših deležih navedli še sedem različnih gibalnih oz. športnih aktivnosti, kot so taj-či, surfanje, relly, lokostrelstvo, ples in rokomet.

SKLEPI

Srednješolci v mestni občini Koper sicer menijo, da nimajo dovolj prostega časa, hkrati pa ugotavljajo, da imajo med tednom vsak dan vsaj eno uro in med koncem tedna vsaj dve uri časa, s katerim lahko razpolagajo sami. Ta čas zapolnijo zlasti z neorganiziranimi prostočasnimi dejavnostmi, največkrat ga preživijo v družbi s prijatelji, ob poslušanju glasbe, na zabavah in v lenarjenju. Te dejavnosti so prej pasivne kot aktivne in so sem in tja vsekakor koristne, žal pa, kot so pokazali rezultati, zasedajo večino prostega časa anketiranih srednješolcev. Gibalne oz. športne aktivnosti, s katerimi se sicer anketiranci ukvarjajo redno (uro na dan), zasedajo šele šesto mesto med najpogostejšimi prostočasnimi aktivnostmi; enak delež ima lenarjenje. Ker so med neorganiziranim gibalnim udejstvovanjem najpogosteje navajali hojo, se velja vprašati, ali ne gre v tem primeru tudi za merjenje časa, ki ga porabijo na poti v šolo, ob drugih prostočasnih aktivnostih ali opravkih (npr. nakupovanje). V večini teh primerov ne gre za gibalno aktivnost, ki bi imela pomemben vpliv na razvoj posameznika. To potrjuje tudi podatek, da je organizirano gibalno oz. športno aktivna v prostem času samo slaba tretjina srednješolcev, kar je vsekakor zelo zaskrbljujoče.

Na podlagi podatkov lahko sklepamo, da dijaki svojemu prostemu času ne pripisujejo kakšnega posebnega pomena. Prosti čas jim je zlasti priložnost za beg od vsakdanjih obveznosti, zatočišče, kjer se je mogoče skriti do naslednjega viharja (testa, spraševanja). Na ta način izgubljajo zaupanje vase in nadzor nad svojim življenjem. Ob tem pa so prepričani, da svoje proste urice uporabijo na najboljši možni način. To ni presenetljivo; raziskave kažejo, da tako doživlja prosti čas večina Slovencev. Največja raziskava, narejena v Sloveniji doslej (Černigoj Sadar 1996), je pokazala, da Slovenci najraje preživijo prosti čas doma, pri sorodnikih ali prijateljih. Med najpogosteje omenjenimi dejavnostmi so poleg gledanja televizije še druženje s prijatelji in znanci. Med aktivnimi prostočasnimi dejavnostmi prevladujejo vrtnarjenje, ročna dela in konjički (npr. različne zbirke) in različne oblike gibalne oz. športne rekreacije. V splošnem pa so je prosti čas Slovencev in Slovenk dokaj problematičen. Osnovni problem je pomanjkanje časa, kar pomeni slabše vrednotenje prostega časa v primerjavi z delovnimi in družinskimi obveznostmi (*ibid.*). Vedeti moramo, da se mladostnik uči iz vzora pomembnih drugih, staršev, učiteljev, vaditeljev, zato imamo odrasli to moč, da mu s svojim zgledom predstavimo prosti čas kot življenjsko vrednoto, ki jo je treba negovati in aktivno izkoristiti za otrokov osebnostni razvoj.

Vloga gibalne oz. športne aktivnosti v prostem času je izredno pomembna. Pouk šolske športne vzgoje namreč na osnovi dosedanjih spoznanj ne ponuja dovolj gibalne aktivnosti, da bi zadostovala za mladostnikov razvoj. Potrebna je še dodatna gibalna oz. športna aktivnost, ki se izvaja v času po šolskem pouku. Ta aktivnost loči redno gibalno aktivne od neredno aktivnih. Vsakodnevne gibalne oz. športne aktivnosti niso pomembne samo kot »blažilec« vsakodnevnih stresnih obremenitev v šoli, temveč omogočajo mladostnikov telesni, gibalni, kognitivni, socialni in čustveni razvoj. Zato bi bilo nujno, da bi imele gibalne oz. športne aktivnosti opaznejše mesto v prostem času mladih. Srednješolci so na svoji štiriletni poti v odraslost pomembna razvojna skupina, ki ji velja posvetiti pozornost tudi na področju problematike aktivnega gibalnega oz. športnega udejstvovanja v prostem času. To je še zlasti pomembno pri določenih etičnih skupinah. Srednješolci mestne občine Koper so narodnostno mešani. Njihovo gibalno udejstvovanje v prostem času je zato nujno povezano

z zgodovinskimi, etničnimi, kulturnimi in drugimi značilnostmi tega območja. Kot na različnih področjih njihovega delovanja (ali pa tukaj celo še posebej močno) se tudi na gibalnem oz. športnem področju odražata etnična identiteta in zavest. Razsežnosti gibalnega udejstvovanja v prostem času so tako pri teh mladih veliko širše in imajo vpliv na celotno kvaliteto mladostnikovega življenja. Ta vidik proučevanja gibalnega oz. športnega udejstvovanja v prostem času velja zato vsekakor natančneje empirično raziskati v prihodnje.

VIRI

Aadahl, M., Jorgensen, T. (2003), Measuring physical activity by self-report questionnaire in an adult Danish population. V: Müller, E., Schwameder, H., Zallinger, G., Fastenbauer, V (ur.), *Proceeding of the 8th Annual Congress of the European College of Sport Science: Book of Abstracts*. Salzburg: University of Salzburg, Institute of Sport Science (172).

Bittman, M. (2002), Social participation and family welfare: The money and time costs of leisure in Australia. *Social Policy & Administration*, 36, 4: 408–425.

Borer, K. T. (1995), The effects of exercise on growth. *Sports Medicine*, 20, 6: 375–397.

Brcar, P. (2003), *Kako poskrbeti za zdravje šolarjev: Tiskovna konferenca – Slovenija gre v šolo*. Ljubljana: Center za promocijo zdravja pri Inštituta za varovanje zdravja Republike Slovenije. http://www.sigov.si/ivz/osebna/centri/cprouczdravja.htm (18. 1. 2005).

Bryant, C. D., Forsyth, C. J. (2005), The fun god: Sports, recreation, leisure, and amusement in the united States. *Sociological Spectrum*, 25, 2: 197–211.

Cavill, N., Biddle, S., Sallis, J. F. (2001), Health enhancing physical activity for young people: Statement of the United Kingdom expert consensus conference. *Pediatric Exercise Science*, 13, 1: 12–25.

Currie, C., Hurrelmann, K., Settertobulte, W., Smith, R., Todd, J. (2000), *Health and Health Behaviour Among Young People: Health Bahaviour in School-Aged Children: A WHO Cross-National Study (HBSC) International Report*. Copenhagen: World Health Organization, Regional Office for Europe.

Currie, C., Roberts, C., Morgan, A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O., Barnekow Rasmussen, V. (ur.) (2004), *Young People's Health in Contex: Health Bahaviour in School-Aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/2002 Survery*. Copenhagen: World Health Organization, Regional Office for Europe.

Černigoj-Sadar, N. (1986), Možnosti v izvendelovnem času. *Družboslovne razprave*, 3, 4: 85–99.

Černigoj Sadar, N. (1996), Prosti čas. V: Svetlik, I. (ur.), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede (197–212).

Černigoj Sadar, N. (1998), Od časa, ki ostaja, do blagostanja. *Družboslovne razprave*, 14, 27/28: 86–97.

Freericks, R. (1996), Competence in time management: Broadening perspectives on leisure time pedagogy. *Gruppendynamik-Zeitschrift für Angewandte Sozialpsychologie*, 27, 1: 11–20.

Froberg, K. (2003), Measurment of physical activity. V: Müller, E., Schwameder, H., Zallinger, G., Fastenbauer V. (ur.), *Proceedings of the 8th Annual Congress of the European College of Sport Science: Book of Abstracts*. Salzburg: University of Salzburg, Institute of Sport Science (173).

Gavarry, O., Giacomoni, M., Bernard, T., Seymat, M., Falgairette, G. (2003), Habitual physical activity in children and adolescents during school and free days. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 35, 3: 525–531.

Hickman, M., Roberts, C., Gaspar de Matos, M. (2000), Exercise and leisure time activities. V: Currie, C., Hurrelmann, K., Settertobulte, W., Smith, R., Todd, J. (ur.), *Health in Health Behaviour among Young People: International Report*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe (73–82).

Hopman-Rock, M., Chorus, A. M. J., Jacobusse, G. W., Buuren, S. (2005), Comparing physical activity in different countries, using response conversion. V: Dikić, N., Živanić, S., Ostojić, S., Tornjanski, Z. (ur.), *Proceedings of the 10th Annual Congress of the European College of Sport Science: Book of Abstracts*. Beograd: Sport Medicine Association of Serbia (368–369).

Isengard, B. (2005), Leisure as result of social inequality or individualised lifestyle? The influence of income and education over time. *Kolner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 57, 2: 254.

Ismail, A. H. (1976), Integrirani razvoj: Teorija i eksperimentalni rezultati. *Kineziologija*, 6, 1–2: 7–28.

Janz, K. F. (1994), Validation of the CSA accelerometer for assessing children's physical activity. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 26, 3: 369–375.

Janz, K. F., Mahoney, L. T. (1997), Maturation, gender and video game playing are related to physical activity intensity in adolescents: The muscatine study. *Pediatric Exercise Science*, 9, 4: 353–363.

Janz, K. F., Witt, J. D., Mahoney, L. T. (1995), The stability of children's physical activity as measured by accelerometry and self-report. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 27, 9: 1326–1332.

Kelly, L. E. (2000), Patterns of physical activity in 9-10-year-old American children as measured by heart rate monitoring. *Pediatric Exercise Science*, 12, 1: 101–110.

Kemper, H. C. G., Spekreijse, M., Slooten, S., Bertheke-Post, G., Welton, D. C., Coudert, J. (1996), Physical activity in prepubescent children: Relationship with residential altitude and socio-economic status. *Pediatric Exercise Science*, 8: 57–68.

Klaus, P. (1996), Leisure and abandoned industrial areas: Between marketing concept and self-help project. *Futures*, 28, 2: 189–198.

Klingemann, H. (2000), »To every thing there is a season«: Social time and clock time in addiction treatment. *Social Science & Medicine*, 51, 8: 1231–1240.

Kristančič, A. (2001), Prosti čas: Definicija, načela, vrednote. V: *Moj prosti čas: Zbornik prispevkov za mentorje otroških parlamentov osnovnih šol*. Ankaran: Zveza prijateljev mladine (28–30).

McKenzie, T. L., Marshall, S. J., Sallis, J. F., Conway, T. L. (2000), Leisure-time physical activity in school environments: An observational study using SOPLAY. *Preventive Medicine*, 30, 1: 70–77.

Merom, D., Phongsavan, P., Chey, T., Bauman, A. (2006), Long-term changes in leisure time walking, moderate and vigorous exercise: Where they influenced by the national physical activity guidelines? *Journal of Science and Medicine in Sport*, 9, 3: 199–208.

Nastran Ule, M., Rener, T., Miheljak, V., Kurdija, S., Mencin Čeplak, M. (1996), *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino.

Perrons, D. (2000), Care, paid, work, and leisure: Rounding the triangle. *Feminist Economics*, 6, 1: 105.114.

Petkovšek, M. (1984), Odnos učencev četrtih razredov do telesnovzgojnih dejavnosti v celodnevni osnovni šoli in njihova motiviranost za ukvarjanje s športom. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo.

Petrović, K., Ambrožič, F., Bednarik, J., Berčič, H., Sila, B., Doupona Topič, M. (2001), *Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 2000*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo.

Petrović, K., Ambrožič, F., Sila, B., Doupona, M. (1996), *Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 1996*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo.

Petrović, K., Ambrožič, F., Sila, B., Doupona, M. (1998), *Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 1997*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo.

Petrović, K., Ambrožič, F., Žvan, M., Sila, B. (1984), *Športno-rekreativna dejavnost Slovencev 1973–1983: Z vidika podatkov in ugotovitev študij slovenskega javnega mnenja v letih 1973, 1976, 1980, 1983*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo (skrajšana različica).

Petrović, K., Hošek, A., Momirović, K. (1974), *Športno-rekreativna dejavnost Slovencev: Z vidika nekaterih demografskih in socialnih faktorjev.* Ljubljana: Visoka šola za telesno kulturo, Inštitut za kineziologijo.

Physical Activity and Health: A Report of the Surgeon General (1996). Atlanta: U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Healt Promotion.

Pišot, R. (2002), Physical/sports activity for health: Target developmental research project in Slovenia. V: *Krepimo zdravje z gibanjem in zdravo prehrano: Končni program, povzetki prispevkov in članki* (131–134).

Ponde, M. P., Caroso, C. (2003), A critical view of the use of the concept of leisure as a tool analysis in mental health studies. *Loisir & Societe-Society and Leisure*, 26, 1: 69–84.

Predmetnik za srednje šole: Gimnazija (2003). Republika Slovenija: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport. Http://www.mszs.si/slo/solstvo/ss/programi.asp (9. 7. 2004).

Rauter, M. (2005), *Športna dejavnost v prostem času kot dejavnik kakovosti življenja* (doktorska disertacija). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

Reich, J., Zaura, A. (1981), Life events and personal causation: Some relationships with satisfaction and distress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41: 1002–1012.

Roberts, C, Tynjälä, J., Komkov, A. (2004), Physical activity. V: Currie, C., Roberts, C., Morgan, A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O., Barnekow Rasmussen, V. (ur.), *Young People's Health in Contex: Health Bahaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/2002 Survery*. Copenhagen: World Health Organization, Regional Office for Europe (90–97).

Rojek, C. (2001), Leisure and life politics. *Leisure Sciences*, 23, 2: 115–125.

Sallis, J. F., Prochaska, J. J., Taylor, W. C. (1999), A review of correlates of physical activity of children and adolescents. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 32, 5: 963–975.

Sedmak, M., Kordeš, L., Podovšovnik, E. (2004), *Uporaba in zloraba drog: Odnos in stališča mladih iz obalnega območja*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper.

Sedmak, M., Kordeš, L., Podovšovnik, E., Kralj, A., Simčič, B., Medarić, Z. (2005), *Mladostniki in droge: rezultati raziskave*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper.

Solcova, I. (1994), Moderating part of physical-activity in the relation stress-health. *Ceskoslovenska Psychologie*, 38, 4: 300–308.

Strel, J. (1996), Analiza razvojnih trendov motoričnih sposobnosti in morfoloških značilnosti in relacij obeh s psihološkimi in sociološkimi dimenzijami slovenskih otrok in mladine med 7. in 18. letom starosti v obdobju 1970–1983–1993: Zaključno poročilo o rezultatih opravljenega znanstveno-raziskovalnega dela na področju aplikativnega raziskovanja. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo.

Svetlik, I. (ur.) (1996), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Šket, L. (2002), Družina in prosti čas. *Vzgoja*, 4, 14: 38–40.

Todd, J., Curries, D. (2004), Sedentary behaviour. V: Currie, C., Roberts, C., Morgan, A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O., Barnekow Rasmussen, V. (ur.), *Young People's Health in Contex: Health Bahaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/2002 Survery*. Copenhagen: World Health Organization, Regional Office for Europe (98–109).

Trost, S. G., Pate, R. R., Sallis, J. F., Freedson, P. S., Taylor, W. C., Dowda, M., Sirard, J. (2002), Age and gender differences in objectively measured physical activity in youth. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 34, 2: 350–355.

Tuero, C., De Paz, J. A., Marquez, S. (2001), Relationship of measures of leisure time physical activity to physical fitness indicators in Spanish adults. *Journal of Sport Medicine and Physical Fitness*, 41, 1: 62–67.

Ule, M., Miheljak, V. (1995), *Pri(e)hodnost mladine*. Ljubljana: DZS, Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino.

VanderPoel, H. (1997), Leisure and the modularization of daily life. *Time & Society*, 6, 2–3: 171–194.

Wagner, P., Singer, R. (2003), Measuring physical activity by questionnaires in consideration of their calibration. V: Müller, E., Schwameder, H., Zallinger, G., Fastenbauer, V. (ur.), *Proceedings of the 8th Annual Congress of the European College of Sport Science: Book of Abstracts*. Salzburg: University of Salzburg, Institute of Sport Science (173).

Westerstahl, M. (2003), *Physical activity and fitness among adolescents in Sweden with a 20-year trend perspective*. Stockholm: Department of Laboratory Medicine, Division of Clinical Physiology, Huddinge University Hospital, Karolinska Institutet, University College of Physocal Education and Sports.

Završnik, J., Pišot, R., Fras, Z., Zaletel-Kragelj, L., Sila, B., Ferenčak, M. (2003), Gibalna / športna dejavnost Slovencev danes. V: Berčič, H. (ur.), *Zbornik 4. slovenskega kongresa športne rekreacije*. Ljubljana: Olimpijski komite Slovenije (22–28).

Zurc, J. (2001), *Relacije med izvenšolskim ukvarjanjem s športom in učnim uspehom učencev in učenk osnovnih šol v gorenjski regiji*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk (diplomsko delo).

Aleš Dežman

MED VSAKDANJIM ŽIVLJENJEM IN KONSTRUIRANJEM DEVIANTNE VLOGE

ODNOS DO UŽIVANJA PREPOVEDANIH DROG V VZGOJNIH ZAVODIH ZA SREDNJEŠOLSKO MLADINO

V raziskavi nas je zanimalo uživanje prepovedanih drog v vzgojnih zavodih za srednješolsko mladino. Ker smo želeli predmet raziskave raziskati tudi iz perspektive stanovalcev, smo se odločili, da jih bomo nekaj pritegnili k raziskavi kot sodelavce.

CILJI

Za cilj raziskave smo si postavili:

- dobiti več informacij o uživanju prepovedanih drog v vzgojnih zavodih iz več perspektiv, tudi perspektive stanovalcev
- ugotoviti, ali so nekatere predpostavke, ki so do sedaj pri oblikovanju strategij veljale za dejstva, resnične, zlasti tako imenovana kontaminacija in vpliv vloge uživalca prepovedanih drog na vlogo stanovalca.

RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

Vprašanje 1: Se odvisnost s kontaminacijo prenaša s stanovalca na stanovalca?

Vprašanje 2: Ali stanovalci, odvisni od prepovedanih drog, dobijo ustrezne storitve?

Vprašanje 3: Ali osebje in ostali stanovalci stigmatizirajo uživalce prepovedanih drog?

Vprašanje 4: Sta uživanje in preprodaja prepovedanih drog povezana s socialnim statusom stanovalca in njegovo vlogo v skupini?

Končni namen raziskave je bil s pomočjo odgovorov na ta vprašanja prispevati k oblikovanju strategije, ki bo ustrezala interesom stanovalcev in potrebam stanovalcev, odvisnih od prepovedanih drog.

PROBLEM

Zanimalo nas je, ali se uživanje prepovedanih drog v vzgojnih zavodih, ki poteka v specifičnem, umetno ustvarjenem okolju, pojavlja v drugačnih pojavnih oblikah in kako vpliva na življenje stanovalcev. Da bi bolje usmerili vprašanja in pridobili uporabno gradivo, smo se osredotočili na ta področja: prikrivanje uživanja prepovedanih drog, nabava prepovedanih drog, socialna mreža, kontaminacija, pomoč drugih in vpliv osebja na stanovalce, interesi stanovalcev, povezani s prepovedanimi drogami, vpliv drog na odnose med stanovalci.

METODOLOGIJA

Raziskavo smo opravili v skladu z utemeljeno teorijo, kakor prevajamo termin »*grounded theory*« (Mesec 1998). Ta termin se nanaša na teorijo, ki se razvija induktivno iz korpusa podatkov. Če je postopek dobro opravljen, rezultat popolnoma ustreza vsaj delu podatkov. Osnovna ideja utemeljene teorije je, da beremo tekst in odkrijemo oziroma označimo variable in njihove medsebojne odnose. Sposobnost, da prepoznamo variable in odnose med njimi, imenujejo teoretska senzitivnost (Borgatti 2005).

Od svojega nastanka se je utemeljena teorija razvijala konsistentno z osnovno formulacijo, tako da je danes najbolj vsestranska kvalitativna metodologija, ki je na voljo. Svojo teoretsko osnovo je izpeljala iz gibanj ameriškega pragmatizma in simboličnega interakcionizma in se danes opisuje kot prizadevanje, usmerjeno v reševanje problema,

ki se zavzema za razumevanje dogajanja iz perspektive človeškega dejavnika (Haig 1995).

Zbiranje podatkov

Obliko in vsebino delno strukturiranih intervjujev smo pripravili v sodelovanju s stanovalci, sodelavci pri raziskavi.

Vse intervjuje smo izvedli s pomočjo stanovalcev vzgojnega zavoda, ki so se prostovoljno javili za to nalogo. Priprava na izvedbo delno strukturiranih intervjujev je bila usmerjena v usposabljanje, da bodo intervjuji izvedeni zanesljivo in na etično primeren način.

Metoda obdelave podatkov

Uporabili smo kvalitativno analizo podatkov. Delno strukturirane intervjuje smo uredili in določili enote kodiranja, nato smo izvedli odprto kodiranje. V naslednjem koraku smo definirali relevantne kategorije. Odločilni kriterij pri izbiri je bil relevantnost pojma glede na problem raziskave. Tako dobljene kategorije smo s postopkom selektivnega kodiranja (Glasser, Strauss po Mesec 1998) razporedili v domnevne odnose. Identificirali smo osrednjo temo (pojav) in ključne pojme ter jih razvrstili v zaporedje glede na različne razsežnosti oz. posledice pojava.

Na koncu smo formuliral teorijo o tem, kar smo spoznali. Gre za teorijo kratkega dosega, za pojasnitev in opis sestavljenih odnosov med pojmi in kategorijami (Mesec 1998: 126).

REZULTATI

Kategoriziranje

Po izvedbi odprtega kodiranja smo dobili veliko pojmov različne stopnje abstraktnosti.

V drugem koraku smo ugotavljali, kateri pojmi se nanašajo na podobne pojave (Mesec 1998: 109). Hkrati smo uporabili več različnih postopkov. Različne opise, v katerih smo prepoznali skupno potezo (npr. uživanje prepovedanih drog), smo kodirali z isto besedo. Ker pa bi lahko to vodilo v neupravičeno poenostavljanje, smo izvedli tudi postopka dopolnjevanja klasifikacije in ekspliciranja kriterija klasifikacije.

Relevantni pojmi oziroma kategorije

Stigmatizacija
Prikrivanje
Prepovedane droge
Uživanje prepovedanih drog
Odstranitvena dejavnost
Prilagoditev
Vnos prepovedanih drog
Totalna ustanova
Odvisnost
Kontaminacija
Interesi stanovalcev
Osebje
Stanovalci

Pojmi

Totalna ustanova

Totalne ustanove so se v 20. stoletju specializirale in razvile metode in tehnike, s katerimi uresničujejo racionalni načrt ustanove. Uporabniki so predmeti dela, ki pridejo v določeno ustanovo »v obdelavo« in jo, ko ustrezajo zadanim deklariranim ciljem, zapustijo kot »produkti« (Flaker 1998: 115–156).

Stanovalci navajajo obremenjenost z večjo gostoto ljudi, to navajajo tudi kot povod za rabo drog. »Tu v zavodu so zaprti taki ljudje, ki ne zdržiš z njimi, pa moraš biti z njimi v enem prostoru in potem vzameš drogo.« Osebje ve, kateri stanovalci uživajo droge in večinoma tudi, katere droge. Uporabo marihuane sankcionirajo manj kot uporabo drugih drog.

> Vzgojitelji vedo, kdo se drogira, po testih ... Na začetku te pregledajo, da vidijo, na čem si. Potem pa, če samo travo kadiš, te samo občasno testirajo, da vidijo, da kaj drugega ne kadiš … Vzgojitelji vedo, kdo jemlje droge. Saj so tudi testi … Zaradi trave te zapiše, zdaj pa, če si zaradi sodišča tukaj, to sigurno ne

pomeni nič dobrega. Če je hors ali koka, je pa že hujše … Če bi imel še kaj drugega kot THC, ne bi smel hoditi v šolo v Ljubljano … Če se ti dobro do njih obnašaš, so vzgojitelji v redu. Ali pa te vidi, da kadiš, pa se raje obrne in gre stran.

Nadzor je zelo izražen, vendar nima večjega vpliva na pogostost rabe drog, bolj vpliva na sam način rabe.

Ampak tistega, ki je na heroinu, imajo potem redno na testih … Ve, da hočeš joint skadit, pa hodi za tabo. Pa ve, kaj bom naredil, itak ga bom zvil … Če bodo hoteli kaditi, bodo, pa nima veze, če jim dajo kazen, vzamejo izhode, kar koli … Par ljudi je šlo v Radeče in ves čas so testi.

Prepovedane droge

Mamila so zgolj snovi, ki imajo omamni ali opojni učinek (npr. opij in njegovi derivati – morfin, heroin, kodein ...). Snovi, ki nimajo omamnih učinkov, ampak nasprotne (poživitev, halucinacije ...), ne uvrščamo med mamila, temveč med psihotropne snovi (Hvalec 1996). Po klasifikaciji Svetovne zdravstvene organizacije (WHO 2006) so prepovedane droge tiste psihoaktivne snovi, katerih proizvodnja, prodaja ali v določenih okoliščinah uporaba so v določenem pravnem sistemu prepovedane.

»Tukaj v zavodu je itak največ trave. Pri nas je samo trava.« Razlika je v tem, da je uživanje te droge še bolj razširjeno kot drugje. Stanovalci, ki te droge ne uživajo, so izjeme. Druge droge so manj pogoste, stanovalci navajajo ekstazi, spid, heroin in kokain. O uživalcih heroina govorijo kot o »drugih«; medtem ko je uživanje trave med stanovalci splošno razširjeno, se druge droge pojavljajo občasno.

Med drogami, s katerimi stanovalci eksperimentirajo, se pojavlja tudi heroin. »Heroina je manj, se ga zadevajo zunaj.« To, da se ta uživa zunaj, skrivaj, ali da se o tem govori kot o nečem iz preteklosti, sovpada z negativnim odnosom do heroina, ki prevladuje med stanovalci. »V bistvu proti travi nimam nič, ampak proti heroinu pa.« Negativen odnos stanovalcev do heroina se prekriva z netoleranco osebja do te droge in tistih, ki jo uživajo. »Tisti, ki se drogirajo, so na črni piki in nočejo imeti problemov, zato jo imajo rajši zase.«

Stigmatizacija

Stigma v našem mišljenju reducira posameznika s celotne osebnosti na zaznamovano, odpisano. Termin stigma se nanaša na atribut, vendar je za samo stigmatizacijo potreben odnos, ne atribut (Goffman 1986: 11–14).

V vzgojnih zavodih je najopaznejša stigmatizacija odvisnih od heroina pri drugih stanovalcih. »To je grdo, ne bom horsičev gledal, kako se mi pribijajo.« Včasih se kaže v precejšnji nestrpnosti. »Tepsti bi ga morali vsak dan, horsiča, pa ga ne bi imeli.« Izraža se tudi z željo nekaterih stanovalcev po odstranitvi, fizični ločitvi od stigmatiziranih. »Tiste, ki so na heroinu, bi morali dati ven.« To je v nasprotju s pričakovanji, saj sicer uporabniki v svojem dojemanju droge ne delijo na mehke in trde ali na dovoljene in prepovedane (Kvaternik Jenko 2005). Možen vir nestrpnosti je lahko osebje, ki s povečano pozornostjo do uživalcev heroina zbuja nejevoljo pri ostalih. »Preveč se ubadamo s tem, še posebej na sestankih … Ko imamo oni sestanek, pa če si kaj narobe naredil, potem te vsi gledajo kot kako črno ovco.«

Odvisnost

Čeprav imajo vse odvisnosti nekatere skupne značilnosti, ima odvisnost od prepovedanih drog specifične zdravstvene in socialne posledice. Največje tovrstne posledice v Evropi povzroča odvisnost od opiatov. Nekatere severnoevropske države, kot sta Švedska in Finska, imajo primerjalno nižjo raven heroinskih odvisnikov in več uživalcev in odvisnikov od amfetaminov (Verster, Buning 2001: 11).

Stanovalci vzgojnih zavodov praviloma povezujejo odvisnost z uživanjem heroina. O odvisnikih govorijo večinoma negativno (gl. *stigmatizacija*) ali kot o nečem, kar je bilo.

»Nobenega horsiča ni notri. En je bil, pa je dobil Radeče v treh tednih.« Kljub temu nekateri odgovori peljejo k sklepu, da so v vzgojnih zavodih tudi posamezniki, ki so odvisni od prepovedanih drog. »Jaz ne vidim tu nobene rešitve, da bi se sploh dalo prekiniti zdaj heroin.« Poleg tega, da so v zavodih tudi odvisni posamezniki, odvisnost v veliki meri obstaja kot mit. Tudi če kdo omeni kontaminacijo (»To je tako, pride en tak, ki je na heroinu, in reče, ti boš probala, in jih povleče 10 za sabo«), ne navede o tem nobenih konkretnih primerov ali podatkov. Ugotavljam torej, da se odvisnost pojavlja pri stanovalcih vzgojnih zavodov, vendar redko. Pomemben je mit o odvisnosti in odvisnikih, do katerih so stanovalci dokaj nestrpni, kar je lahko povezano tako s kulturo rekreativne uporabe drog med stanovalci kot drugačnim odnosom osebja do uživalcev trdih drog.

Kontaminacija

S kontaminacijo v vzgojnih zavodih označujejo širjenje odvisnosti prek socialnih mrež, se pravi, ko vrstnik sledi vzoru prijatelja ali v nekaterih primerih partnerja. V zavodu funkcionira kot mit, o katerem vsi govorijo, nihče pa nima realne izkušnje z njim. Primernejši izraz bi bil vrstniški vpliv, ki pa je le en izmed dejavnikov tveganja. Dekleva ugotavlja, da pritiski k uživanju drog praviloma ne prihajajo od preprodajalcev, temveč od vrstnikov (Dekleva po Rozman 2004: 17).

Čeprav se mladostniki najpogosteje odločajo za uživanje drog zaradi pritiska vrstnikov, pa pritisk vrstnikov ni tako zelo pomemben, kot pogosto mislimo. Večina mladih o drogah razmišlja trezno (Kastelic, Mikulan 1999: 50–84).

Stanovalci omenjajo tudi širjenje uživanja prepovedanih drog ali odvisnosti od stanovalca do stanovalca. »To je tako, pride en tak, ki je na heroinu, in reče, ti boš probala, in jih povleče deset za sabo … Eden povleče dva za sabo in ta dva še dva in tako naprej.«

To pripisujejo tudi temu, da so stanovalci v odnosu do uživanja prepovedanih drog heterogena populacija. »Problem je v tem, da sem pridejo ljudje, ki imajo druge probleme, in taki, ki imajo probleme z drogo, in se pomešajo tukaj in tako ljudje začnejo tukaj.« Vendar pa nikjer ne navajajo konkretnega primera ali konkretne izkušnje s kontaminacijo. Ta izraz uporabljam namenoma, saj ga v vzgojnih zavodih občasno uporabljajo za označevanje širjenja odvisnosti s stanovalca na stanovalca. V resnici pa med stanovalci funkcionira kot mit. Pripovedujejo, »da je to tako«, »tako začnejo ljudje tukaj«, pri tem pa ne navajajo nobenih tovrstnih izkušenj. Nekatere izjave stanovalcev pa kažejo, da lahko vrstniški vpliv in dostopnost drog vplivata na pogostost rabe prepovedanih drog. »Jaz sem se pomešala bolj s takim folkom, ki kadi, ker sem bolj tak karakter in sem kadila … Najbrž bi v tisti skupini, kjer bi bili samo taki zaradi droge, potem jemali še več droge.« Svoja opažanja o vrstniškem vplivu povezujejo z mitom o širjenju odvisnosti. Z izrazom kontaminacija torej označujem mit, ki pa lahko izvira iz realnega vrstniškega vpliva kot možnega dejavnika tveganja.

Prilagoditev

Pomoč, ki jo prejmejo vredni in nevredni, je v bistvu enaka in temelji na zapiranju. Toda okvir ustanove deli ljudi na dobre in slabe glede na prilagodljivost, ubogljivost in pripravljenost za delo. Racionalizacija upravljanja zahteva racionalizacijo vsakega ukrepa in razumevanje geneze statusa (npr. revščine ali vedenjske motenosti), ki je podrejen racionalizaciji upravljanja. Obravnava, ki jo je posameznik deležen v instituciji, torej ni povezana s samo motnjo ali stanjem, ampak z upravljanjem institucije, posameznikovo prilagodljivostjo in vedenjem v instituciji (Flaker 1998: 80).

Tako gojenci kot osebje se močno zavedajo, da je zavod umetna tvorba. Prilagoditve in spremembe vedenja, ki jih razvijajo tisti, ki živijo v zavodu, so usmerjene v to, kako živeti v taki tvorbi. Na to kažejo tudi pogostejši begi iz zavoda kmalu po prihodu gojenca v zavod. Nazadnje se dejansko sam odloči, ali

bo nadaljeval šolanje in s tem ostal v zavodu ali ne; vendar lahko tudi to odločitev zaznamo kot prilagoditev na umetno ustvarjeno okolje (Jakopin 2002). Tudi uživanje prepovedanih drog je del te prilagoditve; pojavlja se kot sprejemanje kulture stanovalcev, nekateri stanovalci pa navajajo uživanje prepovedanih drog kot del odziva na značilnosti totalnih ustanov.

Po prihodu v zavod mladostniki razvijejo različne prilagoditve. Nekateri sprejmejo cilje ustanove in se vedejo v skladu s pričakovanji osebja. »Če si delaš dolgčas, ti je dolgčas. Tu imaš drugače dosti stvari, ki jih lahko greš delat.« Pravila sprejemajo, ker ponotranjijo cilje ustanove ali da bi se izognili sankcijam. »Če mi ne bi bili pridni, ne bi mogli imeti takih pravil.« Ena od prilagoditvenih strategij je tudi umik, ki je včasih povezan z uživanjem drog. »Tu v zavodu so zaprti taki ljudje, ki ne zdržiš z njimi, pa moraš biti z njimi v enem prostoru in potem vzameš drogo.« Uporaba drog je med stanovalci večinsko razširjena. »Preden prideš, pričakuješ, da tega ne bo v zavodu, potem pa prideš pa je droge veliko.«

Čeprav imamo celo paleto možnih reakcij glede uživanja drog, ocenjujem, da gre tudi tu za prilagoditve tako na ustanovo kot na kulturo stanovalcev, saj se te reakcije pojavljajo kot odziv nanje; to velja tako za povečanje uporabe (kot odziv na ponudbo) kot za njeno zmanjšanje (zaradi strahu pred sankcijami ali zaradi sledenja ciljem ustanove).

Interesi stanovalcev

V eni perspektivi so potrebe mladih določene strukturno in v povezavi z družbeno ureditvijo. Druga perspektiva pokaže potrebe mladih, ki so določene z vidika vpetosti v medsebojne relacije; tu so pričakovanja staršev, učiteljev, delodajalcev, vplivnih drugih. Poleg tega »pogleda od zgoraj« pa obstaja tudi »pogled od spodaj«; to je perspektiva mladih samih v odnosu do zavedanja o vseh opisanih dimenzij, ki vključuje njihovo osebno doživljanje, vrednotenje in vpliv na dogajanja (Mrgole 2003: 34).

Tako kot druge pojme tudi pojem »interesov stanovalcev« obravnavam z vidika teme te naloge – uživanje prepovedanih drog v vzgojnih zavodih. Ta pojem je tesno povezan z nekaterimi drugimi pojmi. Nekateri interesi kažejo na stigmatizacijo odvisnikov. »Tiste, ki so na heroinu, bi morali dati ven … Tiste, ki pridejo zaradi šolskih problemov, naj jih dajo posebej, tiste zaradi droge pa posebej.« Posamezni stanovalci izražajo interes po fizični ločitvi od odvisnikov, vendar so mnenja med stanovalci o tem deljena. Stanovalcem je v interesu manj represiven odnos do drog, za kar nekateri navajajo argumente, drugi pa to izražajo le kot željo. »Legalizirali bi … Če bi legalizirali, ne bi bilo dilerjev … Če bi bilo po moje, bi bilo tu vse, in droge in denar.« Bolj strog, represiven odnos do drog je v interesu stanovalcev, ki so se poistovetili s cilji vzgojnih zavodov, kar je povezano s prilagoditvijo na bivanje v zavodu. »Jaz jih ne bi tako ven spuščal, lahko gre v Maribor v šolo pa prinese kar hoče … Po moje so v zavodu glede trde droge preveč popustljivi.«

Prikrivanje

Medtem ko je bila prej vidna oblast, postane zdaj viden subjekt. Tak posameznik ostaja podrejen ravno zato, ker je nenehno viden. Pomembna postane vpetost oseb v dejavnosti, delo, zdravljenje ali vzgojne dejavnosti (Flaker 1998: 115–156). Izmikanje stalnemu nadzoru in vidnosti zmanjšuje podrejenost stanovalcev osebju.

Izjave, ki se nanašajo na ta pojem, se pojavljajo dokaj pogosto. Ni povsem jasno, ali je raba drog med vikendi povečana zaradi lažjega prikrivanja. »Za vikende se skadi več trave kot čez teden.« Stanovalci to povezujejo z dolgčasom. »Ali pa za vikende, ko samo kakšna dva ostaneta, in si prinese spide, da lažje preživi in ga bôli k ...« Možnosti, da je to povezano s socialno kontrolo med mladimi, ki so razvili določene mehanizme rekreativne rabe drog, pa na podlagi pridobljenih podatkov ni mogoče zadovoljivo raziskati. Ocene o težavnosti prikrivanja se med stanovalci razlikujejo.

»Zadevanje prikriti ni težko. To so že tako prostori določeni … Ni težko skriti. Če bi hoteli večjo količino, bi jo zunaj skrili … Težko je najti prostor. Ponavadi greš (navaja prostor).« Samo prikrivanje se prilagaja večjemu ali manjšemu nadzoru. »Ko pride v zavod, pusti zunaj, ko gre v šolo, pa vzame. Ni težko … Isto jemlješ drogo kot prej. Samo da se bolj paziš zaradi vzgojiteljev.« Ne glede na nadzor pa stanovalci razvijejo uspešne strategije prikrivanja. »Ko se navadiš, ni težko skriti, na začetku pa seveda imaš problem, se moraš kam skriti, ne kot doma, kjer si, kot ti je pasalo.«

Vnos prepovedanih drog

Ker je vnos drog v zavod prepovedan, ga stanovalci prikrivajo. Mladostnik, ki uživa drogo, lahko to priskrbi tudi svojim prijateljem. Od takega posredništva ima lahko koristi, vendar zanj ne zahteva plačila. Mladostnik s tako vlogo med vrstniki pogosto uživa ugled, vendar je izpostavljen tudi različnim tveganjem (Rozman 2004: 11).

Stanovalci navajajo, da prinašajo drogo v zavod zlasti za lastno uporabo. Vnos z namenom preprodaje je redkejši. »Kar si prineseš, to je to. Včasih skadiš s kom notri.« Samega vnosa kljub nadzoru osebja ne ocenjujejo kot težavnega. »Ni težko dilat notri, torbo ti pregledajo, drugače pa nič.« Tudi povečan nadzor ne vpliva na oceno o težavnosti vnosa droge v zavod. Nadzor vpliva le na spremembo strategije. »Ko pride v zavod, pustí zunaj, ko gre v šolo, pa vzame. Ni težko.« Stanovalci so mnenja, da se vnosa drog v zavod ne da preprečiti. »Če bodo hoteli, bodo vseeno prinesli. Če je prepovedano, jim je to izziv.« V ustanovi gre predvsem za vzajemne družbe in priložnostno prodajo. »Kar si prineseš, to je to. Včasih skadiš s kom notri … Če imaš veliko, prodaš, če imaš komaj zase, pa ne.«

Odstranitvena dejavnost

Ker tudi v vzgojnih zavodih obstaja ideologija, ki reducira, je življenje poenostavljeno, kar omogoča enotna interpretativna shema. Ta režim nadkodira vse druge prakse, ki jih tako ni mogoče označevati drugače kot sekundarno prilagoditev. V tem je totalna ustanova zelo radikalna, tako da besede nimajo več učinka v dejanjih. Besede so zelo pomembne na ravni ideologije in povsem brez teže na ravni prakse (Flaker 1998: 235–236).

Vzgojni zavodi kot zgledi totalnih ustanov delujejo kot racionalen stroj. Uživanje prepovedanih drog se pojavlja tudi kot dejavnost, s pomočjo katere se stanovalci umikajo iz vpetosti vanj.

Gre za umik pred gostoto teles, ki je značilna za zavode: »Tu v zavodu so zaprti taki ljudje, ki ne zdržiš z njimi, pa moraš biti z njimi v enem prostoru in potem vzameš drogo …,« ali pa za odstranitveno dejavnost pred značilnostmi totalne ustanove, kot je dolgčas: »Ali pa za vikende, ko samo kakšna dva ostaneta in si prinese spide, da lažje preživi in ga bôli k ...« Stanovalci navajajo tudi zavod sam kot vzrok za napetost, ki jo navajajo kot povod za uživanje prepovedanih drog. »Drogo vzameš, da pozabiš … Zaradi tega zvijaš, da si živce umiriš.«

Stanovalci

Kot je značilno za totalne ustanove, tudi stanovalci vzgojnih zavodov izgubijo različne pravice (do razpolaganja z denarjem ipd.) in osebje se lahko vmeša v vse podrobnosti. Meje, ki si jih posameznik zunaj postavi, da zavaruje predmete samoobčutenja, so pogosto prekoračene. Zabeležijo se socialna in emocionalna dejstva, kartoteka je vedno na voljo osebju. V totalni ustanovi so podrobnosti določene s sankcijami, urnikom, pravili. En vidik je regimentacija, s katero se regulirane oblike vedenja množijo zaradi skladnega delovanja večjih blokov ljudi (Goffman po Flaker 1988: 67).

Stanovalci ustanovi ne pripisujejo vpliva na uživanje prepovedanih drog. Menijo, da je to odvisno zlasti od njih samih oziroma od tega, koliko uporabnikov drog je med stanovalci. »Koliko je droge, je odvisno od ljudi, ki so notri, to je prvo... Koliko je droge v zavodu, je odvisno od tistih, ki so v zavodu.« Tudi med sabo se ne diferencirajo glede na to, ali uživajo

droge, tisti redki, ki so abstinenti, imajo enak položaj. »Če ne kadiš trave, nimaš nobenih problemov zaradi tega … Jaz se z njim normalno družim, čeprav ne kadi. Sva v redu kolega in to … Dol mi visi za njega, ali se drogira ali ne.« Samo dejstvo, da nekdo uživa droge, jo poseduje ali preprodaja, nima trajnih učinkov na status posameznika med stanovalci.

Osebje

Njihov predmet dela so varovanci. Osebje dojema svoje delo kot težavno, izpostavljeni naj bi bili posebnim pogojem (Horvat 1997).

Pojavlja se klasična dilema upravljanja z ljudmi; osebje mora pogosto tehtati med tistim, kar je dobro za varovanca, in med žrtvovanjem drugih standardov (Goffman 1961 po Flaker 1988: 67).

V višnjegorskem in slivniškem zavodu nekatere izjave stanovalcev kažejo na delno bolj demokratične odnose med osebjem in stanovalci. »Drugačno okolje je, nisi tako napet, tudi z vzgojitelji se lahko pogovoriš, če te kaj muči, s starši pa ne moreš … Kaj se naučiš od vzgojiteljev, je od vsakega posameznika odvisno. Jaz sem se dosti.« Kljub temu še vedno prevladujejo odnosi, značilni za totalne ustanove. Osebje vlaga veliko truda v nadzor. Gledano s perspektive stanovalcev je ta funkcija najbolj izpostavljena. »Ves čas špijonirajo. Ves čas hodijo za tabo … Ve, da hočeš joint skadit, pa hodi za tabo. Pa ve, kaj bom naredil, itak ga bom zvil … Vzgojitelji vedo, da si kadil.« Vpliv osebja na vedenje stanovalcev je omejen in se pojavi samo takrat, ko ne prevladajo odnosi, značilni za totalne ustanove (težnja po socialni distanci, pozicija moči). Stanovalci doživljajo nadzorovanje kot igro moči, ki nima hujših posledic. »Moral sem se pogovarjati s psihologom … Vzgojitelji imajo nekaj vpliva, ne morejo pa imeti glavnega vpliva … Saj se trudijo, vzgojitelji, pogledajo torbe, samo tega se ne da preprečiti«.

Uživanje prepovedanih drog

Pojem uživanje prepovedanih drog namenoma definiramo ločeno od pojma prepovedane droge. Z njim opredelimo uživanje prepovedanih drog v specifičnih življenjskih okoliščinah stanovalcev, ki bivajo v vzgojnih zavodih. Pojem uživanje se nam zdi primernejši kot raba ali zloraba, saj med raziskovalci ni konsenza o tem, kolikokrat je treba uživati v določenem časovnem obdobju, da lahko govorimo o zlorabi (Rosenbaum po Hočevar 2001: 104).

»Pri nas je samo eden, ki ne uživa nobene droge … Vsi razen njega kadimo travo vsak dan.« Lahko bi torej sklepali, da je v zavodih večja gostota uživalcev kot zunaj teh ustanov. Sami stanovalci pa tega ne zaznavajo tako. »Včasih je tu več droge, včasih zunaj … Normalno, da je v Mariboru več droge kot tu … V zavodu je manj droge.« Možen razlog za to je, da stanovalci prihajajo iz okolij, vrstniških skupin in subkultur, v katerih je uporaba drog enako razširjena. »Večinoma smo že prej uživali droge.« Stanovalci dajejo različne odgovore, kako je bivanje v zavodu vplivalo na pogostost jemanja drog. Nekateri so uporabo povečali, drugi niso spremenili navad, spet tretji so uporabo zmanjšali. Uživanje prepovedanih drog v zavodih je specifično zaradi dejavnosti, ki ga spremljajo. Najpomembnejše je prikrivanje, kar je v protislovju s tem, da osebje ve, kateri stanovalci uživajo droge. Pomemben vpliv ima tudi nadzorovanje in kaznovanje, ki ga izvaja osebje. Nekateri navajajo kazen kot vzrok za spremembo vedenja (»V zavodu sem prekinil z drogo, ker nočem biti za vikend notri«), večinoma pa velja, da nadzorovanje in kaznovanje poteka kot igra brez realnega učinka, včasih skoraj kot ritual. »Če bodo hoteli kaditi, bodo, pa nima veze, če jim dajo kazen, vzamejo izhode, kar koli … Ko enkrat skadiš joint, je v redu, če te pa dobijo, da kadiš, je pa slabo.«

TEORIJA KRATKEGA DOSEGA – RACIONALNI STROJ

Očitno je torej, da so vzgojni zavodi totalne ustanove. Kljub spremembam, ki jih je vanje vnesel vpliv deinstitucionalizacije, imajo vse osnovne značilnosti totalnih ustanov. Kot vse totalne ustanove tudi vzgojni zavodi

Odnosno kodiranje

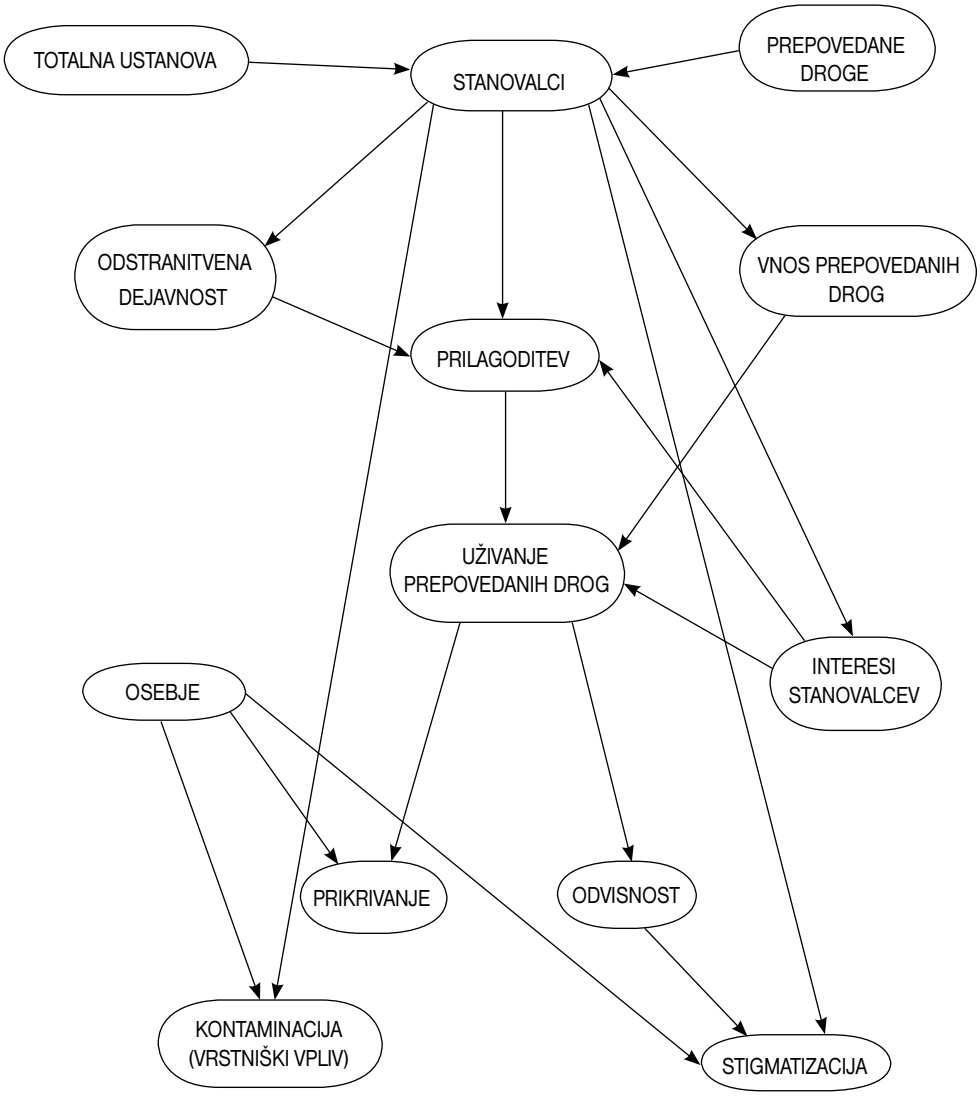

uresničujejo racionalen načrt, ki opravičuje njihov obstoj. V tem primeru je to vzgoja mladostnikov, ki so v zavod nameščeni s sklepom sodišča ali odločbo centra za socialno delo in so opisani kot mladostniki z motnjami vedenja in osebnosti ali v zadnjem času kot mladostniki z vedenjskimi in čustvenimi težavami.

Mit o kontaminaciji

Pred izvedbo raziskave smo si zastavili raziskovalno vprašanje, ali se odvisnost s kontaminacijo prenaša s stanovalca na stanovalca.

Glede na ugotovitve o razširjenosti uporabe prepovedanih drog med srednješolsko mladino ni nobeno presenečenje, da se uživanje prepovedanih drog pojavlja tudi v vzgojnih zavodih za srednješolsko mladino. Pojavlja se v populaciji, ki je z vidika tega pojava heterogena, in v totalni ustanovi, s katero je povezana večja gostota teles in interakcij in ločitev sveta na »zunanji« in »notranji«.

Po prihodu v zavod mladostniki navajajo različne prilagoditve, nekatere od njih so povezane tudi z uživanjem prepovedanih drog. Kljub izboljšanim materialnim razmeram mladostniki navajajo obremenjenost z gostoto

stanovalcev – ne morejo se izogniti interakcijam, kadar si to želijo, saj so vpeti v formalne skupine pa tudi v sam ustroj delovanja totalne ustanove. Ena izmed odstranitvenih dejavnosti, ki jih navajajo, je tudi uživanje prepovedanih drog kot oblika umika iz realnosti, ki jo ustvarja totalna ustanova.

Čeprav je rekreativna uporaba drog, zlasti marihuane, v vzgojnih zavodih tako razširjena, da lahko prej kot o subkulturi govorimo o kulturi uživanja marihuane med stanovalci vzgojnih zavodov, torej nekateri mladostniki zmanjšajo pogostost in količino uživanja prepovedanih drog po prihodu v zavod.

Tako uživanje prepovedanih drog kot odstranitvena dejavnost kot povečanje uživanja prepovedanih drog po prihodu v zavod se lahko razvije v kaotično uporabo drog in odvisnost. Seveda pa nekateri mladostniki po prihodu v zavod le nadaljujejo uživanje prepovedanih drog, neodvisno od vpliva ustanove, nekateri pa pridejo v zavod že odvisni od prepovedanih drog.

Površen pogled na vzročno–posledični model rabe prepovedanih drog v vzgojnih zavodih bi lahko deloval kot argument za teorijo kotaleče se kepe, torej predpostavko, da raba ene vrste drog nujno vodi k drugi, še škodljivejši. Podroben pogled pa razkrije, da to ne drži. Večina posameznikov, ki po prihodu v zavod uporabljajo droge kot način prilagoditve na bivanje v totalni ustanovi, ne razvije odvisnosti. Mnogi pozneje zmanjšajo ali opustijo rabo drog, prav tako pa nekateri razvijejo odvisnost, ne da bi po prihodu v zavod uporabljali drogo kot način prilagoditve, bodisi kot povečano uživanje drog v neformalnih skupinah ali kot odstranitveno dejavnost.

K tem za zavode specifičnim dejavnikom lahko dodamo tudi dejavnik pritiska vrstnikov, ki pa je splošen pojav in ni specifičen samo za institucionalno okolje. Zaradi pritiska vrstnikov se mladostniki najpogosteje odločajo za uživanje drog in ga tudi nadaljujejo. Motiv za uživanje izvira iz nekakšnega nenapisanega običaja ali rituala (Kastelic, Mikulan 1999: 50).

Večina mladih trezno razmišlja o drogah. Ne mislijo jih jemati kar naprej in ne mislijo postati odvisni od njih. Gotovo je koristno, če je mladostnik pripravljen na možne okoliščine, v katerih mu bodo ponudili drogo, in je že imel priložnost razmišljati. Tedaj mu prelomne odločitve ne bo treba sprejeti tako rekoč pet pred dvanajsto. Odreči se drogi je bistveno laže, če si si zastavil določene cilje, imaš osebe, ki so ti blizu, in stvari, ki ti kaj pomenijo (*op. cit.*: 84).

Ugotavljamo, da so ocene o nevarnosti kontaminacije, ki jo navajajo tudi mladostniki, pretirane. Večina posameznikov, ki so odvisni od prepovedanih drog, je to odvisnost razvila že pred prihodom v zavod ali pa so le prešli iz faze instrumentalne rabe v habitualno ali kompulzivno fazo.

Če ponovimo – stanovalci, pri katerih je prisotnih več dejavnikov tveganja in malo varovalnih dejavnikov in po prihodu v zavod razvijejo prilagoditve, povezane s povečano ali kaotično rabo drog, družba vrstnikov, odvisnih od drog, ogroža (kontaminacija), saj je še en dejavnik tveganja več, nikakor pa to ni edini ali odločilen dejavnik.

Ustreznost storitev

Drugo raziskovalno vprašanje, ki smo si ga zastavili pred izvedbo raziskave, je, ali stanovalci, odvisni od prepovedanih drog, dobijo ustrezne storitve.

Ugotavljamo, da je sedanje stanje tako, da zavodi na deklarativni ravni zavračajo obravnavo mladostnikov, odvisnih od prepovedanih drog, ki odklanjajo sodelovanje pri vzpostavljanju abstinence oziroma zdravljenju, in zato nimajo razvitih programov ustreznih za tovrstne uporabnike.

Navadno se pojavi eno od treh ravnanj:

a) Tak uporabnik še naprej biva v vzgojnem zavodu (zaradi stališč CSD, sodišč, dolgotrajnih postopkov), pri tem pa ni deležen ustrezne obravnave, saj zavodi ne razvijajo programov za uporabnike, ki jih na deklarativni ravni ne sprejemajo.
b) Mladostnika, odvisnega od prepovedanih drog, ki odklanja sodelovanje pri vzpostavljanju abstinence oziroma zdravljenju, premestijo v prevzgojni dom.

c) Mladostnika vrnejo v njegovo domače okolje.

Kot ugotavljamo, je način obravnave, ki sledi iz ukrepa (a), nekoristen ali celo škodljiv tako za konkretnega mladostnika kot njegove sostanovalce. Ukrep (b) je nepravičen, saj je mladostnik tudi pod pretvezo drugih neprimernih ali kaznivih dejanj premeščen v bolj strukturirano ustanovo – iz izobraževalne v pravosodno –, čeprav je njegov največji »greh« uživanje prepovedanih drog in nepripravljenost na zdravljenje.

Tudi tretji ukrep je primeren le takrat, ko v domačem okolju ni dodatnih dejavnikov tveganja (*op. cit.*: 103), kar pa je pri stanovalcih vzgojnih zavodov bolj izjema kot pravilo.

Stigmatizacija uživalcev prepovedanih drog pri osebju in ostalih stanovalcih

Tretje raziskovalno vprašanje, ki smo si ga zastavili pred izvedbo raziskave, je bilo, ali so osebje in ostali stanovalci stigmatizirajo uživalce prepovedanih drog.

V vzgojnih zavodih je najopaznejša stigmatizacija odvisnih od heroina pri drugih stanovalcih. Včasih se kaže v precejšnji nestrpnosti, tudi z željo nekaterih stanovalcev po odstranitvi, fizični ločitvi od stigmatiziranih. Možen vir nestrpnosti je lahko posredno osebje, ki s povečano pozornostjo do uživalcev heroina zbuja nejevoljo pri ostalih. O stigmatizaciji pri osebju stanovalci ne govorijo neposredno, mogoče jo je prepoznati posredno, ko je govor o preprodaji.

Osebje bolj nadzira stanovalce, ki jih sumi uživanja trdih drog, in jih postavlja v vlogo uživalca. Kot je razvidno pri definiranju pojma nadzorovanje, je odnos osebja do odvisnika drugačen; ta je strožje nadzorovan.

Povezava med uživanjem in preprodajo drog in socialnim statusom stanovalca in njegovo vlogo v skupini

Četrto raziskovalno vprašanje je bilo, ali sta uživanje in preprodaja prepovedanih drog povezana s socialnim statusom stanovalca in njegovo vlogo v skupini.

Naše predvidevanje, da sta začetek uživanja droge po prihodu v zavod ali bolj pogosto uživanje povezana s socialnim statusom mladostnika v vrstniški skupini, se ni potrdilo. Stanovalci ne potrjujejo domneve, da ima posameznik, ki uživa drogo, višji socialni status kot tisti, ki droge ne uživa. Enako je s preprodajanjem droge. Mladostniki povedo, da je tisti, ki ima več droge, zanimiv, dokler jo pač ima, ni pa opaziti, da bi to trajno vplivalo na njegov položaj v skupini.

Na položaj stanovalca vpliva odvisnost, saj ta ni v skladu z v zavodih prevladujočo kulturo rekreativnega uživanja drog. Posameznika, ki je odvisen od prepovedanih drog, osebje strožje nadzoruje, na kar se odzove z umikom, saj ne želi imeti težav. Na večji nadzor se odzove s še bolj poudarjenim prikrivanjem.

RAZPRAVA IN SKLEPI

Iz rezultatov raziskave sklepamo, da so vzgojni zavodi s storitvami, ki jih izvajajo trenutno, za obravnavo odvisnosti od prepovedanih drog neprimerne ustanove. Ne zagotavljajo primerne obravnave odvisnosti pri mladostnikih, ki ne zmorejo ali nočejo abstinirati, in nimajo ustreznih storitev zanje.

Kot pravita Kastelic in Mikulan (*op. cit.*: 102), terapevt vse prevečkrat ponudi le tisto, kar je po njegovem najbolje, odvisnik pa tega še ne zmore ali noče narediti. Bistvo vseh programov za uživalce droge je, da ti v njih sodelujejo. Le tako si je mogoče obetati kakršen koli napredek. Gotovo je boljše, da so vključeni v zdravljenje in napredujejo, čeprav počasneje, kot bi želeli svojci in terapevti, kakor da so prepuščeni ulici.

Zato je smiselno, da zavodi – če bodo v njih še naprej tudi stanovalci, odvisni od drog, ki ne želijo vzpostaviti abstinence – ponudijo zanje pomoč, kakršno bodo hoteli ali mogli sprejeti. Take storitve, usmerjene v zmanjševanje škode, bi bile smiselne za tiste mladostnike, ki so motivirani za bivanje v zavodu, če pa so mladostniki v zavodu zaradi pritiska drugih ustanov

ali drugih okoliščin in načelo prostovoljnosti ni uresničeno, se je dobro vprašati o ciljih njihovega bivanja v zavodu.

Za večino uživalcev v instrumentalni fazi in seveda tudi za tiste v habitualni in kompulzivni fazi je potrebna bolnišnična obravnava, še zlasti, če so bili že pred tem neuspešni v zunajbolnišničnih programih. Za tiste z resnimi razvojnimi in vedenjskimi motnjami pa je potrebna še poznejša rehabilitacija v nezdravstvenih programih terapevtskih skupnosti ali pa v različnih oblikah domskega bivanja in v stanovanjskih skupnostih. Smiselno bi bilo, da bi se pri nekaterih oblikah tovrstnega bivanja specializirali za delo z bivšimi uživalci drog. Pogoj za bivanje v takih skupnostih bi bila seveda abstinenca od vseh psihoaktivnih snovi (*op. cit.*: 103).

V tem primeru je dovolj argumentov za oblikovanje ločene skupine, da je mladostnikom zagotovljeno varno okolje (varno tudi glede dejavnikov tveganja), v katerem lahko vzdržuje abstinenco.

Glede na ugotovitve o razširjenosti uporabe – zlasti rekreativne – prepovedanih drog v vzgojnih zavodih se lahko vprašamo, ali ni morda potrebna sprememba paradigme preventivnega dela v vzgojnih zavodih. Kot ugotavlja Sande (2004), je uporaba drog med mladimi tako razširjena, v nekaterih mladinskih subkulturah ali med dijaki poklicnih šol celo večinsko, da ne moremo govoriti, da je vsako uživanje drog patološko, razen če ne trdimo, da je patološka večina. Mladi so razvili nekatere oblike socialne kontrole nad uživanjem drog in le majhen del uživa droge na kaotičen način, tako da ne bi imeli nadzora nad pogostostjo in količino rabe drog (Rosenbaum po Hočevar 2001: 104).

Van der Stel (2000: 32) je mnenja, da bo liberalna ali tolerantna politika do drog hočeš nočeš pripeljala do tega:

- število uporabnikov bo raslo
- poraba po glavi glede na populacijo kaže tendenco rasti, medtem ko ima povprečna količina, ki jo porabi povprečni uporabnik, tendenco upadanja; trdovratni zasvojenci postanejo manjšina znotraj uporabniške populacije
- sčasoma se večina uporabnikov nauči nadzorovano uživati substanco
- razmerje med uporabnikom in socialno dezintegracijo postane manj samoumevno
- potreba po iskanju pomoči (pri odvisniških skrbstvenih ustanovah) se sčasoma zmanjša.

Flynn (1993: 149–151) meni, da je prišel čas, ko bo treba razlikovati med ljudmi, ki droge uporabljajo, in tistimi, ki jih zlorabljajo. Razlikovanje med uporabo in zlorabo je v naši kulturi sprejeto za nekatere legalne droge, zlasti alkohol. Ta razlika je tako pomembna, da so se vsi poskusi, da bi jo izbrisali s prohibicijo, končali neuspešno, in so povzročili več škode kot koristi.

Vendar bi bilo iluzorno pričakovati, da bodo vzgojni zavodi tisti, ki bodo spremenili paradigmo odnosa do prepovedanih drog. So namreč visoko specializirane totalne ustanove, ki za svoje uporabnike in plačnike – to pa so država, starši uporabnikov in uporabniki – izvajajo določene storitve. Tako se zavodi in osebje pri definiranju realnosti ne nahajajo v institucionalnem vakuumu, ravnanje in delo, ki se pričakuje in zahteva od osebja in zavodov, pa je bolj v skladu z definicijo terapije, kot jo definirata Berger in Luckmann (1988). Terapija sproži uporabo pojmovnega mehanizma, ki jamči, da ostanejo dejanski ali potencialni odkloni znotraj institucionalnih definicij realnosti, z drugimi besedami, da ščiti »prebivalce« pred izključitvijo iz te realnosti.

Ljudje težimo k enostavnim odgovorom, tako da ne čudi, če tudi v primeru tako imenovane kontaminacije stanovalci in osebje težijo k poenostavitvam. A odvisnost se ne širi od posameznika do posameznika kot kakšen virus ali kot kepa, ki sproži plaz. Tako prepričanje ima svoj izvir v opažanju, da je lahko bivanje mladostnika z drugim mladostnikom, odvisnim od prepovedanih drog, rizično. Vrstniški vpliv je lahko pri mladostnikih pomemben dejavnik tveganja. Pri stanovalcih v vzgojnem zavodu je prisotnih veliko dejavnikov tveganja in le malo varovalnih dejavnikov, zato lahko ima ta dejavnik tveganja večji učinek kot pri mladostnikih, ki imajo

manj dejavnikov tveganja in več varovalnih dejavnikov. Tega dejavnika zato ne smemo zanemariti, hkrati pa ne smemo spregledati, da je to le eden izmed dejavnikov tveganja.

LITERATURA

Berger, P. L., Luckmann, T. (1988), *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba

Borgatti, S. P. (2005), *Introduction to Grounded Theory*. Http://www.analytictech.com/mb870/introto.htm (12. september 2005).

Flaker, V. (1988), Erving Goffman: Azil (povzetek). V Flaker, V., Urek, M. (ur.), *Hrastovški anali za leto 1987*. Ljubljana: RK ZSMS (73–137).

– (1998), *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba /*cf.

Flynn, J. C. (1993), *Cocaine: An in–Depth Look at the Facts, Science, History and Future of the World's most Addictive Drug*. New York: Carol Publshing Group.

Goffman, E. (1981), *Stigma*. New York: Penguin Books.

Haig, B. D. (1995), *Grounded Theory as Scientific Method*. Http://www.ed.uiuc.edu/EPS/PES–Yearbook/95_docs/haig.html (17. oktober 2005).

Hočevar, A. (2001), Preventiva (zlo)rabe drog v šoli ali meje (ne)možnega. *Sodobna pedagogika*, 52, 5: 92–110.

Horvat, J. (1997), *Evalvacija nekaterih elementov vsebinske prenove v vzgojnoizobraževalnem zavodu v Višnji Gori*. Ljubljana (diplomska naloga).

Hvalec, E. (1996), *Sintetična mamila in prekurzorji*. Ljubljana (diplomska naloga).

Kastelic, A. Mikulan, M. (1999), *Mladostnik in droga*. Ljubljana: Domus.

Kvaternik Jenko, I. (2005), Izhodiščne smernice za načrtovanje preventive: Politično–antropološki vidik. V: Košir, M. (ur.), *Zbornik 7. nacionalne konference lokalnih akcijskih skupin*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje, Urad za droge (20–28).

Mesec, B. (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: VŠSD.

Mrgole, A. (1999), *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci*. Ljubljana: Založba /*cf.

– (2003), *Kam z mularijo*. Maribor: Aristej.

Rozman, S. (2004), Preprodajanje drog na srednjih in nižjih ravneh distribucije: Sociološki vidik. *Socialna pedagogika*, 8, 1: 1–27.

Sande, M. (2004), *Uporaba drog v družbi tveganj: Vpliv varovalnih dejavnikov in dejavnikov tveganja*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Stel, J. van der (ur.) (2000), *Preprečevalstvo po priročniku: Alkohol, droge in tobak: Kako olajšati preprečevalčev vsakdan*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Verster, A., Buning. E. (2001), *Metadonske smernice*. Ljubljana: Koordinacija Centrov za preprečevanje in zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog pri Ministrstvu za zdravje Republike Slovenije.

World Health Organisation (2006), *Lexicon of Alcohol and Drug Terms Published by the World Health Organisation*. Http://www.who.int/substance_abuse/terminology/who_lexicon/en/index.html (12. marec 2006).

Tom Schmid

ENAKOST IN PRAVIČNOST

MED SEBOJ POVEZANA POJMA?

UVOD

»Revolucije namreč potrebujejo pozitivne elemente, materialno podlago. Teorija se v narodu uresničuje le toliko, kolikor predstavlja uresničevanje njegovih potreb. […] Ne zadošča, da sama misel sili k uresničevanju, temveč mora resničnost sama siliti v misel.« Ta citat iz Marxovih (1983: 386) zgodnjih del, ki je bil napisan že leta 1844, naj spomni, da lahko filozofska razmišljanja uspešno posežejo v družbeno dogajanje le, če ustrezajo potrebam prebivalcev. Torej ne velja, da »z znanjem prizadete izpolnjujemo z njihovo prizadetostjo«, temveč da prepoznamo prizadetost, navsezadnje torej *interese*. V tem pa se zdi tudi odgovor na vprašanje glede naloge, torej političnega mandata odgovornih za spremembe. Tega odgovora ni mogoče najti v kakšni določeni politični nalogi – od kogar koli že je in četudi je to naš lasten poklic – temveč v uresničevanju interesov (prim. Schmid 2004). Zato ne more biti moralna naloga posameznikov (»poklicanih«), da uveljavijo več ali manj enakosti, temveč mora to postati etično načelo demokratične družbe. V prispevku bomo razpravljali o tem, koliko so s tem povezane politične strategije tudi *pravične*.

Če na vprašanje: »Zakaj izenačevati?« odgovorimo: »Ker je pravično!«, se porodijo nova vprašanja: Kaj je »pravično«? Ali »pravičnost« sploh zahteva enakost, in če jo, koliko je mogoče »upravičeno« utemeljiti tudi neenakost? Z drugimi besedami, ali med pojmi »enako« in »pravično« stoji besedica »je«, »in« ali »ali«?

Pri tem velja za teorije pravičnosti to, kar velja za etiko nasploh, namreč, »da obstaja več teorij, sistemov ali ‚pristopov', ki se med seboj razlikujejo, ignorirajo, kritizirajo ali si celo nasprotujejo, o katerih pa je treba posredovati informacije in jim zadostiti« (Suda 2005: 16).

TEORIJE PRAVIČNOSTI V ZGODOVINI

Tako kot ni »pravičnosti«, tudi ni »prave« teorije pravičnosti. V filozofskem in etičnem diskurzu je na voljo cela vrsta različnih, delno nasprotujočih si teorij pravičnosti. Razlikujemo med tremi skupinami:

- moralne teorije pravičnosti, kot denimo svetopisemski oz. cerkveni pogled na pravičnost pri Aristotelu, Machiavelliju, Kantu, Smithu, Marxu;
- utilitarizem kot »statistično« teorijo pravičnosti
- antiutilitaristične teorije pravičnosti, kot so denimo teorija poštenosti pri Rawlsu, egalitaristične in neegalitaristične teorije, komunitarizem, teorije pravičnosti in priznanja.

MORALNE TEORIJE PRAVIČNOSTI

V nasprotju z etiko, ki se kot strukturna kategorija navezuje na družbe in postavlja družbene norme, gre pri morali za osebno kategorijo. Postavlja norme, kako se naj vedejo ljudje, da bodo ustvarili »dobre« družbe. Morala zahteva osebno odgovornost in vključuje osebni kategoriji »krivda« in »pokora«.

PRAVIČNOST S SVETOPISEMSKEGA OZ. CERKVENEGA VIDIKA

Sveto pismo in njegove interpretacije so bistveno oblikovale zahodni način razmišljanja in predstave o morali našega kulturnega prostora. To velja tudi za predstave o pravičnosti, ki so močneje povezane s pojmom *dobrote* kot s pojmom *enakosti*.

V »delavcih v vinogradu« (Mat 20) je zapisano, da je nebeško kraljestvo podobno hišnemu gospodarju, ki je šel zgodaj zjutraj najemat delavce za svoj vinograd in se z njimi pogodil za denar na dan. Okrog tretje ure je šel ven, videl druge na trgu postajati brez dela in je tudi te poslal delat v vinograd z besedami: »in kar je prav, vam bom dal« (Mat 20, 4). Enako je storil okrog šeste, devete in končno še enajste ure, torej tik pred koncem delovnega dne. Zvečer je poslal svojega oskrbniku vinograda, da plača delavcem dogovorjeno plačilo. Ta je dal vsakemu po en denar. Tedaj so godrnjali tisti delavci, ki so delali dlje in so menili, da je to nepravično, da so prejeli za krajši delovni čas enako kot za cel delovni dan. Gospodar vinograda je odgovoril: »Prijatelj, ne delam ti krivice. Se nisi pogodil z menoj za en denar? Vzemi, kar je tvojega, in pojdi! Hočem pa tudi temu zadnjemu dati kakor tebi. Ne smem storiti s svojim, kar hočem?« (Mat 20, 13-15). Evangelij se na tem mestu sklene takole: »Tako bodo zadnji prvi in prvi zadnji« (Mat 20, 16).

Pravičnost se tukaj, in to je tipično mesto za novo zavezo, ne razume kot »enako«, temveč kot »dobro«, kajti v govoru gospodarja vinograda je v zaključku zapisano: »Je tvoje oko hudobno, ker sem jaz dober?« (Mat 20, 15). Takega razumevanja pravičnosti kot dobrote ne najdemo le v svetem pismu, temveč tudi v mnogih krščanskih, zlasti katoliških legendah. Tako tudi v legendi o svetem Martinu, ki je nekoč na čelu vojske prijezdil v mesto in na tleh videl berača. Brez besed je vzel svoj plašč, potegnil svoj meč, razrezal plašč na dvoje in dal polovico beraču. To je slika pravične, dobre delitve – ki pa je povezana s težavo, saj zdaj noben od njiju ni imel celega plašča. Ne bi Martin bolje pomagal, če bi se bil z beračem pogovoril o anamnezi? Morebiti je bil beračev težak položaj utemeljen s tem, da ni imel poštene obleke in si zato ni mogel poiskati nobenega dela. Ne bi bilo v tem primeru pravičneje, da bi mu bil Martin posodil svoj (celi) plašč za tri dni, da bi se lahko berač dostojno oblečen predstavil na pogovorih za delovno mesto? (Prim. Holl 1985: 8, Schmid 2000: 39 *sq.*)

Ta tradicionalna podoba pravičnosti, ljubezni do bližnjega kot dobrodelnosti, se lahko pojavi brez pojma enakosti. Neenako se pojmuje kot enako, pa naj si gre za plačilo delavcev v vinogradu ali delitev plašča pri Martinu. Tudi Tomaž Akvinski, veliki moralni filozof katoliške cerkve, ne pozna pojma enakosti. Tomaž tako kot Aristotel razlikuje med splošno pravičnostjo in pravičnostjo posameznika. Drugače kot pri Aristotelu pa je »treba pri splošni pravičnosti razumeti, ‚da se vsi, ki sodijo v kakšno skupnost, do nje vedejo kot deli do celote. Del kot tak pa je nekaj, kar sodi k celoti. Zato je mogoče dobro ravnati po dobrem celote.‘ Predmet splošne pravičnosti je torej javni blagor.« (Hakel 2005: 16, notranji citat Tomaž Akvinski, *Summa Theologica*.)

Tradicionalno krščansko razumevanje pravičnosti se giblje med dobrodelnostjo in javnim blagrom. *Socialna pravičnost* kot splošni pojem v krščanskem (dejansko: katoliškem) pojmovanju pravičnosti je bila vpeljana šele v 19. stoletju v okviru krščanskega socialnega nauka. Bistvena podlaga za to novo pojmovanje je bila papeška enciklika *Rerum Novarum* (1891) Leona XIII. Vendar je pojem »socialna pravičnost« izrecno omenjen šele v naslednji encikliki *Quadrogesimo Anno* (1931) Pija XI. (prim. Hakel 2005: 53). V teh enciklikah se katoliška cerkev jasno postavi na stran revnih. Toda istočasno se želi s tem omejiti od socializma, pa tudi od liberalnega tržnega razmišljanja. Tukaj se razvija katoliško razumevanje solidarnosti, usmiljenosti in pravičnosti.

Z osrednjim pojmom *subsidiarnosti* sta odgovornost in obveznost za rešitev socialnih problemov položeni v roke posameznikov. Načelo je pomoč do samopomoči, ki je povezana

s solidarno pomočjo sosedov in družine. Odgovornost višjih ravni, zlasti države, je v tej zvezi subsidiarna, torej podrejena. Država mora ukrepati le tam, kjer je posameznik in njegova lokalna mreža prešibka, da bi sam rešil težave. Solidarnost je tukaj razumljena le kot »solidarnost med bližnjimi« (Brunkhorst (1997: 79 *sq.*). Socialna pravičnost je v tem delu (v *Quadrogesimo Anno*) implicitno izenačena s socialno ljubeznijo; njena predpostavka je: če bi »vsi kristjani delovali socialno, bi se socialna vprašanja rešila samostojno« (Hakel 2005: 56).

Socialno pravičnost v okviru krščanskega socialnega nauka razumejo kot pravico vseh ljudi do eksistenčnega minimuma. To pravico jim mora zagotoviti družba s solidarnostjo bližnjih ali država kot nosilka solidarnosti med tujci, torej na podlagi »socialne ljubezni« (bližnji) ali »socialne pravičnosti« (država). Pri tem je socialna pravičnost v subsidiarnem položaju do socialne ljubezni. Tri načela krščanskega socialnega nauka so:

- načelo osebnosti (človek je v središču),
- načelo solidarnosti (recipročna odgovornost ljudi za družbo in družbe za ljudi)
- načelo subsidiarnosti (pomen »spodnje« v primerjavi z »višjo« ravnjo) (prim. Hakel 2005: 58 *sq.*).

Medtem ko katoliški miselni tradiciji daje bolj pečat »pravičnost kot dobrota«, najdemo v protestantskem načinu razmišljanja že v osnovi pojmovanje pravičnosti v smislu stremljenja k največji sreči, ki ga pozneje kot temelj prevzame klasična politična ekonomija (prim. Weber 1993), in sicer kot stremljenje za transcedentno srečo v »boljšem svetu«. Pred tem mora biti nujno dober položaj v tostranstvu (nauk o predestinaciji po Zwingliju). Cilj protestantske pravičnosti ni enakost ali neenakost, temveč »dober položaj«.

PRAVIČNOST PO ARISTOTELU

Poleg krščanskega razumevanja pravičnosti oz. katoliškega socialnega nauka in pred njim (evropske evangeličanske cerkve so v tem času razvile podobno razumevanje pravičnosti in solidarnosti kot katoliški socialni nauk) je Aristotelovo razumevanje pravičnosti oblikovalo zahodno miselno tradicijo, kot je zapisano v peti knjigi Nikomahove etike (Aristotel 1983: 119-152). Ta nadgrajuje Platona (gl. Platonovo delo *Država*), ki pojmuje pravičnost kot eno (in sicer največjo) od štirih glavnih kreposti. Kajti krepost pravičnosti določa pri Platonu druge tri glavne kreposti (*temperantia*, *fortidudo* in *prudentia*). Kdor sledi tem štirim krepostim, je po Platonu zmeren, pogumen in pameten in hkrati pravičen (prim. Brandt 1997: 427). Na podlagi Platona lahko Aristotelovo pravičnost, »četudi ne z zadostno natančnostjo in jasnostjo za današnje razumevanje« (Schöne-Seifert 1994: 18), razdelimo na komunikativno pravičnost menjave in distributivno pravičnost.

Izhodišče razmišljanja pri Aristotelu je splošen pojem pravičnosti (*iustitia universalis*), ki ga enačijo z zvestobo do zakonov skupnosti (pravičnost pravil). Ti pa so ponovno do svoje stopnje popolnosti glede na naravnopravne univerzalne norme (vprašanje pa je, katere so te) ovrednoteni bolj ali manj pravično (prim. Ritsert 1997: 21). Temelj je formalno načelo enakega obravnavanja. Podlaga slednjega je »Aristotelovo načelo formalne pravičnosti, v skladu s katerim pomeni ‚enakost', da enako obravnavamo kot enako in neenako kot neenako« (Pauer-Studer 2000: 27). Pauer-Studer izpelje iz tega aksiom pravičnosti: »Z osebami je treba glede na standard X ravnati enako, če ni razlogov za neenako ravnanje, ki jih ni mogoče pametno zavrniti« (*ibid.*).

Na podlagi tega razlikovanja vzpostavi Aristotel povezavo med pravičnostjo in enakostjo, kajti »[č]e nepravično pomeni neenakost, potem pravično pomeni enakost« (Aristotel 1983: 126). Vendar tukaj enakost ne pomeni enakega položaja, kajti »pravično je nekaj proporcionalnega […] če osebe niso enake, potem ne morejo imeti enakih deležev, temveč iz tega nastajajo spori in razdori, če imajo enake osebe neenake deleže ali imajo oz. dobijo neenake osebe enake deleže. To lahko naprej pojasnimo iz pojma ‚primernosti'. Pravično se mora namreč pri distribuciji pokazati v določeni primernosti.« (*Op. cit.*: 127.) Zato se tako pravičnost menjave

kot tudi distributivna pravičnost ne nanašata na enake, temveč na primerne odnose.

Cilj komunikativne pravičnosti ali pravičnosti menjave, znane tudi kot »pogodbena pravičnost«, je po Aristotelu pogodbeno dogovorjena pravična menjava blaga in storitev. Tukaj govori Aristotel o izravnani pravičnosti, kajti v tem primeru gre vedno za izravnavo med osebami, ki trgujejo. »Dam ti nekaj, da bom od tebe dobil nazaj enako vrednost« (Hakel 2005: 15). Pravičnost menjave je pravičnost med partnerji v menjavi. Uresničujejo jo lahko bližnji ali tujci (denimo pri vzajemnem zavarovanju) in je predmet pogodbenega prava. Zahteva enak položaj pri distribuciji, kajti tisto, kar se deli, bo razdeljeno po enakih delih. Vendar pogojuje recipročen odnos izmenjave – recipročna menjava izpolnjuje zahteve pravičnosti menjave. Komunikativna pravičnost terja aritmetično enakost (prim. Ritsert 1997: 23).

Cilj distributivne pravičnosti pa je po Aristotelu primerna razdelitev spoštovanja, varnosti ali denarja (prim. Detel 2005: 101). Distributivna pravičnost je razumljena kot sorazmerje, torej kot srednja aritmetična vrednost med enakostjo in neenakostjo. »Enakost nastane s priznanjem različnosti posameznih državljanov. Pravičnost je tako sredina med ekstremoma manj in več« (Hakel 2005: 15). Storitve, ki jih prejmem, naj bodo v razumljivem in sprejemljivem razmerju do mojega prispevka. To pravičnost praviloma omogoči država. Država (ali kakšen enakovreden gremij) določa, kaj je enako in s tem gonilna sila te enakosti, ki jo dosežemo z distribucijo. Vendar vedno obstaja tudi težava pri oceni, kaj lahko razumemo kot »enako«. Detel zato meni, da »je več kot očitno, da se Aristotelova ideja o distributivni pravičnosti ravna po pogojeni etični hierarhiji, ki ljudem glede na njihovo etično popolnost pripisuje različno vrednost. Ker je to etično hierarhijo po svoje težko operacionalizirati, bi lahko Aristotelovo teorijo distributivne pravičnosti enostavno izkoristili, da bi racionalizirali obstoječe socialne neenakosti; zato skoraj ne vsebuje emancipacijskega potenciala« (Detel 2005: 102).

Distributivna pravičnost se torej ravna po inkluziji, ne pa po hierarhičnem enakem položaju vseh. Minimalna materialna varnost za vse bi zato zadostila zahtevam distributivne pravičnosti, a bi imela učinek enakosti le za določeno skupino ljudi. To praviloma ne pomeni hierarhično enakega položaja, ker enakost menjave določa ali celo krepi že prej obstoječo hierarhijo. Tako lahko pokojninski sistem, ki si prizadeva za zavarovalniško matematično enakost med vplačanimi prispevki in izplačili pokojnin, zaradi kombinacije neenakih izhodiščnih položajev za moške in ženske, namreč »število let plačevanja prispevkov« in »plače«, celo še poveča stopnjo neenakosti v razmerju pokojnine do preteklega plačila za delo.

»‚Pravično je torej nekaj sorazmernega‘, kjer pa še naprej manjka pravilo enakosti: ‚Proporc je namreč enakost razmerij‘ med zaslužkom in dodelitvijo« (Ritsert 1997: 26). »Aristotel torej ne tematizira naših odnosov do drugih ljudi z gesli pravičnosti in prijateljstva, kot je to običajno za novodobno razmišljanje, pod premiso načelne etične enakopravnosti individualnih oseb brez upoštevanja njihovega značaja in njihovih zmogljivosti, čeprav – kot povsem jasno vidi – sta značaj in zmogljivost posameznih ljudi v veliki meri odvisna od obstoječih socialnih pogojev, kot sta vzgoja in blaginja« (Detel 2005: 105).

Že pri Aristotelu se torej lahko poučimo, da ni *ene in edine* pravičnosti, temveč da je »pravično« vedno *odvisno od konteksta*, in torej zahteva vprašanja, kot je, denimo: »Pravično glede na kaj?« Kot »pravično« lahko torej po Aristotelu označimo odločitev ali odnos, če hkrati opredelimo, ali gre za pravičnost menjave ali za distributivno pravičnost.

Moderni nadaljnji razvoj Aristotelovega razmišljanja najdemo pri Marthi C. Nussbaum, ki se zlasti opira na moralno stran filozofije velikih Grkov, natančneje, na tezo o človeški morali. »S tem bi bila skicirana objektivna človeška narava, ki temelji na ideji krepostnega delovanja – to pomeni, pravilnega ravnanja na vsakem človeškem področju. Aristotel trdi, da se pri nadaljnjem razvoju tega pogleda na eni strani kot izhodiščni temelj ohrani realna človeška izkušnja, kar oblikuje moč etike kreposti, medtem kot na

drugi strani omogoči, da kritiziramo lokalne in tradicionalne predstave o morali na podlagi obsežnejšega pojmovanja človeških življenjskih okoliščin in človeškega delovanja, na katerega so te okoliščine vplivale« (Nussbaum 1999: 239). Na tem mestu dobi diferenciacija med obema Aristotelovima vidikoma pravičnosti jasno moralno dimenzijo – njen cilj je razvoj »dobrega življenja«.

KANT MED PRAVIČNOSTJO IN MORALO

Kant izhaja iz pojma morale, pri katerem (empirično dokazane) premise oz. maksime, ki so se razvile v splošno veljavni zakon, veljajo kot moralno dobre. V zadnji redakciji je Kant ta kategorični imperativ podal v *Kritiki praktičnega uma*, kjer pravi: »Deluj tako, kot da naj maksima tvojega dejanja s pomočjo tvoje volje postane obči naravni zakon. […] Sklep: Čisti um je praktičen sam zase in daje (človeku) splošni zakon, ki ga imenujemo *moralni zakon*.« (Kant 2003: 521 *sq.*, poudarek v izvirniku). Ta imperativ je kategoričen, ker ne ostaja hipotetična možnost, temveč naj bi ga bilo mogoče empirično meriti. Vendar se zdi, da se Kant ni zanimal za konceptualno razumevanje »pravičnosti«. »V Kantovih etičnih spisih ni razprav niti o pravičnem človeku niti o pravičnem delovanju. Kategorični imperativ tako očitno ni načelo pravičnosti; tistega, ki iz spoštovanja zakona izvrši določena ravnanja ali jih opusti, zato še ne imenujemo pravičnega. […] V Utemeljitvi metafizike nravi naletimo na stavek: ‚Kar je pravično po zunanjih zakonih, je pravično (*iustum*), kar ni, je nepravično (*iniustum*).‘« (Brandt 1997: 425.)

Kategorični imperativ je načelo preprečevanja nenravnih in oblikovanja nravnih dejanj. Le do te mere je v njem impliciten pojem pravičnosti. Kantova filozofija pravičnosti je filozofija *metode* za razvoj pravičnih dejanj, »zanjo je bistveno, da ni metode predhodnih vsebinskih vrednosti, ki bi jo kot tako spoznali in jo nato morali uresničiti« (*op. cit.*: 428). Kant si ne postavlja vprašanja po »pravičnem« ali »nepravičnem« ravnanju, temveč moralno vprašanje o »dobrem« ali »slabem« ravnanju. »Kantovo zanimanje se je od pravičnosti obrnilo v smer pravice; odločilen ni manevrski prostor med pravičnim in nepravičnim, temveč položaj, v katerem je vsakemu določeno in zagotovljeno njegovo kot njegova pravica.« (*Op. cit.*: 460). V Kantovi etiki »je besedna družina ‚pravičen‘ praktično eliminirana; tudi pravična dodelitev sreče, katere se nadejamo, se pojavlja pod pojmoma primernosti, sorazmernosti, in jo je treba kot ‚pravično‘ šele odkriti« (*ibid.*). Pogled je torej usmerjen na postopek, postopanje – in to mora biti pravično. Kajti ta »sistem moralnosti, ki hvali samo sebe, je le ideja, katere razlaga temelji na pogoju, da vsak dela to, kar bi naj, to je, da se vsa dejanja razumnih bitij dogajajo, kot bi izhajala iz najvišje volje, ki zajema vso privatno samovoljo« (Kant po *op. cit.*: 434).

Pogoj pri Kantu je racionalni pogoj, torej, da se vsi člani družbe vedejo razumno. Če pri Kantu obstaja pravičnost le v pravičnosti pravil, v ujemanju s posebnimi pravili posebnih kultur (prim. Ritsert 1997: 11), potem je nujno potreben pravičen zakonodajalec. V tem smislu se pri Kantu povezujejo etični in moralni ukrepi, odgovornost pravičnosti (hierarhično mislečih) družb in pravičnost oseb(e).

ADAM SMITH IN (KLASIČNA) EKONOMIJA: TRG JE TISTI, KI IZENAČUJE

Adam Smith in z njim (klasična) ekonomija opredeljujeta trg kot veliko uravnilovko. Svobodna igra trga vodi do največje možne pravičnosti in ustvarja želeno socialno ravnovesje, ker trg – tako ga razume klasika – vedno vodi do ravnovesja. Vendar so pogoji za to, (a) da so vsi tržni subjekti popolnoma informirani o celotnem trgu, (b) da se vsi tržni subjekti ravnajo racionalno in (c) da trg ni voden ali da nanj ne vpliva kaj od zunaj, denimo država. »Dobro« pri ravnanju tržnih subjektov je njihovo »razumno« ravnanje. Temelj je razum kot morala razsvetljenstva.

Edino vlogo, ki jo Smith in z njim ekonomska klasika do Marxa pripisuje državi, je ta, da

stremi k temu, da lahko trg nemoteno deluje in da so upoštevana vsa tržna pravila (»država kot nočni čuvaj«). Tako razumevanje države najdemo denimo pri Charlesu Davenantu (po Kuczynski 1960: 121): »Modrost zakonodaje je v tem, da je nepristranska in da enako spodbuja vse panoge, zlasti pa tiste, ki povečujejo narodno premoženje in množijo bogastvo države, če na to gledamo kot na enotno gospodarsko telo. Trgovina je po svoji naravi svobodna, sama najbolje najde svojo pravo pot; vsi zakoni, ki opredeljujejo pravila in navodila in ki jo želijo omejiti, morebiti služijo zasebnim ciljem posameznikov, vendar le redko prinašajo prednosti za skupnost. Vlade naj si glede trgovine vzamejo k srcu skrb za celoto in naj sekundarne razloge prepustijo samim sebi. Spričo obstoječih povezav lahko trdimo, da je kakršen koli promet navadno prednost za državo.«

Smith in z njim celotna ekonomija pred Marxom oz. Keynesom vidita v prostem trgu velikega pobudnika pravičnosti in blaginje. Pravičnost je pogoj, enakost je rezultat: »Če torej povsem odpravimo vse sisteme ugodnosti in omejitev, se jasen in enostaven sistem naravne svobode vzpostavi sam po sebi. Vsak človek ima, dokler ne krši zakonov pravičnosti, popolno svobodo, da svoj lastni interes uresničuje na svoj način in da tako s svojo podjetno marljivostjo kot s svojim kapitalom vzpostavi konkurenco s podjetno marljivostjo in kapitalom drugih ljudi ali drugih razredov ljudi. Državni voditelj se tako v celoti odveže od obveznosti […], namreč, da nadzira podjetno marljivost privatnih ljudi in jo usmerja glede na zaposlovanje, ki je najbolj primerno za interes družbe. V skladu s sistemom naravne svobode mora državni voditelj opazovati le tri obveznosti […]: prvič, obveznost, da varuje družbo pred nasiljem in napadi drugih neodvisnih družb, drugič, obveznost, da kar se da varuje vsakega posameznega člana družbe pred nepravičnostjo ali zatiranjem vsakega drugega člana iste družbe, kar pomeni obveznost ohranjanja natančnega pravosodja, in tretjič, obveznost, da ustanovi in vzdržuje določena javna podjetja in ustanove, katerih ustanovitev in vzdrževanje ne more nikoli biti v interesu zasebnika ali manjšega števila zasebnikov, ker dobiček iz tega zasebniku ali manjšemu število zasebnikov nikoli ne bi poplačal stroškov.« (Smith po *op. cit.*: 122 *sq.*).

Vendar pa vidi Smith (v nasprotju z današnjim neoliberalizmom) prepoved vmešavanja države v gospodarstvo povsem fleksibilno; tukaj se pojavljajo »pogledi takrat porajajočega se utilitarizma […]. Z njim je mogoče legitimirati javne ukrepe, če imajo za posledico večjo srečo za večje število ljudi« (Rothschild 2004: 44).

Ustvarjanje prostih trgov, kjer se lahko cene blaga brez omejitev in pravil oblikujejo z izmenjavo prosto glede na ponudbo in povpraševanje, povzroča po teorijah ekonomskih klasikov vedno ravnovesje, ki skrbi za red na trgu. »‚Naravni egoizem ljudi‘ bi se moral na ta način voditi v določenih okvirih, ki bi bili v prid celotnemu gospodarstvu in celotni družbi: nenehno tekmovanje posameznih podjetij na trgu za doseganje največjih možnih dobičkov – za uresničevanje egoističnih interesov in istočasno za blagor vseh. Med pogoji, ki jih je navedel Smith, se zdi, da med individualnimi in družbenimi interesi ni nobenega nasprotja, temveč harmonija.« (Senf 2004: 44.) Po tem načinu razmišljanja situacije pravičnosti, v kateri se sreča vseh le maksimira, ne povzroči delovanje znanih ljudi, ki si morebiti niti niso blizu, temveč prosti trg kot anonimni trg tujcev, »opremljen s popolno konkurenco in fleksibilnimi cenami. Povzroči, da kljub sebičnemu ravnanju proizvajalcev in kljub anonimnim odnosom (ki omejujejo dobrohotno ravnanje) nastane zmogljivo upoštevanje želja finančno močnih potrošnikov.« (Rothschild 2004: 38.)

V ekonomski klasiki je pravičnost pojmovana v smislu svobode in ustvarjanja največje možne sreče za največje možno število, in sicer z delovanjem tujcev z njihovimi lastnimi interesi (in v tem smislu moralno) na anonimnih trgih. Potem se ta sreča vzpostavi sama po sebi, s pomočjo Smithove »nevidne roke«. Te poglede ponovno povzamejo neoklasiki – v nasprotju z usmeritvijo k narodnemu gospodarstvu v Keynesovi ekonomiji.

Tako denimo Hayek v navezavi na Aristotela razlikuje med distributivno pravičnostjo, ki ji subsumira stremljenje po »socialni pravičnosti« in jo ima – zaradi svojega striktnega odklanjanja posegov države na trg – za neželeno, in komutativno pravičnostjo, ki jo označuje kot »enostavno« in tisto, za katero si je treba prizadevati. Le slednja bi ustrezala svobodni družbi, v kateri se vsi srečujejo kot enaki med enakimi, namreč na trgu, medtem ko distributivna pravičnost pogojuje razmerje od »zgoraj« in »spodaj« (gl. Hakel 2005: 85). Da bi namreč lahko izterjali socialne pravice, »kot je to pri sklicevanju na socialno pravičnost, bi bilo treba *kozmos* trga […] zamenjati s *taxis*, katere člani bi morali izvrševati dodeljena jim navodila, ker se lahko namreč pravice uveljavljajo le do druge osebe (v civilnopravnem smislu) ali do organizacije (protiliberalna država z vlado z neomejenimi pooblastili)« (*op. cit.*: 86). S tem pa bi občutno prekršili zahteve po pravičnosti, ki so osrednjega pomena za pravičnost po svetovnem nazoru v klasiki (kot tudi pozneje v neoklasiki).

Ideja, da lahko edino trg poskrbi za pravično distribucijo, se v ekonomskem razmišljanju vleče kot rdeča nit vse do danes. Tukaj lahko denimo opozorimo na čikaškega ekonomista Richarda Posnerja, ki želi tudi distribucijo omejenih dobrin (npr. v zdravstvu) rešiti le prek trga – strategija reševanja ravnanja z omejenimi darovanimi organi, ki je v nasprotju z utilitarističnim pogledom: »V današnji situaciji, ko nam primanjkuje darovanih organov, igra pomembno vlogo medicinska odvisnost. Toda ali je pacient, ki je v tako slabem stanju, da bi mu presaditev organov podaljšala življenje le za nekaj mesecev, bolj potreben te presaditve kot pacient, ki mu gre zdaj še bolje, a bi lahko s transplantacijo pridobil ne le mesece, temveč leta dodatnega življenja in ki bi brez presaditve prav tako umrl? Pri takih vprašanjih je težko najti pravo odločitev. Zato dodeljevanje glede na potrebo ni niti posebej praktično niti na noben utemeljen način učinkovito. Trg je veliko bolj primeren instrument za distribucijo.« (Posner po Grötker 2006: 41.) Vendar tukaj preživi le tisti, ki si to lahko privošči in ki tudi še »razumno« deluje na tem trgu. Posner previdno omeji svoje razmišljanje z opozorilom, da bi dodelil organ tistemu, ki ga je bolj potreben, »toda ne tako, da bi manipulirali s tržno ceno, temveč tako, da bi mu sistem javnega zdravstva omogočil kupiti zdravila. […] Moja težava je le v tem, da nisem vedel, kako naj o tem prepričam drugega, ki je drugačnega mnenja.« (*Ibid.*)

PRAVIČNOST PRI MARXU

Glede pravičnosti Marx, denimo v Kritiki gothskega programa socialistične delavske stranke Nemčije iz leta 1875, razvija modificirano zahtevo enakosti. Izhajajoč iz analize, da ljudje živijo v različnih življenjskih položajih (razredih), torej so neenaki, lahko povzroči le neenako obravnavanje višje ravni hierarhične (pri Marxu torej povezano z vsakokratnim položajem glede na proizvodna sredstva) enakosti. Kajti »ta enaka pravica je neenaka pravica za neenako delo [...]. Je torej po svoji vsebini pravica neenakosti kakor vsaka pravica. Pravica lahko po svoji naravi obstaja samo v uporabljanju enakega merila; toda neenaki individui (in ti bi ne bili različni individui, če bi ne bili neenaki) se dajo meriti z enakim merilom samo, kolikor jih gledamo z enakega stališča, samo z določene strani, v tem primeru npr. samo kot delavce in v njih ne vidimo nič drugega, vse drugo odmislimo. [...] Da bi pa vse te pomanjkljivosti odpravili, bi pravica ne smela biti enaka, temveč [bi morala biti] neenaka.« (Marx 1978: 21.)

V socialistični prehodni družbi (na prehodu v komunizem) je po Marxu plačilo posamezniku nadomestilo »glede na njegov porabljeni čas in po normah in pravilih distributivne pravičnosti« (Ritsert 1997: 29). Distribucija je sorazmerna glede na prispevek, ki ga doprinese družbi, pri čemer se meri po »enakem« merilu danega (povprečnega) delovnega časa. Egalitarizem »striktne enakosti«, za katerim stremi Marx, na tej (v Marxovem smislu) družbeni razvojni stopnji še ni dosegljiv. Tudi tukaj je temelj »racionalno ravnanje« iz razsvetljenske morale.

Striktna enakost bo po Marxu dosežena šele na naslednji pričakovani družbeni stopnji, v

komunizmu. O tem pravi Marx: »V višji fazi komunistične družbe, ko izgine zasužnjujoče podrejanje posameznikov delitvi dela in s tem tudi nasprotje med umskim in telesnim delom, ko delo ni več le sredstvo za življenje, temveč je sámo prva življenjska potreba, ko se z vsestranskim razvojem posameznikov povečajo tudi njihove produktivne sile in ko vsi viri kolektivnega bogastva obilneje pritekajo – šele tedaj bo mogoče popolnoma prestopiti ozko obzorje buržoazne pravice in bo lahko družba napisala na svojo zastavo: Vsak po svojih sposobnostih, vsakomur po njegovih potrebah!« (Marx 1978: 21.)

Medtem ko Aristotel priznava obema vidikoma pravičnosti – distribucije in enakosti – v vsakokratnem zgodovinskem trenutku mesto drugemu poleg drugega v sočasnem bivanju, najdemo pri Marxu »striktno enakost« šele v prihodnjem, utopičnem svetu, medtem kot se je treba tukaj in danes bojevati za distributivno pravičnost. Da, enakost možnosti, izenačen položaj pa (še) ne.

Namreč, »socialne pravičnosti ni mogoče vedno in povsod doseči po načelu striktne enakosti v vseh dimenzijah, ki se zdijo relevantne. Politiki, ki bi merila le v to smer, bi se veliko bolj ponujal teror izenačevanja s pomočjo dobrodelnih odborov ali visoko privilegiranih centralnih komitejev.« (Ritsert 1997: 31.) Različnost potreb in ciljev ljudi, tako Marx, upravičuje in zahteva neenako obravnavanje.

To misel je naprej razvijal Lenin zlasti v svojem leta 1917 napisanem delu *Država in revolucija* (gl. Lenin 1972: 470 *sq*.) in je bila temelj politiki komunističnih strank in »realsocialističnih« držav – distributivna pravičnost, ki se ravna po položaju posameznikov v proizvodnem procesu, v sedanjosti, absolutni egalitarizem v (utopični) prihodnosti. Zlasti Lenin je uporabil to idejo tudi pri državnem nauku, po katerem bo država odmrla šele v komunizmu, medtem ko socializem potrebuje močno »revolucionarno« državo, ker se smejo interesi skupnosti (oz. razredov) uveljavljati tudi proti interesom posameznih individuov. Šele v utopični fazi komunizma bo nastala popolna enakost vseh, ki se oblikuje na podlagi odprave pravičnosti prisvojitve. »Pri Marxu torej ne moremo govoriti o razumni oz. pravični distribuciji ločeno od razmišljanja o odpravi pravičnosti prisvojitve (apropriacije) v proizvodni sferi« (Ritsert 1997: 30).

Realna politika, ki je nastala iz tega, ni bila egalitarna, temveč kvečjemu *utilitaristična* – vsak, vsaka dobi to, kar si zasluži. Družba pa mora poskrbeti le, da bodo potrebne možnosti in pogoji enako razdeljeni (ali enako dostopni). Tako lahko Marx velja tudi za utemeljitelja utilitaristične miselne tradicije.

UTILITARISTIČNA PRAVIČNOST

Verjetno ni pogleda na pravičnost, ki bi zahodnemu mišljenju zadnjih stoletij vtisnil tako trajni pečat kot utilitaristično razmišljanje. Vsi veliki »izmi« mislijo v svojem bistvu utilitaristično, torej delijo prepričanje, da je pravično, kar prinaša največjo korist za največ ljudi. Tehnično rečeno, pravičnost je maksimiranje vsote (oz. povprečne vrednosti) koristi. Posameznik se v teh filozofijah pravičnosti pojavlja le ob robu, bodisi kot del tiste večine, za katero je maksimiranje koristi pravično, bodisi kot del tistih, ki se morajo podrediti računu koristi večine. S tem je mogoče filozofsko utemeljiti oblast enega razreda ali ene skupine nad drugimi, pa tudi nacionalizem, sovraštvo do tujcev ali izključevanje manjšin.

MACHIAVELLI IN FILOZOFIJA NEENAKOSTI

Machiavelli je eden največjih predhodnikov utilitarizma. Iskati pri njem pravičnost bi na prvi pogled koga začudilo, saj navadno velja za ciničnega izumitelja upravičevanja hierarhije in nepravičnosti, za katerega so v politiki dovoljena vsa sredstva (prim. Machiavelli 1984: 15). Toda Machiavelli je kot tipičen renesančni raziskovalec bolj oblikoval naše razumevanje politike, kot domnevamo. Njegovi jedrni temi sta »dober vladar« in vodenje države. Izhaja iz »patosa dejanskosti« (Deppe 1987: 22), to je, na meta ravni odločitev zavrača empirično nepotrjene moralne vrednote. Na

podlagi »znanosti dejanskosti«, ki sprejema le, kar je »dejansko«, postane »močna država« merilo vseh politik in urejenega človeškega življenja sploh. »Etika prepričanja«, torej ravnanje po vrednotah, ki stojijo za dejanskim, mora kot usmeritev ravnanja v tem pogledu odpovedati. Možnost uveljavljanja, smisel za pravna pravila in razmerja moči, racionalnost in razsodno preračunavanje so lastnosti, ki po Machiavelliju pomenijo »dobro« ravnanje, ker obljubljajo uspeh. »Dobro« v primerjavi s »slabim« definira edino uspeh, ne pa uveljavljanje določenih vrednot. Merili, ki odločata od uspehu in neuspehu (političnega) delovanja, sta individualna spretnost (*virtu*) in naključna sreča (*fortuna*) (prim. Machiavelli 1984). V izhodišču so delujoči enaki, o njihovi (prihodnji) neenakosti (hierarhičnem napredovanju) bo odločila optimalna kombinacija *virtu* in *fortuna*. Frank Deppe primerja ta pogled z »dobrim« igranjem šaha, »ki ne more dopustiti namernih kršitev pravil. Poleg tega se šahovska igra začne iz položaja formalne enakosti; oba igralca imata na voljo enako število figur. O zmagi nazadnje odločijo moč intelekta, obvladovanje pravil, primeri in kombinacije potez, seveda tudi sposobnost taktičnih fines, ki lahko nasprotnika zmedejo in zavedejo. […] V politiki pa pomeni konflikt in boj za oblast vedno tudi razpolaganje z neenakimi viri.« (Deppe 1987: 30.)

Gre torej za vodenje do neenakega položaja, pri kateri je seveda poleg osebnostnih dejavnikov *virtu* in *fortuna* odločilnega pomena za dosego rezultata tudi (različen) dostop do virov. Tukaj torej ni substančnih vrednot, temveč le funkcijske, ni niti dobrega niti zlega (čeprav Machiavelli uporablja ta pojma), so le primerna in neprimerna sredstva. Morala kot osebnostna vrednota »dobrega« pri Machiavelliju sicer ni odpravljena, vendar ne vpliva na uspešnost dejanj.

Te »teorije aktivne neenakosti« sicer ne moremo označiti kot teorije pravičnosti, pa je vendarle pomembna v našem kontekstu. Veliko njenih načel je prodrlo v miselnost utilitarizma. Machiavellijeva zasluga je, da je vpeljal svetovanje politiki na podlagi znanja in poskusil razviti splošno veljavni sistem navodil za pravilno oz. učinkovito delovanje »dobrega vladarja«. Ta prijem sta pozneje prevzeli tako (klasična) politična ekonomija kot tudi politologija.

UTILITARISTIČNA TEORIJA

Utilitarizem trdi, da se korist od posledic dejanja meri po količini sreče, ki jo to dejanje povzroči. Pri tem je treba upoštevati maksimo zahteve po enakopravnosti ob varstvu pravic, seveda ob upoštevanju največje koristnosti za vse. Za pomembnejše avtorje kot utemeljitelje utilitarizma veljajo David Hume, Jeremy Bentham, John Stuart Mill – vsi vodilni misleci ekonomske klasike in ekonomskega liberalizma.

Prvotno je mogoče utilitarizem povezati z Epikurjem. Epikur je pravičnost in pravico pojmoval v luči koristnega, ki ju je sposobno ustvariti na poti do srečnega življenja: »Pravičnost pri Epikurju s tem ni razumljena kot samostojen (ireduktibilen) sistem norm in pravil, [kot] ‚kaj samo po sebi bivajočega‘, temveč temelji na *pogodbi*, ki jo ljudje sklenejo na različnih mestih v medsebojnem interesu (z namenom medsebojne koristi) z osnovno mislijo, ‚da ne bodo škodovali drug drugemu in ne bodo dovolili škodovati drug drugemu‘« (Ritsert 1997: 35, poudarek v izvirniku). Utilitaristično načelo ustvarjanja optimalne koristi za večino članov družbe torej zahteva neke vrste »družbeno pogodbo« (ki jo je sicer dosti pozneje vpeljal Rousseau), po kateri je to načelo povprečne koristi pogodbeni sestavni del družbe. V skladu s tem prepričanjem – in to je utemeljitev utilitarizma v zgodnjem obdobju – temelji etika na načelu koristnosti, ki v primeru izbire daje prednost tisti odločitvi, ki lahko skupno zagotovi največjo korist udeleženim, tudi tedaj, ko je to mogoče le na račun posameznih udeleženih. »Osebno dobro se pri tem meri po koristi za posameznika, družbeno najboljše […] po največji doseženi vrednosti *vsote* vseh individualnih delov koristi, ki jo povzroča izbrana smer javne politike. Politično si je torej treba prizadevati za najvišjo srečo kar

največjega števila ljudi z usmerjenimi ukrepi.« (Ritsert 1997: 38, poudarek v izvirniku.)

Kot vse »velike« filozofije je tudi utilitarizem protisloven. John Stuart Mill poskuša zgodnji utilitarizem pomiriti s pravičnostjo. »Njegov namen v tem spisu v obrambo utilitarizmu je pomiriti utilitarizem z mišljenjem pravičnosti in s tem, da bi ovrgel stari očitek proti utilitaristični etiki, da ne zna pojasniti načel pravičnosti.« (Hakel 2005: 35.) Po Humu ni največja *lastna* sreča – s tem se želi Hume razmejiti od idej Adama Smitha, po katerem stremljenje posameznikov po najvišji osebni sreči na trgih ustvarja ravnovesje, ki je odgovorno za največjo srečo vseh –, temveč je cilj utilitarističnega človeka *največja sreča vseh*. »Utilitaristična norma morale in istočasno njen najvišji cilj se lahko ‚zato opredelita kot celota pravil in predpisov o ravnanju, z upoštevanjem katerih je dosegljivo življenje na dan način za celotno človeštvo v največjem možnem obsegu; in ne zgolj zanj, temveč, če okoliščine dopuščajo, za celotno čutečo naravo‘. Uresničevanje tega načela pa je mogoče le, če med vsemi ljudmi vlada absolutna pravna pravičnost. Pri tem ‚med vsemi ljudmi‘ pomeni tudi med moškimi in ženskami« (*op. cit.*: 36). Enakost je položaj, kjer gre dejansko za enakost možnosti, »pravičnost možnosti« in pravičnost zmogljivosti. Iz ideje o enakih pravicah vseh, ki jih je treba varovati, »se oblikuje moralna dolžnost enakega obravnavanja ‚neposredno iz najvišjega moralnega načela; je del pomena načela koristnosti ali načela največje sreče‘. Kot meja individualne največje sreče in pravice do enakega obravnavanja velja torej le interes skupnosti – od tod ‚socialna‘ koristnost.« (*Op. cit.*: 37.)

Utilitarizem ne izhaja iz cilja pravičnosti, temveč iz cilja *koristi* oz. *koristnosti*. Pravičnost je po Millu le sekundarno načelo, izpeljano iz koristnosti. Poleg tega ne obstajajo, tako Mill, pravila za pravičnost (razen načela koristnosti), med katerimi bi se bilo treba v posameznem primeru odločati. »Če si torej dve ali več teh pravil ravnanja – torej pravil za pravičnost – med seboj nasprotujejo, odloča merilo socialne koristnosti. Pravičnost je […] po Millu derivat socialne koristnosti. Načelo koristnosti ostaja najvišje načelo, ki vodi pravičnost.« (*Op. cit.*: 37.)

V moderni ekonomiji blaginje se načelo koristi, ki pomeni temelj utilitarizma, razvija naprej in doseže vrhunec v konceptu »pareto optimum«, imenovanem po sociologu in ekonomistu Vilfredu Paretu (1848–1923), ki velja za utemeljitelja ekonomske znanosti kot *phisique sociale*. Ta opisuje stanja optimalne koristi za družbo, ki jih ni mogoče več izboljšati. »Socialno stanje (celotno stanje) je pareto optimalno, če – in samo če – se ne more povečevati korist nobene posamezne osebe, ne da bi se pri tem zmanjšala korist (najmanj) ene druge osebe. Socialni ukrep (ali socialni proces) je pareto optimalen, če posledice tega ukrepa (ali poteka) ne dovoljujejo povečevanja koristi, ne da bi pri tem za (vsaj) eno drugo osebo nastala škoda (ali bi se zmanjšala korist). Formulacija, ki se bolj dotika dejanja izmenjave, se glasi: ‚Socialno stanje je pareto optimalno tedaj in le tedaj, če je zaradi vsake nadaljnje izmenjave lastnikov […] med individui vsaj en individuum v slabšem položaju« (Ritsert 1997: 52). S to formulacijo odkrije utilitaristična pravičnost svoje najvišji izraz v »ravnovesju pareto«, torej v distribuciji, ki je ni mogoče več izboljšati – in je s tem že vmesnik do pomembne antiutilitaristične filozofije o pravičnosti kot poštenosti.

Izjav o položajih posameznih članov »pareto optimalne« družbe in o stanju vsakokratne enakosti ali neenakosti ni mogoče sprejeti. Družba je torej lahko tudi na stopnji velike neenakosti »pareto optimalna« in s tem v smislu utilitarizma pravična.

UTILITARIZEM V ZDRAVSTVENI EKONOMIJI

Utilitaristični pojem pravičnosti najdemo v številnih ekonomskih stališčih, zlasti v zdravstveni ekonomiji, ki ponuja rešitev v racioniranem teoremu. Pri racioniranju gre za nekaj drugega kakor pri povečevanju učinkovitosti z racionalizacijo. »Pri racioniranju ne posegamo v obliko zagotavljanja storitve,

temveč prilagajamo storitve razpoložljivim virom. S tem povzroči racioniranje – v primerjavi z racionalizacijo – veliko bolj daljnosežne posledice v oskrbi. Že več desetletij je racioniranje sestavni del mednarodne zdravstvenopolitične razprave.« (Schmidt-Wilke 2004: 4.) Pri etičnem utemeljevanju odločitev o racioniranju v zdravstvenopolitični razpravi praviloma posegajo po utilitaristični utemeljitvi, ki se ravna po načelu koristnosti. »Dejanje je v skladu s tem moralno, če ima kar največ koristnih posledic, tako da nastane maksimum sreče in minimum trpljenja. Glede na krog prizadetih oseb razlikujemo med individualnim in socialnim utilitarizmom. Pri tem – v nasprotju s hedonizmom – na splošno velja, da ima korist za skupnost večjo težo kakor krist za individuum.« (*Op. cit.*: 11.) Pri tem naj bi se zlasti pri distribuciji – načelno omejenih – zdravstvenih dobrin »alokacija dobrin opravila kar se da namensko in bi kot pomoč pri odločanju k temu doprinesle raziskave koristnosti. To postopanje je usklajeno z utilitaristično etiko, kajti učinkovito razpolaganje z viri dokazuje visoko koristnost.« (*Op. cit.*: 15.)

Znan zgled iz zdravstvene ekonomije je primer Oregon. Tukaj gre za cilj, da se omejeni viri državnih zdravstvenih sredstev uporabijo pravično in učinkovito. Medicaid je leta 1987 v ameriški zvezni državi Oregon dosegel, da so črtali financiranje presaditve organov za otroke upravičencev socialne pomoči in s tem sprostili sredstva, da so lahko opravili preventivne preiskave za 1.500 otrok in nosečih žensk. To je imelo tragično posledico: sedemletnemu Cobyju Howardu, ki je zbolel za levkemijo, so pri Medicaid zavrnili transplantacijo kostnega mozga – čeprav so starši s pomočjo darovalcev zbrali že 80 tisoč od potrebnih sto tisoč dolarjev – z utemeljitvijo, da mora država svoje omejene vire prihraniti za druga, stroškovno učinkovitejša zdravljenja (gl. Kühn 1991: 7). Javne razprave o tej utilitaristični odločitvi o se osredotočile na vprašanje, ali naj bodo na račun skupnosti (davkoplačevalcev) financirane dražje presaditve za nekatere nasproti cenejšim preventivnim preiskavam za *mnoge*. Država Oregon se je povsem jasno odločila za drugo. Coby Howard je moral – očitno utilitaristično pravično – umreti. Jedro te racionirane razprave je, da je zavrnitev zdravljenja, ki bi bilo z medicinskega stališča učinkovito, ekonomsko in utilitaristično *pravična*.

Prav tako znana v zdravstveni politiki je tako imenovana »razprava Singer«. Avstralski moralni filozof Peter Singer se pod določenimi pogoji zavzema za splav zarodkov, če grozi huda invalidnost, pa tudi za usmrtitev novorojenčkov s hudo prizadetostjo. Če smrt prizadetega novorojenčka vodi v rojstvo drugega otroka z boljšimi možnostmi za srečno življenje, potem je skupni rezultat sreče večji, če se prizadetega novorojenčka usmrti. Usmrtitev je moralno pravična in zato upravičena (prim. Singer 1994). Tudi pri Singerju gre – seveda pri posebej občutljivi temi zahodnih vrednot – za odločitev oz. upravičevanje odločitev, katerih cilj je maksimalno doseganje največje možne sreče za največje število ljudi. Vendar mu moramo šteti v dobro, da se ne zavzema lahkomiselno za »lažjo pot«, temveč si dejansko prizadeva za »maksimalno doseganje koristi«. Pravi namreč tudi to: »Če je v naši moči, da preprečimo kaj strašnega, ne da bi pri tem žrtvovali kaj s primerljivim moralnim pomenom, potem moramo to storiti.« (Singer 1995: 247.)

Pojem triaže izvira iz vojaške medicine, pomeni pa nalogo, da se pri velikem številu ranjenih ali bolnih odločimo, kako bi mednje razdelili omejena sredstva (osebne in materialne vire). Danes splošno veljavna pravila za triažo pri velikem številu ranjenih ali bolnih gredo v to smer, da kar največ oseb preživi s kar se da majhno škodo. Poskušamo torej doseči najboljši možni rezultat za kolektiv poškodovanih, pri čemer je interes posameznika, posameznice v določenih okoliščinah v ozadju. Intenzivni ukrepi pri manj poškodovanih bi lahko namreč zahtevali kapacitete, ki bi jih lahko uporabili za oskrbo mnogih drugih. Zato tistih, katerih situacija je že na prvi pogled brezizhodna, niti ne bi oskrbeli ali bi jim v okviru nujne medicinske pomoči

olajšali bolečine, dokler niso oskrbljeni tisti z boljšo prognozo. Lažje poškodovani so sploh prepuščeni sami sebi, dokler niso oskrbljeni hudo poškodovani.

Ta (začasna) naloga individualne medicine in razvrstitev prioritet zdravljenja ali tudi kategorij kritičnega pretresa je utilitaristični odgovor na etično težak izziv racioniranja zdravstvenih storitev v primeru omejenih pogojev (gl. http://de.wikipedia.org/wiki/Triage).

POVZETEK

Utilitaristična pravičnost nima za cilj enakost, prav narobe, v tej šoli mišljenja velja neenakost ali zapostavljanje posameznikov za pravično, kadar je potrebno za interes večine oz. za povečanje sreče mnogih.

ANTIUTILITARISTIČNE TEORIJE PRAVIČNOSTI

Obstaja cela vrsta novih teorij pravičnosti, ki so se razvile na podlagi kritike utilitarizma ali posameznih utilitarističnih pogledov. V nadaljevanju bodo predstavljene najpomembnejše miselne struje.

PRAVIČNOST KOT POŠTENOST

Liberalni ameriški filozof John Rawls je poskušal odgovoriti na probleme glede pravičnosti utilitarizma s konceptom *poštenosti*, ki ga je razvil v zavestni ograditvi do utilitarizma in kantovske tradicije. Njegova osrednja teza je, da temeljnih svoboščin in pravic posameznikov ni mogoče omejevati z razlogi skupne koristi. Vendar moralne norme ne morejo varovati enakih pravic in svoboščin posameznika brez blaginje bližnjega in skupnosti, ki ji pripada (prim. Rawls 1979).

Načela pravičnosti so pri Rawlsu: »1. Vsakdo ima enako pravico do popolnoma primernega sistema enakih temeljnih pravic in svoboščin, ki je za vse združljiv z ustreznim sistemom svoboščin. 2. Družbene in ekonomske neenakosti morajo biti oblikovane tako, (a) da je razumno pričakovati, da prinašajo prednosti vsem in (b) da so povezane s funkcijami in položaji, ki so vsem na voljo.« (*Op. cit.*: 81.) Ti načeli veljata *leksikalno*, to pomeni, da mora biti izpolnjeno prvo, da lahko začne veljati drugo.

To osnovno načelo pravičnosti razlikuje še naprej. Za ustanove je oblikoval ti načeli pravičnosti:

> Prvo načelo. Vsakdo ima enako pravico do popolnoma primernega sistema enakih temeljnih pravic in svoboščin, ki je mogoč za vse.
>
> Drugo načelo. Družbene in ekonomske neenakosti morajo zadostiti dvema pogojema: (a) prinašati morajo največ prednosti najšibkejšim členom družbe in (b) povezane morajo biti s funkcijami in položaji, ki so na voljo vsem s pogojem poštene enakosti možnosti.
>
> Prvo prednostno pravilo (prioriteta svobode). Načela pravičnosti so v leksikalnem odnosu; svobodo je tako mogoče omejiti samo zaradi svobode, in sicer na dva načina: (a) pri manj razširjeni svobodi se mora z njo utrditi celoten sistem, ki mu pripada ta svoboda, (b) manj kot enaka svoboda mora biti sprejemljiva tudi za tiste z manj svobode.
>
> Drugo prednostno pravilo (prednost pravičnosti pred učinkovitostjo in blaginjo). Drugo načelo pravičnosti ima torej leksikalno prednost pred načelom učinkovitosti in največjim doseganjem koristi; poštena enakost možnosti je pred načelom razlike, in tudi tukaj sta dve možnosti: (a) neenakost možnosti mora povečati stopnjo možnosti tistim z manj možnosti; (b) čezmerna stopnja prihrankov mora na tehtnici olajšati breme tistih, ki nosijo njegovo breme. (*Op. cit.*: 336 *sq.*)

Tudi Rawls se sklicuje na »pareto optimum« (prim. *op. cit.*: 87 *sq.*), vendar ga v nasprotju z utilitarizmom ne pojmuje kot absolutnega. »Pravičnost je torej opredeljena tako, da je združljiva s pareto optimalnostjo, vendar le, če sta obe načeli [pravičnosti] izpolnjeni v celoti. Če je temeljna struktura nepravična, potem ti načeli seveda dovoljujeta spremembe, ki lahko spremenijo možnosti nekaterih s prednostmi; zato demokratično mišljenje ni združljivo s pareto optimalnostjo, ki dovoli spremembe

le, če nihče ni v slabšem položaju. Pravičnost ima torej prednost pred pareto optimalnostjo in zahteva določene neoptimalne spremembe. Šele popolnoma pravično stanje je tudi pareto optimalno.« (*Op. cit.*: 100.)

Potemtakem zastopa Rawls egalitarizem, ki ga označuje »ublažitev načela enakosti z načelom razlikovanja, ki neenakosti, ki zvišujejo absolutni položaj tistih na najslabših mestih, izkazuje kot pravične.« (Krebs 2000: 13.) Težišče njegove argumentacije pa je usmerjeno zoper utilitarizem, čigar načelo pravičnosti za Rawlsa ne utemeljuje pravičnosti, temveč nepravičnost, ker dopušča, da so lahko posamezniki v imenu pravičnosti vseh (ali večine) postavljeni v slabši položaj.

Martha Nussbaum, izhajajoč iz moralnoteoretskega vidika, kritizira pri Rawlsovem načelu oziroma pri liberalni teoriji pravičnosti »šibkost« te teorije. V njej je mogoče najti (v skladu z realnostjo družbe z več vrednotami) le strinjanje z minimalnim obstojem načel pravice oz. pravega načina uveljavljanja interesov, ne gre pa za oceno tega, kaj je dobro in kaj ne. Vprašanje »dobrega življenja«, tako Nussbaum kritizira Rawlsa, mora ostali prepuščeno posameznikom in ne sme biti določeno od zunaj ali objektivno. Rawlsov cilj je, da se to, kar posameznik, posameznica vidi kot »dobro«, ne uveljavi na račun »dobre dimenzije« drugih (gl. Pauer-Studer 1999: 17). Nussbaum kritizira Rawlsa in komunizem, vendar išče »teorijo dobrega, ki ni verodostojna le z vidika pravičnosti obeh spolov, ki ga Rawls popolnoma ignorira, temveč ponuja tudi alternativo lestvici vrednot, ki se ravna po modelu strateškega maksimiranja koristi in prevladuje v veliki večini sodobnih ekonomij ter jo lahko delno zasledimo tudi v etiki.« (*Op. cit.*: 19.)

EGALITARISTIČNA NAČELA PRAVIČNOSTI

Rawlsovo stališče lahko (omejeno) vzamemo kot posebno obliko egalitarizma, katerega cilj je vzpostavitev kar se da visoke stopnje enakosti v družbi kot izraza razvitega socialnega skrbstva. *Relacijski standardi* (vsi naj dobijo enako velik kos pogače ipd.) stremijo za enakostjo v smislu »zgoraj–spodaj«. *Absolutni standardi* (vsakdo naj dobi vsaj kos) izhajajo iz načelnih življenjskih zahtev (enake prostorske možnosti v smislu »znotraj–zunaj«), ne pa iz zahtev po enakosti (iz enakosti kot rezultata). Glavni tok (politične) filozofije pravičnosti razume danes pravičnost kot ustvarjanje enakih življenjskih možnosti za vse, pravi Krebs (2000: 7). Vendar obstaja pisana množica različnih pogledov na to, kaj sploh je »enakost življenjskih možnosti«.

Za Krebsa obstaja vzorec egalitaristične pravičnosti v kombinaciji načel enakosti in socialnega skrbstva: »Egalitarizem kot pluralistični egalitarizem sreče praviloma kombinira načelo enakosti glede nezasluženih življenjskih možnosti z načelom socialnega skrbstva in se na zmeren način v konfliktni situaciji ‚enakost proti socialnemu skrbstvu' sprijazni z določenimi izgubami enakosti v prid večjemu socialnemu skrbstvu.« (*Op. cit.*: 14.) To načelo mnogi zastopniki še izboljšujejo, denimo z načelom »svoboda pred blaginjo«. Od časa do časa se dodatno uvajajo nadaljnja načela pravičnosti, kot denimo *priznanje* (gl. spodaj). Vsem egalitarističnim pogledom pa je skupno odklanjanje utilitarističnega razumevanja pravičnosti.

> Morebiti pa bi moral biti pluralistični egalitarizem dodatno še zmeren in bi celo neenakosti, ki *ne* povzdigujejo absolutnega položaja tistih s slabšim položajem, splošno razumel kot pravične, če bi bila edina alternativa v tem, da se tiste z boljšim položajem potisne navzdol na raven tistih na najslabših položajih, ne da bi tisti na najslabših položajih (ali kdor koli drug) od tega kaj imel. Tak zmeren egalitarizem bi bil imun do tako imenovanega ugovora »prilagajanja navzdol«, po katerem pravičnost ne more zahtevati uničenja predsodkov, od katerih nima nihče nič. (*Op. cit.*: 13, poudarek v izvirniku.)

Egalitaristične moralne teorije lahko opišemo tudi kot zahteve po nepristranskem delovanju. »Skoraj vsaka moralna teorija

vključuje idejo o nepristranskosti« (Rachels po Ritsert 1997: 13). »Nepristranskost« obstaja v tem razumevanju v zapovedi, da nobene osebe ne obravnavamo drugače – razen kadar obstajajo dobri razlogi, da odstopimo od tega načela (prim. Ritsert 1997: 13).

NEEGALITARNE FILOZOFIJE PRAVIČNOSTI

Neegalitarne filozofije pravičnosti so z egalitarističnimi v soglasju pri odklanjanju oz. premostitvi utilitarizma. Vendar pa razlikujejo med »enakostjo kot ciljem« (egalitarizem) in »enakostjo kot stranskim proizvodom« (neegalitarizem) pri zahtevah pravičnosti (gl. Raz 2000). V razmejitvi do utilitarizma denimo Krebs argumentira:

> Privlačnost strogega egalitarizma temelji zlasti v tem, da popravlja očitno glavno napako svoj čas privlačnega utilitarizma. Očitna glavna napaka utilitarizma z njegovim odprtim (neizpolnjenim) in nesprejetim temeljnim načelom doseganja največje vsote veselja ali zadovoljstva je, da je za ceno zviševanja te vsote pripravljen žrtvovati blagor posameznikov ali cele skupine, torej odobrava prav posebej neegalitarne posledice. Strogi egalitarizem sicer daje utilitarizmu manjkajoče načelo distribucije, vendar prevzema njegovo drugo, ne tako očitno glavno napako, namreč napačno opredelitev pravičnosti o odprtem in nesprejetem temeljnem načelu. (Krebs 2000: 35.)

»Egalitarizmu nasprotna pozicija, *neegalitarizem*, […] zanika, da je enakost osrednji in neizpeljani cilj pravičnosti. Lahko pa neegalitarizem enakosti vendarle prizna pomembno izpeljano vrednoto […]. Nikoli ni bilo postavljeno, da neegalitarističen položaj pravičnosti v končni posledici pomeni manj enakosti kot egalitarističen.« (*Op. cit.*: 15, poudarek v izvirniku.) Toda neegalitaristične poglede (kot denimo načelo priznanja ali komunitarističen pojem pravičnosti, gl. spodaj) združuje teza, da pravičnosti ne gre razumeti egalitaristično, torej, da njen cilj v bistvu ni enakost (prim. *op. cit.*: 16).

Teoretik ekonomije socialnega skrbstva Amartya Sen prav tako nasprotuje egalitarnim teorijam. »Idealna teorija pravičnosti, ki se ravna po pravilno urejeni družbi, po mnenju Sena ne bi smela identificirati enakosti z enako distribucijo osnovnih dobrin, temveč tudi upoštevati, česa so na podlagi teh dobrin ljudje sposobni in ali v tem ‚prostoru sposobnosti' ne prihaja do eklatantnih in moralno nesprejemljivih neenakosti med posameznimi individui.« (Pauer-Studer 1999: 18.)

Glavna poteza antiegalitaristične kritike egalitaristov je v njenem (vsaj kot diskurzivna predpostavka) vztrajanju pri pravičnosti kot enostavni pravičnosti distribucije. »Teorija enostavne enakosti s tem povzdiguje enakost v cilj pravičnosti, je egalitarna. Teorija kompleksne enakosti ne povzdiguje enakosti v cilj. Enakost pričakuje le kot stranski proizvod izpolnjevanja kompleksnih standardov pravičnosti. [...] Egalitarizem pomeni razumevanje pravičnosti, ki pojmuje enakost kot osrednji cilj pravičnosti« (Krebs 2000: 28 *sq.*). Toda za zagovornike in zagovornice neegalitarnih teorij je vprašanje o hierarhični enakosti glede na načelo inkluzije že zastarano: »Splošna teoretska diskusija o neenakosti je osredotočena na vprašanje, kako se tradicionalna socialno-strukturna perspektiva ravna do razmerja od ‚zgoraj' in ‚spodaj' do perspektive socialne integracije glede na logiko ‚znotraj' in ‚zunaj'.« (Klinger, Knapp 2005: 77.)

Neegalitarne teorije vidijo v neenakosti specifične funkcionalnosti: »Pomemben razlog, da je neenakost funkcionalna, ne da bi jo zaznali kot funkcionalno, je domnevno v protislovju med funkcijskimi zakoni in funkcijskimi mehanizmi sodobne kapitalistične družbe na eni strani in njihovimi vodilnimi idejami in načeli o svobodi, enakosti in solidarnosti na drugi strani. Zdi se, da sodobna družba na eni strani ne vzpostavlja enakosti, na drugi strani pa trajno obstoječih neenakosti ne zapolnjuje s smislom, torej jih ne zna pojasniti – torej ne more niti uresničiti načel, ki so njen temelj, niti na njihovo mesto postaviti drugih načel. Sodobni in družbenoteoretski *mainstream* je moral zgrešiti te povezave, če pojmovno izhaja

iz veljavnosti moderne« (*op. cit.*: 73, poudarki v izvirniku).

Neegalitaristične poglede na pravičnost najdemo v tistih filozofijah, ki nasproti egalitarni enakosti postavljajo kot najvišji cilj pravičnosti *dostojanstvo* (Margalit) ali *priznanje* (Honneth). Priznanje na podlagi (v glavnem) egalitarne enakosti najdemo pri Pauer-Studer, ki se kot predstavnica načela priznavanja kritično spoprijema z antiegalitarno kritiko: »Za antiegalitariste je mogoče pravico človeka do primernega položaja s temeljnimi dobrinami utemeljiti neodvisno od tega, kako so v primerjavi s tem situirani drugi ljudje, ali imajo ti več ali celo veliko več dobrin. […] To stališče se mi zdi napačno. Koncepta distributivne enakosti ni mogoče nadomestiti z garancijo pravice do dobrin na podlagi nerelacijskih standardov. Problem distributivne enakosti je razumljen kot pristen problem enakosti, ker brez upoštevanja relacijskih ocenjevanj sploh ni mogoče odločiti, ali in v kakšnem obsegu dobrine pripadajo ljudem oz. naj bi vsaj imeli pravico do možnosti dostopa do določenih dobrin.« (Pauer-Studer 2000: 50.) Striktni egalitarizem dodelitve socialnih in ekonomskih dobrin pa se zdi avtorici »neverjeten in enostavno nerealističen standard na strukturnem ozadju sodobnih industrijskih družb z gospodarskim sistemom, ki se ravna po merilih učinkovitosti. Razlikujoči vidiki kot zaslužek, delavnost in dolžina delovnega časa so v določenih okoliščinah dobri razlogi za dopustnost marsikatere neenakosti. […] Egalitarizem, ki je odprt za diferenciacije, ne stremi za striktno enakostjo, temveč, izhajajoč iz standarda striktnega enake distribucije, zahteva relevantne razloge, če je treba upravičiti neenakosti.« (*Op. cit.*: 51 *sq.*)

V določenem smislu lahko na egalistične in antiegalistične teorije (stališča) gledamo kot na dve plati ene in iste medalje. Prav tako so v intenzivnem medsebojnem diskurzu.

KOMUNITARISTIČNI POGLEDI NA PRAVIČNOST

Ti pogledi imajo izhodišče v ZDA 80. let prejšnjega stoletja in so ga v Evropi prevzeli v zgodnjih 90. letih. Tukaj znova teče razprava o socialni pravičnosti, in sicer na podlagi kritike liberalne razprave o vrednotah, ki izhaja le iz pravic posameznikov, ne da bi upoštevala pravice skupnosti. Temelj tega razmišljanja je Aristotelova pravičnost menjave. Novim individualizirajočim tveganjem in svoboščinam je postavljena nasproti zveza med individualnim enakopravnim ravnanjem in solidarnostjo. Cilj je povezava pravne države in socialne politike, seveda ob obsežni izključitvi družbene, državne ravni. »Solidarnosti med tujci« kot vodilnemu družbenemu načelu – kakor tudi načelu »najprej jaz« – je izključujoče postavljena nasproti »solidarnost med bližnjimi« (prim. Schmid 1999). »Vsebinsko je cilj ravnovesje med avtonomijo in redom, kar je tretja pot med individualizmom in kolektivizmom.« (Reese-Schäfer 2001: 12.)

Komunitarizem odkrije novo utemeljitev za (družbeno) solidarnost po merilih pravičnosti; dejanski razlog za številne težave, ki so posledica pomoči družbe brez povračila, je v tveganjih, ki nastanejo, kadar kolektivno izkoristimo prednosti naše družbe. Zato predlaga, da namesto *pravice* človeka do pravičnosti postavimo *interes* človeka. Problem socialne pravičnosti je opisan kot:

- dodelitev pravic in dolžnosti v temeljnih ustanovah družbe
- pravilna distribucija rezultatov in bremen družbe.

Temeljni okvirni pogoji so koordinacija, učinkovitost in stabilnost. Pomembna je pri tem postopkovna pravičnost (pravna država). Pri tem se pravičnost navezuje na enakost in skrb za neodvisnost. Novo oblikovanje družbe po komunitarističnem pogledu zahteva razmišljanje v *skupnostih*, ki se najbolje izrazi v povečevanju vpliva civilnodružbenih struktur, etičnem ravnanju, ki temelji na moralnem načelu, in premostitvi egalitarističnih svetovnih nazorov. Po Amitaiju Etzioniju so potrebni »obsežen moratorij na formulacijo

novih pravic, novo povezovanje pravic in dolžnosti, spoznanje, da nekatere pravice nimajo za posledico dolžnosti, in (zelo previdno) prilagajanje nekaterih pravic spremenjenim okoliščinam.« (Etzioni 1995: 5.)

Walzerjevo delo *Sfere pravičnosti* (1998) lahko beremo kot »komunistični manifest«. Vključuje hudo kritiko egalitarizma, ki ga predstavi kot antiliberalno razmišljanje. »Namesto da bi pripomogli k raznolikosti svojih socialnih dobrin in ustreznim merilom distribucij pri uveljavljanju, se egalitarizem osredotoči na enako distribucijo zlasti prevladujočih ali tiranskih dobrin, kot je v kapitalizmu denar. Egalitarizem tako postaja sostorilec tiranije.« (Krebs 2000: 37.)

Komunitarizem torej ne razlaga pravičnosti v smislu »enakega«. Zlasti odklanja »izenačujoče« strukture družbe, torej tudi državo blaginje, ki temelji na socialnem ravnovesju in redistribuciji v prid subsidiarni solidarnosti lokalnih skupnosti.

PRAVIČNOST IN PRIZNAVANJE

Antiegalitarne poglede najdemo – različno oblikovane, a precej sorodne – pri Avishaiju Margalitu in Axelu Honnethu. Po njunem je družbeno spoštovanje in priznavanje nadrejeno (materialni) enakosti v družbi. Pravična ni »enakost«, temveč »priznavanje«. To stališče je mogoče, kot dokazuje Ritsert, povezati že s klasično filozofijo Kanta in Hegla. »Vzajemno priznavanje svobodne volje implicira spoštovanje dostojanstva drugih subjektov. Spoštovanje človekovega dostojanstva sodi prav tako k substancialni vsebini tistega elementarnega Heglovega pravnega pojma. Pravičen človek je v skladu tisti, ki spoštuje dostojanstvo druge osebe.« (Ritsert 1997: 57.)

Tudi Pauer-Studer se navsezadnje navezuje na Kanta, ko postulira, da je pravi pogoj (prava paradigma), iz katerega bi bilo treba izpeljati svobodo in enakost in s tem tudi pravičnost, »priznavanje«. »Svoboda in distributivna enakost sta obe ekstrinzični vrednosti. Obe sta v pogojnem odnosu do nadrejenega načela priznavanja. Razlog, zakaj je svoboda vrednost, je v moralnem statusu priznavanja. Priznati ljudi pomeni obravnavati jih enakopravno, s spoštovanjem in obzirnostjo, pomeni zahtevo, da jim je zagotovljena svoboda in za varstvo te svobode nujno potrebne pravice in ekonomska sredstva. Ekonomska enakost in enakost možnosti sta tako prek vmesnega koraka svobode pogojno povezani z nadrejenim načelom priznavanja. Načelo priznavanja se mora razprostirati na enakost možnosti, kajti za obravnavo ljudi z enakim spoštovanjem in obzirnostjo je pogoj, da imajo enako možnost, da z lastno odločitvijo sledijo svoji koncepciji dobrega življenja.« (Pauer-Studer 2000: 43 *sq.*) Ko postavimo priznavanje za paradigmo problema svobode in enakosti, pa zanemarimo, da imajo ljudje različne in pogosto nezdružljive materialne interese, ki jih je mogoče rešiti s pomočjo konfliktov distribucije in ne s pomočjo konfliktov priznavanja (gl. Fraser v Fraser, Honneth 2003).

DOSTOJANSTVO NAMESTO PRAVIČNOSTI – AVISHAI MARGALIT

Margalit svoje izhodiščno vprašanje: »Zakaj je enakost dobra?« za boljše razumevanje preoblikuje v vprašanje, ki se mu zdi enostavnejše: »Zakaj je neenakost slaba?« Sklene, da je najslabša stran neenakosti v tem, da so lahko prikazi neenakosti paradigmatični primeri poniževanja. Vendar niso vsi primeri neenakosti ponižujoči. Margalitova usmeritev ne gre v smeri »pravične« družbe, temveč v smeri »poštene« družbe: »Poštena družba je torej družba, v kateri ni ponižujoče institucionalne neenakosti. Poštena družba lahko tolerira neenakost, dokler ta ni ponižujoča, četudi je nepravična in je zato pravična družba ne more tolerirati.« (Margalit 2000: 108.)

Toda ponižujoča neenakost je simbolično dejanje, katerega pomen je odvisen od vsakokratne kulture in razlaganja. »Ni vsaka neenakost ponižujoča. Pomembno je raziskati kulturne, religiozne in simbolične povezave neenakosti, ugotoviti, ali gre za sekularne ustreznice nedotakljivosti. Oblika socialne

neenakosti, ki onemogoči vsako socialno napredovanje, morebiti povzroči ‚stanje izključenosti', ki je prej trajno kot začasno, zlasti če je povezano s predstavo o nečistosti. Če je kadilcem prepovedan dostop do ameriških univerz, gre pogosto za veliko več kot zgolj za preprečevanje cigaretnega dima. Kljub temu se kadilci nahajajo v izredno začasnem stanju kvazi nedotakljivosti.« (*Op. cit.*: 112.)

Margalitov sklep je, da poštena družba zahteva odpravo vsake oblike neenakosti, ki pelje v ponižanje. Tudi (trajno) izključevanje je treba preprečiti le tedaj, če ga (lahko) doživljamo kot ponižujočega. Margalitovo načelo torej ni enakost, temveč socialna pripadnost.

POLITIKA PRIZNAVANJA – AXEL HONNETH

Za Honnetha je pojem priznavanja oz. vodilna razlika med priznavanjem in pomanjkanjem priznavanja jedrno vprašanje v analizi bojev za identiteto in razliko. Ustrezni pojem »pravičnosti« je treba zato za Honnetha razviti zlasti v diskurzu o priznavanju. Nasproti temu so cilji egalitarne politike distribucije za pomen »pravičnosti« v največji meri že prediskutirani. »Novejša emancipacijska gibanja, kot jih zastopajo feminizem, etnične manjšine, homoseksualne ali lezbične strukture, se pretežno ne borijo več za ekonomski enaki položaj ali materialno redistribucijo, temveč za upoštevanje tistih lastnosti, na podlagi katerih se vidijo kulturno povezana.« (Honneth 2003: 132 *sq.*)

Za Honnetha je dejstvo, da prizadeti tisto, kar v teoretskem jeziku imenujemo »nepravičnost«, doživljajo kot socialno kršenje utemeljenih pravic do priznavanja. To pomeni, »da je treba tudi distributivne nepravičnosti razumeti kot institucionalni izraz socialnega neupoštevanja ali, bolje povedano, kot neupravičena razmerja priznavanja.« (*Op. cit.*: 135.)

KRITIKA TEGA STALIŠČA – NANCY FRASER

Fraser (prim. Fraser, Honneth 2003) argumentira, da mora prehod ključnih pojmov kritične družbene teorije k terminom teorije priznavanja peljati k zapostavljanju tistih ekonomskih zahtev po redistribuciji, ki so značilne za tradicijo teorije po Marxu. Argumentira, da ima izključevanje vedno tudi – navsezadnje ekonomsko – dimenzijo distribucije materialnih dobrin. Ker Fraser argumentira s feminističnega stališča, opozarja, da ima izključevanje žensk iz družbe (iz družbenih funkcij odločanja) vedno zlasti distributivno politično plat, ki ji je element (pomanjkljivega) priznavanja podrejen. S tem Fraser ne nasprotuje le Honnethovi ali Pauer-Studerini teoriji priznavanja, temveč implicitno tudi Margalitovi jedrni tezi, da je osrednje vprašanje poniževanje. Vztraja, da je bistvena funkcija razprave o distribuciji določitev vodilne razlike »enako–neenako«. Nazadnje pa predlaga dvodimenzionalno koncepcijo pravičnosti, ki vključuje tako problem distribucije kot problem priznavanja (prim. *op. cit.*: 229).

PRAVIČNO IN PRAVICA

Protislovne teorije pravičnosti dopuščajo nekaj sklepov. Osrednji je pač ta, da gre pri pojmu pravičnosti za *odprt pojem*, ki ima temelj v po svoje prav tako odprti, torej ne splošnoveljavno opredeljeni etiki. Da bi našli za pravičnost operacionaliziran, jasno opredeljen pojem, ga je treba postaviti v ustrezen in interesno utemeljen kontekst. Preden pa lahko o tem razpravljamo naprej, moramo postaviti pojmovno ločnico med »pravičnostjo« in »pravico«.

Pojem pravice ima glede na pojem pravičnosti poseben položaj. Obstajajo norme ali skupki norm, ki veljajo za legitimne, ne da bi jih zato avtomatično razumeli kot pravične. So pa tudi načini ravnanja, ki so lahko *tako* legitimni *kot tudi* nepravični. Max Weber razlikuje med konvencijami in pravico (prim. Weber 1956: 24). Kot konvencije razume običajne družbene načine vedenja in implicitne norme, ki so vedno zelo blizu pojma pravičnosti,

medtem ko se pravica drži pravnih aktov. Ti so morali nastati legitimno (torej v skladu z veljavnimi procesnimi pravili), vendar niso nujno »pravični«.

Po Kantu ima teorija prava »metafizično podlago«, kajti država, ki uresničuje pravo, ni nič drugega kot stanje distributivne družbe, čeprav je noben del kot tak ne napoveduje, prav narobe, govora je le o pravu (prim. Brandt 1997: 429). Zato po Kantu velja: »Ni pravega […] prava brez sodstva, brez javne pravičnosti, ki dosodi sporno pravico s pomočjo zakonodaje, vlade in sodstva, jo varuje in s tem uresničuje. To pomeni: Načelo ‚*suum cuique*‘, ki pri Kantu opredeljuje pravico, je na enak način povezano s pravičnostjo kot Platonovo ‚*suum cuisque*‘« (*op. cit.*: 429 *sq.*). To je seveda naravnopravno stališče. Določa obstoječo naravnopravno (torej »pravično«) utemeljeno pravico in zahteva od zakonodajnih institucij in institucij pravnega varstva (zakonodaje, izvršne oblasti, sodstva) zlasti pravično ravnanje, torej »pravično« metodiko, ne pa etičnih vrednot po vsebini. To stališče je v jasnem nasprotju s sodobnimi teorijami pravičnosti, denimo z Rawlsovo teorijo poštenosti, kjer je težišče na pravičnih vsebinah in ne na pravičnem delovanju.

Derrida pojasnjuje, da je bistvena značilnost razlikovanja med »pravico« in »pravičnostjo« oblast. Ta »je v bistvu bolj vključena v pojem pravičnosti kot pravice: v pojmu pravičnosti, ki postane pravica, v pojmu zakona kot pravice« (Derrida 1991: 12), vendar »je pravica vedno oblast, ki smo jo odobrili, jo avtorizirali, odobrena, upravičena oblast, oblast, ki se upravičuje s svojo uporabo ali jo upravičuje njena uporaba, čeprav je ta upravičenost po sebi neupravičena ali jo je nemogoče upravičiti« (*ibid.*). Konec koncev ostane pravica tudi tedaj »pravica«, če je nepravična ali če jo občutimo kot nepravično. Zato je treba – če sledimo Montaignovi misli – razlikovati med pravico in pravičnostjo. Ponovno Derrida: »Pravičnost pravice, sodna oblast, pravičnost kot pravica ni [enako kot] pravičnost. […] Ne sledimo [zakonom] in ne ubogamo jih zato, ker so pravični in ustrezni, temveč zaradi njihovega položaja in ker jih priznavamo, ker je v njih avtoriteta.« (*Op. cit.*: 25.)

Še dlje gre Michel Foucault, ki pravico popolnoma izloči iz sfere pravičnosti in jo pripiše področju oblasti; meni, »da bi bilo pod temi pogoji hinavsko ali naivno misliti, da je zakon ustvarjen za vse in v imenu vseh; pametneje je priznati, da ga eni ustvarijo in da se uporablja na drugih, da načelno zavezuje vse državljane, da pa se v prvi vrsti obrača na številčno najmočnejše in najmanj razsvetljene razrede in da so politični in državljanski zakoni sicer enaki za vse, ne pa tudi njihova uporaba.« (Foucault 1994: 355.)

Če v vsakdanjem jeziku težimo k temu, da enačimo »pravico« in »pravično« oz. dopustimo, da se oba pojma zlijeta v eno, potem zabrišemo ali zakrijemo možnost, da je pravica nepravična (občutena kot nepravična). Zato je potrebna jasna ločnica med obema pojmoma, zlasti prek meja vsakdanjega jezika. Medtem ko je mogoče »pravično« izpeljati iz različnih etičnih paradigem – različno in zato tudi z različnim učinkovanjem –, je »pravica« ustvarjena z zakonodajnim aktom, katerega zakonitost izhaja iz ustave.

Kar je pravica, torej ni nujno pravično, toda morala je nastati iz pravice, konec koncev na podlagi demokratičnih aktov odločanja. Zato je mogoče – v nasprotju s stališči konkretnih teorij pravičnosti, ki izhajajo iz temeljne etike – razmerje zadevne *pravice* do enakosti izpeljati le normativno. Enaka je pravica tam in zgolj tam, kjer je bila enotno (z namenom zagotavljanja enakosti) normirana. Če naj (javne) ustanove in postopki veljajo za »pravične«, morajo biti urejeni tako, da z njihovim obstojem in delovanjem noben posameznik in nobena posebna skupina nima prednosti pred drugimi ali premoči nad njimi (prim. Ritsert 1997: 7).

PRAVIČNO IN ENAKO – PRVO PRIBLIŽEVANJE

»Enakega« in »pravičnega« potemtakem ni mogoče med seboj paradigmatsko povezati. Prav tako ni mogoče trditi, da je treba »slediti enakopravnosti, ker je pravična«, niti, da

»pravično delovanje pelje k večji enakosti«. »Pravično« ima namreč različne pomenske ravni. Poleg razmerja med »pravičnim« in »enakim« je mogoče povezati »pravičnost« tudi s »pravilnim«. O tem Ritsert: »Tako v nemščini uporabljamo pojem *pravično* denimo tudi v primerih, ko je katera oseba ali dejanje v skladu z X, zlasti v skladu s kakšno normo ali pravilom. Dejanje D je *v skladu s pravilom* ali pa ni. Tudi Platon pravi v *Državi*, da kot pravično ne priznamo le, kar komu pripada kot ‚njegovo in pripadajoče', temveč tudi, kar stori v skladu s svojimi družbenimi nalogami in ‚zahtevami'« (*op. cit.*: 8, poudarek v izvirniku).

Zdi se, da je v vsakodnevnem razumevanju »pravičnega« vedno mišljeno tudi »enako« oz. da v »pravičnem« zazveni tudi »enako«. Če si natančneje ogledamo teorije pravičnosti, pa ugotovimo, da na videz očitne povezave med »pravičnim« in »enakim« nikakor ni mogoče postulirati. Prav narobe, poli »pravično« – »nepravično« in »enako« – »neenako« sestavljajo kompleksno matriko ali zemljevid, kamor lahko razvrstimo posamezne poglede na »pravičnost« kakor tudi poglede na »enakost« in »neenakost«.

Toda tudi razprava o teoriji enakosti ima dve dimenziji, ki potekata vzdolž linij »zgoraj–spodaj« in »znotraj–zunaj« (npr. »inkluzija–ekskluzija«). Vprašanje po razmerju med horizontalnimi in vertikalnimi razlikami se zdi vprašanje po razlikah med hierarhičnim enakim položajem in inkluzijo. To je mogoče pojasniti s pomočjo skice (zemljevida):

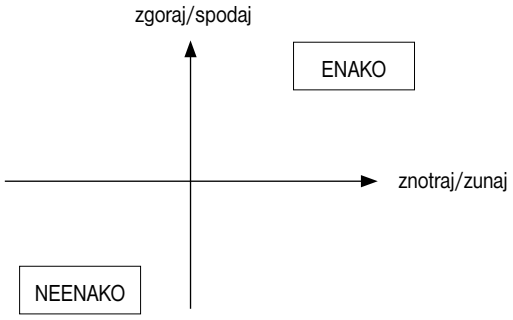

Toda Klinger in Knapp opozarjata, da ni smiselno primerjati teh strategij, ker gre sicer res za različne strategije, toda v istem prostoru. Upoštevati je namreč treba, »da stare in nove, nacionalne in mednarodne, vertikalne in nevertikalne neenakosti potrebujejo skupno pojmovno in teoretsko streho, ker gre danes pri tem za povezan problem. […] V teh razpravah postaja jasno, da in zakaj ni mogoče razumeti neenakosti onstran družbenoteoretskega horizonta. Zato povezava analize neenakosti in družbene teorije ni po naključju ena od osrednjih osi, okoli katere se vrti ocena teoretskih dezideratov.« (Klinger, Knapp 2006: 78.)

PRAVIČNOST – ODPRT POJEM

Pravičnost je »odprt pojem«, odprt v tem smislu, da ni mogoče jasno in splošno določiti, kaj je »pravično«. Na to opozarja Derrida, ko pravi, »da ne moremo govoriti *neposredno*, na *direkten način* o pravičnosti: pravičnosti ne moremo tematizirati ali objektivirati, ne moremo reči, ‚to je pravično', in še manj, ‚jaz sem pravičen', ne da bi že izdali pravičnost ali celo pravico.« (Derrida 1991: 21, poudarek v izvirniku.)

ZAHTEVE PO UPORABNI TEORIJI PRAVIČNOSTI

Na podlagi povedanega lahko le poskusimo oblikovati nekaj *mejnikov*, ki bi jih morala izpolnjevati teorija pravičnosti, da bi bila uporabna:

- Kako se loteva vprašanj hierarhije in/ali inkluzije?
- Kakšen pomen ima »enako« v obeh dimenzijah (hierarhija in inkluzija)?
- Kako so predstavljeni interesi (tudi antagonistični)?
- Kakšen odgovor daje konkretna teorija glede problema distribucije omejenih virov?
- Kakšen pomen ima avtonomija posameznika, posameznice v vsaki teoriji pravičnosti?
- So neenakosti (neenak položaj) upravičene in kako so (po potrebi) utemeljene?
- Kakšen pomen imajo živi kompromisi kot ravnanje z različnimi interesi in kakšen

pomen ima demokracija kot instrument (političnega) kompromisa v vsaki teoriji?

- In končno, ali so ljudje, za katerih pravičnost gre, vključeni kot subjekti v ustvarjanje pravičnosti ali se odloča *za* njih in *o* njih, kaj naj bi bilo pravično?
- Se pravi, kako demokratična (oz. demokraciji ustrezna) je vsakokratna teorija pravičnosti?

Po teh merilih – ki bi jih po potrebi razširili v diskurzu – bi lahko preverili in ocenili posamezne teorije pravičnosti, a le v razmeroma ozkih mejah, saj je v temelju še vedno fikcija, da obstaja objektivno merilo pravičnosti, ki abstrahira interese posameznika in posameznike same. Če pa ne obstaja, potem tudi po tej poti ni mogoče izpeljati splošno veljavne teorije pravičnosti.

PRAVIČNO DELOVATI – DEMOKRATIČNI PROBLEM

Če želi večina in lahko tudi demokratično uveljavi na določen način ali v določeni smeri »pravično« delovanje, potem tako tudi bo, sicer pa ne. Etika kot normativna družbena sila oblikuje ozadje, na katerem potekajo vsakokratne razprave o odločitvah večine oz. politično učinkovitih odločitvah o tem, kaj naj bi bilo »pravično«. »Pravičnost« pa se praviloma ne uveljavlja prek morale, ki jo tukaj razumemo kot transcendentalno usmeritev posameznikov in skupin, temveč na podlagi – vedno različnih, včasih tudi antagonističnih – *interesov*. Morebiti se zato niti ni smiselno spraševati, koliko je zahteva po enakosti in s tem po enakem položaju »pravična«, temveč moramo poiskati odgovor, kako vzpostaviti demokracijo kot obliko vladanja, ki vedno pomaga uveljaviti interese večine ob upoštevanju interesov manjšine.

Zahvaljujem se delovni skupini za pravičnost partnerstva Equal za številne pobude in konkretne predloge.

Prevod Andreja Pignar

VIRI

Aristotel (1983), *Die Nikomachische Ethik*. Stuttgart: Reclam.

Brandt (1997), Gerechtigkeit und Strafgerechtigkeit bei Kant. V: Schönrich, Gerrhard, Kato, Yasushi (ur.), *Kant in der Diskussion der Moderne*. Frankfurt/Main: Suhrkamp (425–463).

Brunkhorst, Hauke (1997), *Solidarität unter Fremden*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Deppe, Frank (1987), *Niccolo Machiavelli: Zur Kritik der reinen Politik*. Köln: Pajl Rugenstein.

Derrida, Jacques (1991), *Gesetzeskraft: Der »mystische Grund der Autorität«*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Detel, Wolfgang (2005), *Aristoteles*. Leipzig: Reclam Leipzig.

Deutsche Bibelgesellschaft (1985), *Die Bibel: Lutherbibel, Taschenausgabe ohne Apokryphen*. Stuttgart: Verlag der Deutschen Biebelgesellschaft.

Etzioni, Amitai (1995), *Die Entdeckung des Gemeinwesens*. Stuttgart: Schäffer/Poeschl.

Foucault, Michel (1994), *Überwachen und Strafen: Die Geburt des Gefängnisses*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Fraser, Nancy, Honneth, Axel (2003), *Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch-philosophische Kontroverse*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Grötker, Ralf (2000), *Wohlstandsmaximierung: Amoralisch und für alle gut*. Hamburg: Brand Eins Verlag.

Hakel, Christina (2005), *Soziale Gerechtigkeit: Eine begriffshistorische Analyse*. Wien: ÖGB Verlag.

Holl, Adolf (1985), *Mitleid im Winter*. Reinbek: Rowohlt.

Honneth, Axel (1992), *Kampf um Anerkennung: Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Frankfurt/Main (Suhrkamp)

Honneth, Axel (2000), *Das Andere der Gerechtigkeit*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Kant, Immanuel (2003), *Kritik der reinen Vernunft: Kritik der praktischen Vernunft: Kritik der Urteilskraft*. Ungekürzte Sonderausgabe zum Kantjahr 2004. Wiesbaden: Fourier Verlag.

Klinger, Cornelia, Knapp, Gudrun-Axeli (2005), Achsen der Ungleichheit – Achsen der Differenz. Verhältnisbestimmung von Klasse, Geschlecht, »Rasse« / Ethnizität. *Transit-Europäische Revue*, 29: 72–95.

Krebs, Angelika (ur.) (2000), *Gleichheit oder Gerechtigkeit: Texte der neuen Egalitarismuskritik*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Kühn, Hagen (1991), *Rationierung im Gesundheitswesen: Politische Ökonomie einer internationalen Ethikdebatte*. Berlin: Eigenverlag Wissenschaftszentrum Berlin.

Kuckzynski, Jürgen (1960), *Zur Geschichte der bürgerlichen politischen Ökonomie*. Berlin: deb-Verlag.

Lenin, Wladimir I. (1972), Staat und Revolution. V: Lenin, *Werke: Band 25*. Berlin: Dietz (393-507).

Machiavelli, Niccolo (1984), *Der Fürst*. Stuttgart: Reclam.

Margalit, Avishai (1999), *Politik der Würde: Über Achtung und Verachtung*. Frankfurt/Main: Fischer.

Margalit, Avishai (2000), Menschenwürdige Gleichheit. V: Krebs, Angelika (ur.), *Gleichheit oder Gerechtigkeit: Texte der neuen Egalitarismuskritik*. Frankfurt/Main: Suhrkamp (107-116).

Marx, Karl (1978), Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei. Kritik am Gothaer Programm. V: Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Gesammelte Werke: Band 19* (MEW 19). Berlin: Dietz (15-32).

Marx, Karl (1983), Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung. V Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Gesammelte Werke: Band 1* (MEW 1). Berlin: Dietz (378-391).

Nussbaum, Martha C. (1999), *Gerechtigkeit oder das gute Leben: Gender Studies*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Pauer-Studer, Herlinde (1999), Einleitung. V: Nussbaum, Martha C. (ur.), *Gerechtigkeit oder das gute Leben: Gender Studies*. Frankfurt/Main: Suhrkamp (7-23).

Pauer-Studer, Herlinde (2000), *Autonom leben: Reflexionen über Freiheit und Gleichheit*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Raz, Joseph (2000), Strenger und rhetorischer Egalitarismus. V: Krebs, Angelika (ur.), *Gleichheit oder Gerechtigkeit: Texte der neuen Egalitarismuskritik*. Frankfurt/Main: Suhrkamp (50-80).

Reese-Schäfer, Walter (2001), *Kommunitarismus: Einführung*. Rankfurt/Main-New York: Campus.

Ritsert, Jürgen (1997), *Gerechtigkeit und Gleichheit*. Münster: Westphälisches Dampfboot.

Rothschild, Kurt W. (2004), *Die politischen Visionen großer Ökonomen*. Bern-Göttingen: Stümpfli-Wallstein.

Schmid, Tom (1999), Solidarität und Gerechtigkeit. V: Pantucek, Peter, Vyslouzil, Monika (ur.), *Die moralische Profession*. St. Pölten: Edition Sozaktiv (87-106).

Schmid, Tom (2000), Zwischen Einkommensersatz und Armutsvermeidung-die doppelte Aufgabe der Sozialpolitik. V: Sallmutter, Hans (ur.), *Mut zum Träumen*. Wien: ÖGB Verlag (39-58).

Schmid, Tom (2004), Eulen nach Athen tragen. Oder: Gibt es eine besondere politische Verantwortung der Sozialarbeit? V: Knapp, Gerald (ur.), *Soziale Arbeit und Gesellschaft. Entwicklungen und Perspektiven in Österreich*. Klagenfurt/Celovec: Hermagoras, Mohorjeva (241-262).

Schmid, Tom (2006), Verteilungsgerechtigkeit - Gibt es das? V: Fischer, Michael / Dimmel, Nikolaus (ur.), *Sozialethik und Sozialpolitik*. Frankfurt/Main: Lang.

Schmidt-Wilke, Julia (2004), *Nutzenmessung im Gesundheitswesen: Analyse der Instrumente vor dem Hintergrund zielfunktionsabhängiger Informationsverwendung*. Wiesbaden: Deutscher Universitätsverlag.

Schöne-Seiffert, Bettina (1994), Fairness und Rationierung im Gesundheitswesen? V: Theurl, Engelbert (ur.), *Tödliche Grenzen: Rationierungen im Gesundheitswesen*. Bolzano-Bozen: Alfred & Söhne Verlag.

Senf, Bernd (2004), *Die blinden Flecken der Ökonomie*. München: Gaucke Verlag.

Singer, Peter (1994), *Praktische Ethik*. Stuttgart: Reclam.

Singer, Peter (1995), Arm und Reich. V: Nunner-Winkler, Gertrud (ur.), *Weibliche Moral: Die Kontroverse um eine geschlechtsspezifische Ethik*. München: dtv (239-256).

Smith, Adam (1979), Vom Wesen der Ansammlung und der Verwendung des Kapitals. V: Diehl, Karl, Mombert, Paul (ur.), *Ausgewählte Lesestücke zum Studium der politischen Ökonomie: Kapital und Kapitalismus*. Frankfurt/Main, Wien, Berlin: Ullstein (31-64).

Smith, Adam (2005), *Der Wohlstand der Nationen*. München: dtv.

Suda, Max Josef (2005), *Ethik: Ein Überblick über die Theorien vom richtigen Leben*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau.

Walzer, Michael (1998), *Sphären der Gerechtigkeit*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Weber, Max (1956), Wirtschaft und Gesellschaft-Grundrisse der verstehenden Soziologie. Studienausgabe herausgegeben von J. Winkelmann. Köln, Berlin: Mohr-Siebek.

Weber, Max (1993), *Die protestantische Ethik und der »Geist« des Kapitalismus*. Bodenheim: Neue Wissenschaftliche Bibliothek.

Blaž Mesec

SOCIALNO DELO NI POLITIČNO

ODLOMEK IZ DNEVNIKA

»Socialno delo je politično.« Zrem v ta stavek in ga ne morem sprejeti. Komaj se je socialno delo izvilo izpod nadvlade politike in se posvetilo oblikovanju avtonomne stroke, vede in etike, že ga spet vpregajo v voz politike. Štirideset let je veljalo, da je socialno delo »inštrument socialne politike«, seveda partijske, socialistične socialne politike, izvrševalec programov partijskih kongresov in sklepov centralnega komiteja. Izvrševalec čigave socialne politike naj bi bilo danes? Socialno delo je avtonomna stroka, neodvisna od politike. Ker pa koeksistira s politiko v isti družbi, se je tudi dotika; ker ima navsezadnje družbeno funkcijo, je morda na kakšen način tudi politično. Poskusimo razmisliti. Ne vem, če bo šlo *sine ira et studio.*

Je medicina politična? Medicina bi bila politična, če bi leve zdravila drugače kot desne. V Sovjetski zvezi, na primer (podobno pozneje v nacistični Nemčiji), je bila psihiatrija politična. Disidentom so menda disciplinirali uporniške osebnosti s pomirjevali in jim izbijali blodne protirežimske misli iz glave z elektrošoki; ali pa so, če so bili bolj dobrohotni, preprosto predpisali bivanje v bolnišnici kot zdravilo proti disidentstvu. Psihiatrija je bila v službi režima ene stranke. Mogoče tudi kakšna druga medicinska veja.

Predstavljajmo si (če se še ni zgodilo, se pa lahko), da je v kakšni državi nevaren politik, ki preti uvesti diktaturo. Svobodoljubi izvršijo nanj atentat in mož se znajde na operacijski mizi. Zdravniki so liberalci, vedo, koga imajo pod nožem. Njegovo življenje je v njihovih rokah. Kaj bodo storili? Medicinska etika jim zapoveduje, da morajo rešiti človeško življenje, človeško, ne glede na to, kakšen je ta človek. Rešujejo življenja najodvratnejših zločincev. To je njihovo poslanstvo. Morda bi se v bolnišnici našel kdo, ki bi njegovo življenje vzel na svojo vest in ravnal *politično* in v nasprotju z medicinsko etiko. Zagrešil bi politični umor, umor iz političnih motivov. Avtonomna medicinska etika je za zdravnika zakon, ravnanje v nasprotju z njo je kršitev tega zakona.

Toda, boste rekli, če nepridiprava pozdravijo, bo spet kot tiran segal po oblasti. Medicina bi s svojim naivnim človekoljubjem in nediskriminacijo (nerazločevanjem dobrih in zlih), s svojim *pasivnim*, *nevtralnim* odnosom do političnega prispevala k utrditvi nazadnjaške oblasti. Bila bi, hočeš nočeš, politična. Tako je. Medicina lahko v principu s svojim politično ravnodušnim, nevtralnim, pravzaprav politično neodgovornim ravnanjem, celo če spoštuje načela medicinske etike in deontologije, povzroči – naj malo pretiravam – vzpon, utrditev ali propad političnega režima.

Kaj pa če jim pod nož pripeljejo le malo manj nevarnega politika? Mu bodo pustili manjšo žilico odprto, da čez čas neopazno izkrvavi in ga »niti z največjimi napori« ne bodo mogli rešiti? Operacija uspela, pacient umrl. Se zgodi. Kako pa medicina ve, kdo je politično bolj ali manj nevaren, dober ali zel, malo boljši, malo slabši, da bodo hudobnega odklopili, dobremu pa prizanesli? Kako lahko medicina predvidi, kakšno bo politično dogajanje v prihodnosti? Na kakšni osnovi si lahko medicina kot stroka lasti pravico posegati v politično dogajanje? Je skalpel politično orodje?

Medicinska stroka se ne ukvarja z raziskovanjem družbenih in političnih zadev, z ocenjevanjem osebnosti politikov in njihovega ravnanja, z napovedovanjem političnih dogodkov in družbenega razvoja. O tem ni nič v medicinskih učbenikih. O tem medicina načelno nič ne ve. In ni upravičena posegati v družbeno tkivo. Zdravniki kot državljani, kot civilne osebe, ko niso v ordinaciji, se seveda lahko ukvarjajo s politiko, to je celo zaželeno, saj so kultivirani in razgledani ljudje. S političnimi nepridipravi pa mora opraviti politika sama, na političen način, ljudje na volitvah, stranke v strankarskem boju, parlament, politične institucije in politična oblast. Ne medicina.

In še boste ugovarjali. Kaj ni zavzemanje za privatizacijo zdravstva politična medicina? Ne. To je zdravstvena politika, ne medicinska stroka. Zdravstvena politika in medicinska stroka sta si lahko kot pes in mačka. Zdravstvena politika lahko pomembno vpliva na medicinsko stroko, na primer tako, da omogoči ali onemogoči, spodbudi ali zavre kakšne storitve, uporabo zdravil, nabavo takih ali drugačnih operacijskih miz in obsevalnih naprav. Zdravstvena politika, ne medicina. Medicina bi hotela vse najboljše in najnovejše v korist bolnika. Po drugi strani pa medicinska stroka odločilno vpliva na zdravstveno politiko, če jo je ta pripravljena poslušati. Če jo je pripravljena poslušati. Medicina lahko s svojimi raziskavami napove pojavljanje in razširjanje bolezni, pouči o sodobnih načinih zdravljenja in s tem povezanimi materialnimi in organizacijskimi potrebami in predlaga ukrepe zdravstvene politike. Če je to mišljeno z besedo »politično«, potem je medicina »politična« – ker je *v stiku* s politiko, ker *poskuša nanjo vplivati, da bi upoštevala strokovna spoznanja.*

Kaj pa ima medicina od tega, če ji prilepimo nalepko »politična«? Je zato kaj boljšega, kaj več? Ni res narobe; ne omogočimo s tem temeljni dvom v njeno nepristranskost in poštenost? V njeno trdnost in doslednost pri izpolnjevanju etičnih načel stroke? V njeno nediskriminacijo? Samo politične medicine (in psihiatrije) ne, lepo prosim.

V medicini podobnem položaju je advokatura, odvetništvo. Odvetnik je pripravljen zastaviti vse svoje znanje in energijo, da bi tudi najhujšega zločinca rešil obsodbe. To dela v skladu z načelom svoje stroke, da ima vsak človek pravico do poštenega sojenja, to je sojenja, v katerem se pošteno soočijo argumenti tožilstva in obrambe. Če slednji v sodnikovih očeh prevladajo, je obtoženec oproščen ali pa mu je izrečena milejša kazen, kot bi mu bila, če bi prevladali argumenti tožilstva. Če ni noben odvetnik pripravljen braniti obtoženca, sodišče določi odvetnika po službeni dolžnosti. Tako določeni odvetnik ravna po istem načelu, kot če bi obrambo prevzel prostovoljno. Za družbo je torej pomembno, da vzdržuje institucijo zagovornika, ki bo storil vse, kar je v mejah zakona, da bo obtoženega obranil, pa čeprav gre za notoričnega zločinca. Družba, ki omogoča spopad izrazito pristranskega tožilca z izrazito pristranskim branilcem pred sodnikom v okviru sodišča, zagotavlja nepristransko ali pošteno sojenje.

Dober advokat lahko reši obsodbe koruptivnega politika, v katerega koruptivnost morda celo sam ne dvomi. Tak politik se morda vrne v politiko in še naprej dela škodo. Advokatovo dejanje ima – s pristankom sodišča – torej jasne politične posledice. Je torej advokatura politična? Bi moral advokat popustiti pri obrambi, ko bi pomislil: kaj pa če pride možak ven in bo nadaljeval svoje početje? Je sodišče politično? Bi moral sodnik zavreči očitno utemeljene argumente obrambe in dati prednost obtožbi, čeprav ni oprta na dokaze, ker pač predvideva, da bo obtoženi nadaljeval z zločinskim početjem? (Če ni dokazano, da je prejemal podkupnino, ga ne more obsoditi, čeprav ni rečeno, da je v resnici ni.) Sodnik upošteva boljše dokaze, naj jih predloži tožilstvo ali obramba. V nasprotnem primeru, če bi sodišče presojalo glede na politične posledice in interese, bi bil proces *političen*, sodišče *spolitizirano*, sodba *politična* – najhujša možna obtožba sodišča in pravosodnega sistema, ki to dopušča. Spomnimo se *političnih* procesov v času komunizma. Torej ni dobro, če je taka reč *politična*. To ni pohvala.

Mogoče nam bo ta izlet v druge stroke pomagal razjasniti odnos med stroko in politiko v socialnem delu. (To je dnevnik in ne bom se trudil doseči sistematičnosti članka. A včasih so nametane misli boljša spodbuda za razmišljanje kot v sebi zaprta sistematika.)

Družba torej vzpostavlja in varuje določene stroke kot nepristranske, nediskriminacijske, apolitične; *dopušča jim delovanje ne glede na politične posledice njihovih dejanj in odločitev* – za političnost, za politični boj, spopad interesov, politično omogočanje in onemogočanje ima namreč politiko, politične subjekte in institucije. Strogo nevmešavanje politike ali političnih ozirov v delo zdravnika, zagovornika ali sodišča pomeni za družbo določeno tveganje. Toda to tveganje je manjše zlo v primerjavi z vmešavanjem politike v delo teh institucij.

Kako je s političnostjo socialnega dela? Tako kot pri medicini, ki izpod noža izpusti političnega avanturista, kot pri pravosodju, ki izpusti politično dejavnega prestopnika, ima lahko tudi ravnanje socialnega dela politične posledice. Marksisti so nasprotovali socialnemu delu in dobrodelnosti, buržoazni socialni državi sploh, ker je s tem, da je revežem, proletarcem, v buržoazni, kapitalistični, izkoriščevalski družbi nekako omogočala preživetje, slabila njihov revolucionarni potencial. Zmanjševala je številčnost armade ponižanih in razžaljenih, ki niso imeli česa izgubiti in so bili zato pripravljeni zgrabiti za orožje in se boriti za pravičnejšo družbo. Lenin je rekel: »Čim slabše, tem bolje.« Čim slabše bo šlo delavcem, tem bolje za revolucijo. Politične posledice socialnega dela so torej očitne, vendar neusmerjene. V navedenem primeru niso po volji radikalno levim, v katerem drugem, ko socialno delo na primer podpira tuje priseljence, pa radikalno desnim političnim usmeritvam. Na koga naj se ozira socialno delo, komu ugodi, kateri politični strani?

Ko se lepega zimskega dne napotim v službo, moram zagaziti v sneg na dolgem neočiščem pločniku, ki bi ga morala očistiti pristojna mestna služba. Imam dve možnosti – da protestiram in s tem kritiziram mestno oblast in županjo ali da se sprijaznim s stanjem in gazim naprej. S svojo pasivnostjo, sprijaznjenostjo in vdanostjo v usodo objektivno podpiram županjo in njene socialistične projekte. Vsak moj korak ima politične posledice. Moj vdih in izdih imata politične posledice; diham namreč onesnažen mestni zrak, ne da bi protestiral. (Vendar nimam nič proti političnim projektom naše vrle županje. Naj si kar prizadeva za boljšo družbo, le pločnik naj medtem skida, lepo prosim.)

Potres zvrne župana s stolčka, strese državnega sekretarja in ministra. Stranka trepeta. Cunami odplavi teroriste in naplavi mednarodne neprofitne profitarje. Letni časi imajo politične posledice; revolucije se ne dogajajo v zimskem mrazu ali poletni vročini, na ulici je prijetneje spomladi ali jeseni. Imamo majske in oktobrske revolucije.

Tako kot letni časi tudi socialno delo – ima politične posledice. Zagovorniki »političnega socialnega dela« lahko na tem konju jahajo v svetle zarje. Pa kaj zato?

Socialno delo je politično po svojih »objektivnih« posledicah, tako kot naravni dogodki ali pa *nepolitična* dejanja zdravnikov ali odvetnikov. Prišli smo do lepega protislovja (nepolitično je politično) in do novega triumfa zagovornikov političnosti stroke; celo nepolitično je politično po svojih objektivnih posledicah. Te posledice so v prid zdaj eni, zdaj drugi politični opciji. Naj se znajdeta, kot se moreta, če je ozdravljen politični avanturist ali oproščen korumpiran politik. Če pa bi očitali sodišču, da je ravnalo politično nepremišljeno, bi bil to poseg politike v delo sodišča. Če bi očitali zdravniku, da je pokrpal političnega avanturista, bi posegali v medicinsko etiko. Sodišče je presodilo na osnovi dokazov, ne na osnovi političnega preudarka. Zdravnik je ukrepal po Hipokratovi prisegi in strokovnih smernicah. V sodobni družbi avtonomnih delnih sistemov politika *ni nadrejena nobeni stroki*. Stroka ne služi določeni politiki. Pač pa se lahko politika pusti poučiti stroki.

Vendar zagovorniki političnosti socialnega dela s tem priznanjem, da ima lahko socialno delo politične posledice tako kot vreme (Napoleonova vojska je zmrznila v ruski zimi),

ne morejo biti zadovoljni. Hočejo, da do teh posledic ne bi bilo ravnodušno; da jih ne bi *prepuščalo* politiki, ampak da bi samo ravnalo s političnim preudarkom, *politično*.

Tistega korumpiranega politika je med sodnim procesom zapustila žena z otroki. Žena zahteva ločitev, oba otroka, stanovanje in pol preostalega premoženja. Sin iz prejšnjega zakona se drogira; možu ni vseeno, rad bi ga spravil na zdravljenje. Politikovega ostarelega očeta je zadela kap, mati, ki je sama stara, ne more skrbeti zanj. Politik je v resnih težavah; obrne se na center za socialno delo po pomoč. Socialne delavke vedo, kdo je, javno mnenje je proti njemu, tudi same mislijo, da se je okoriščal z davkoplačevalskim denarjem. Kaj bodo storile? Mu bodo poskušale po najboljših močeh pomagati, mu olajšati situacijo, ali bodo raje malo počasneje urejale zadeve, da ne bi, če se bo, sproščen, še naprej ukvarjal s politiko in veselo nadaljeval svoje početje? Bodo ravnale politično odgovorno? Bog daj, *da ne bi*. Ravnati morajo etično odgovorno. Etika jim veleva, da klienta obravnavajo brez diskriminacije kot človeka v stiski in mu pomagajo po najboljših močeh.

Zagovorniki političnega socialnega dela hočejo morda reči, da je socialno delo politično po tem, ker ima političen namen, ker si zavestno prizadeva doseči določene politične cilje. Politične cilje ali socialne vrednote? To ni isto in tu se že lahko dogodi nesporazum.

Socialno delo je vrednotno usmerjeno; prizadevamo si, da bi pri vsakdanjem delu uresničevali družbene vrednote kot družbeno-kulturne predstave o smotrih našega dela, ki so skupne mnogim ljudem v tej družbi, med drugim tudi drugim strokam. Znotraj te kategorije je mogoče razlikovati individualne vrednote, kot so »človeško dostojanstvo«, »avtonomnost posameznika«, »samolastnost in samouresničevanje«, in socialne vrednote, ki se nanašajo na družbene odnose in naravo družbe kot celote, kot so »socialna pravičnost«, »socialna varnost«, »blagostanje«, »enakost«, »svoboda«. Med individualnimi in socialnimi vrednotami je veliko prekrivanja in prepletanja. Vsebina vrednot, ki smo jih navedli, je kulturno-zgodovinsko pogojena in spremenljiva. »Socialna pravičnost« pomeni danes nekaj drugega kot pred sto leti.

Politični cilji so cilji, ki jih imajo v svojih programih zapisane ali jih kako drugače razglašajo politične stranke in drugi politični subjekti. Težava je v tem, da tudi politične stranke razglašajo splošne družbene vrednote. Saj ni nikogar, ki ne bi zatrjeval, da si prizadeva za socialno pravično družbo; si jo pa vsak po svoje predstavlja. Eden misli priti do socialne pravičnosti s progresivno obdavčitvijo, drugi z enotno davčno stopnjo. Od tod morda predstava, da je tudi socialno delo »politično«, namreč po vrednotah, za katere si prizadeva in ki so iste kot pri tej ali oni stranki in po razumevanju teh vrednot. Vendar je ta podobnost zgolj zunanja in površinska – bog ne daj, da bi vodila v operativno strankarsko opredeljevanje in sodelovanje.

Socialno delo uresničuje socialno pravičnost skozi izvrševanje svoje posebne strokovne naloge, ne v politični areni. Socialno delo ima drugačno nalogo kot medicina in odvetništvo. Medtem ko sta obe ti stroki brez rezerve na strani pacienta ali klienta, je naloga socialnega dela, da *posreduje* med klientom in družbenim okoljem. Govorimo o *dvojnem mandatu* socialnega dela. Po eni strani ima mandat ali pooblastilo klienta (ne kot formalno pooblastilo, temveč kot skrb za dobro klienta), po drugi strani pa pooblastilo družbe. Prav zaradi tega, ker mora socialna delavka hkrati upoštevati interes klienta in interes javnosti, je njeno delo težko. Bojevati se mora z družbenim okoljem, tudi z oblastmi, da zagotovi zadovoljitev klientovih legitimnih potreb, po drugi strani pa se mora bojevati s klientom, da upošteva omejitve svojega položaja.

> Udeleženi v problemu, ki iščejo pomoč pri socialnem delavcu, morajo vedeti, da ta s svojo dejavnostjo izvaja naročilo družbe in zato pri reševanju problema tehta tudi družbeni interes in slednjega vsekakor upošteva. Pomenilo bi, da socialni delavec zavaja klienta, če bi mu zbudil vtis, da je on, socialni delavec, tako kot odvetnik, zdravnik, psihoterapevt ali zaupnik, samo zato tam, da podpira

njegove (klientove) interese, neodvisno od dobrobiti celotne družbe. Klient socialnega dela ni odjemalec [uporabnik] socialnega delavca ali socialnodelovne institucije; o tem si morata biti na jasnem tako on kot socialni delavec.« (Lüssi, *Systemische Sozialarbeit* …, str. 127.)

Socialno delo si torej prizadeva za socialno pravičnost in druge vrednote, vendar na svoj poseben način, tako da v skladu s temi vrednotami rešuje individualne socialne probleme, posamezne zadeve, težave posameznika, družine, druge skupine ali skupnosti. Že s tem, da pomaga reševati te težavne situacije, v katere so zašli ljudje, prispeva k izboljševanju socialne varnosti, k povezovanju ljudi, boljšemu izkoriščanju virov, pa tudi k spreminjanju družbenih institucij in k družbenemu razvoju. K temu ne prispeva z izdelavo družbenih razvojnih projektov in politično dejavnostjo, to je posel drugih institucij, ampak z vztrajnim vsakdanjim odpravljanjem težav posameznikov.

Socialno delo ne more delati revolucij, tudi če bi jih hotelo, kar je postalo jasno tudi marksističnim kritikom socialnega dela. Javnim uslužbencem, plačanim iz državnega proračuna, naložiti boj proti temeljnim družbenim odnosom in strukturam, ki jim dajejo delo, kot njihovo delovno nalogo, je absurdno, ugotavlja Lüssi (*op. cit.*: 129). Zadnje, kar si lahko želimo za stroko, je, da bi vsakokratna politična oblast imela socialne delavke za politično subverzivne elemente v državnih institucijah namesto za zanesljive strokovnjakinje, ki v skladu s strokovno metodiko, etiko in s polno strokovno avtonomijo rešujejo težavne situacije ljudi. Bojim pa se, da se najde kakšen Zoro, ki si bo poskušal z vehementnim vihtenjem političnega meča v socialnem delu izsekati pot do pravične družbe, bo pa le pogubil socialno delo.

Strinjam se z Lüssijem, ki pravi, da so vprašanja temeljnih družbenih odnosov, družbene strukture, proizvodnje in delitve bogastva, političnega sistema itn. politična vprašanja, ki jih rešujejo vsi člani družbe v svoji politični vlogi, prek svojih političnih institucij, in ne vprašanja, ki naj bi jih reševala katera koli posebna stroka. To velja tudi za posebni del politike – socialno politiko.

Naj to še ilustriram. Recimo, da socialna delavka z denarno pomočjo rešuje težave družine. Pri tem ugotovi, da družina s to denarno pomočjo, odmerjeno po zakonu, ne bo mogla živeti. Njena dolžnost je poiskati možnosti za druge dohodke, kompenzacije, subvencije, vire iz dobrodelnosti, in možnosti drugih storitev, ki bi družini omogočile preživetje. Njena dolžnost je v povezavi z drugimi strokovnjaki najprej omogočiti družini preživetje. To je naloga socialnega dela (ena od nalog). Kar neverjetno je, da socialnim delavkam ta težka naloga uspeva, ne da bi se opirale na politične botre ali kakšen drug vir politične moči (poleg službene in strokovne avtoritete) in *ne da bi politizirale kliente*. Hkrati pa lahko socialna delavka opozori nadrejene, ministrstvo za socialo, politična telesa, da so denarne pomoči prenizke ali da so kriteriji upravičenosti neustrezni, in to argumentira s podatki in izračuni. Lahko sodeluje pri delu teh teles kot strokovnjakinja s podatki, informacijami, raziskavami; lahko pri *argumentiranju* zahtev pridobi pomoč strokovnih društev. Kot državljanka, zunaj službe, se lahko pri tem vprašanju politično angažira, v stranki, parlamentu, in si v skrajnem primeru s protesti na ulici krepi moč za družbeno spremembo.

Socialna delavka ne bo svetovala družini, naj se poveže z drugimi ljudmi v težkih gmotnih razmerah v gibanje, ki si bo s političnimi sredstvi pridobilo moč za spremembo zakona, družbene ureditve in prerazdelitev družbenega bogastva. Če bi, bi se oče udeleževal partijskih sestankov za spremembo zatiralske ureditve, družina pa še vedno ne bi vedela, kako naj preživi. Namesto socialne delavke bi morali problem družine solidarno rešiti partijski tovariši ali pa bi stranka najela svojo socialno delavko, ki pa jim bo spet ušla v politiko, ker – naučena, da je njena naloga krepitev politične moči – ne bo znala delati socialnega dela …

Socialna delavka v svoji poklicni vlogi ni brezpogojno pristranska zagovornica šibkih, ki poskuša od družbe iztržiti čim več z uporabo politične moči, ampak je posrednica med

svojimi klienti in družbenim okoljem in poskuša s pogajanji doseči za obe strani sprejemljivo rešitev. Zagovorništvo (zastopanje, *Vertretung*) je zgolj eden od šestih načinov ravnanja v socialnem delu (po Lüssiju) in nikakor splošen način socialnega dela.

Socialno delo ima v zvezi z oblikovanjem socialne politike posebno odgovornost strokovnega izvedenstva, pravi Lüssi. V tem je njegova vloga podobna medicini in odvetništvu v odnosu do zdravstvene politike in pravosodne politike. Od medicine pričakujemo, da se zanima za zdravstveno politiko in vpliva nanjo, od odvetništva, da je v podobnem odnosu do pravosodnega sistema kot celote in do pravosodne politike. Podobno pričakujemo od socialnodelovne stroke, da se bo zanimala za socialno politiko, vplivala nanjo in jo sooblikovala, se zavzemala za izboljševanje »sociale«. Socialni delavci pričakujejo, da bodo povabljeni kot strokovnjaki k reševanju socialnopolitičnih vprašanj. Toda njihova ekspertnost ni ekspertnost političnega lobista ali aktivista, temveč socialnega delavca, ki pozna socialne probleme ljudi, pomanjkljivosti institucij in sistema in težave posredovanja med potrebami in pričakovanji ljudi in njihovim institucionalnim okoljem. »Politično opredeljevanje in polemika sta za socialnega delavca v njegovi poklicni vlogi kot socialnopolitičnega izvedenca neprimerna in kontraproduktivna.« (*Op. cit.*: 130.)

Lüssi še dodaja, da je socialnopolitična dejavnost, tj., sodelovanje v vlogi izvedenca pri oblikovanju političnih odločitev *na obrobju* socialnega dela in da socialni delavec, ki pri tem ne sodeluje, a strokovno opravlja svoje vsakdanje delo pri reševanju posameznih primerov, v celoti izpolnjuje nalogo, ki mu jo je poverila družba. Tako kot to nedvomno velja za zdravnika, ki strokovno zdravi, čeprav se ne peča z zdravstveno politiko.

Socialno delo je bilo v preteklosti reducirano na sredstvo za doseganje socialnopolitičnih ciljev komunistične stranke, ki pa je »silom prilike« vendarle reprezentirala potrebe in težnje velikega dela družbe, saj je morala skrbeti za njeno preživetje. Danes si težko predstavljamo, da bi socialno delo izvrševalo politične cilje ene same stranke ali bloka strank. Možno pa je, da pridejo pomembni ali celo odločilni dejavniki znotraj stroke pod vpliv ideologije ene same stranke ali skupine sorodnih strank, ki poskušajo instrumentalizirati stroko.

Pred leti so me s katoliške pastoralne revije *Cerkev v sodobnem svetu* prosili, naj napišem kaj o družbenem položaju starih. Zavedal sem se, da je cerkev zaradi svoje zgodovinske vloge in morda tudi aktualnih teženj nagnjena k temu, da bi se postavila nad druge sisteme v družbi, vsaj kot moralna razsodnica. Zato sem ves prvi del članka posvetil pojasnjevanju teze sistemske teorije o avtonomiji delnih sistemov, da bi zavrnil morebitna nasprotna pričakovanja. Zdaj vidim, da obstaja tudi druga nevarnost, čeprav v sprevrnjeni obliki; nevarnost, da postane socialno delo *ancilla politicae*, in to zaradi teženj po politizaciji, ki izvirajo iz samega socialnega dela, iz težnje po krepitvi politične moči »prikrajšanih« skupin. Pri tem spregledujejo, da je težnja po krepitvi politične moči katere koli skupine (z izjemami) legitimna, da pa to ni naloga socialnega dela, ampak stvar skupine same, da se politično profilira. Socialno delo je stroka, ki je na voljo vsem državljanom, kadar zaidejo v socialne težave, in ne samo določenim slojem ali »marginalnim skupinam«. Predstava, da je socialo delo kot zagovornik »ponižanih in razžaljenih« in agens krepitve njihove politične moči nekakšna zunajparlamentarna opozicija vladi določene barve ali celo permanentna opozicija (buržoaznemu?) režimu, je zabloda.

Politizacija socialnega dela ima še drug vidik. Že takoj po političnem preobratu v devetdesetih letih je bilo zaznati, da si nekateri stari »kadri« iščejo področje delovanja prav v »sociali«. Sociala naj bi bila bolj dojemljiva za levičarske socialno-egalitarne projekte; gospodarstvo je bilo glede tega izgubljeno, saj se je moralo usmeriti po profitni logiki. Ta možnost politizacije je zelo realna, se morda že poskuša uresničevati; nima posebnih možnosti, da prevlada, lahko pa povzroči razdiralne konflikte. Lahko pride do polarizirane politizacije posameznih segmentov stroke, kar bi bilo za stroko pogubno. V takem primeru

bi socialno delo razpadlo na »levo« in »desno«, na »krščansko« in »ateistično« ipd. ali pa na »socialnodelovno doktrino fakultete«, »socialnodelovno doktrino ministrstva« ipd., kar vse morda v zametkih že obstaja. Zato sta *ohranjanje svetovnonazorsko in politično pluralistične fakultete in skrb za razvoj avtonomne stroke in vede primarni nalogi*, politizacija in ideologizacija stroke pa nezaželeni. Ekspertno sodelovanje stroke pri oblikovanju političnih odločitev je nujno. Vendar to ni »politično socialno delo«. Socialno ni isto kot socialistično.

Socialno delo je torej politično le v izvirnem pomenu te besede; je pač družbeno, družbena služba z družbeno nalogo, družbeno funkcijo in družbeno odgovornostjo. V sodobnem pomenu besede, ki se nanaša na poseben družbeni delni sistem, politiko, pa ni politično; ni del tega delnega sistema, ni dekla politike pa tudi ne posebna politična stranka ali gibanje s svojimi *političnimi* cilji. Ni zagovornik ne te ne one skupine, ki si prizadeva za krepitve politične moči. Je avtonomna stroka, ki uporablja za reševanje socialnih zadev svojo metodiko, ne metod politične stroke. Ne sodeluje v boju za družbeno moč in oblast, tudi ne zgolj posredno kot zagovornik tistih, ki si prizadevajo za več politične moči. Posreduje med njimi in družbo; ne vedno v njihovo korist, vedno pa v korist sožitja, družbe kot celote. Pri tem je vključena v izmenjavo z vsemi drugimi delnimi sistemi, tudi političnim.

Blaž Mesec

VIRA

Lüssi, P. (2001), *Systemische Sozialarbeit: Praktisches Lehrbuch der Sozialberatung*. Bern: Haupt Verlag (5. izdaja).

Blaž Mesec (2006), *Moj spletni dnevnik 2006*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (obštudijsko gradivo).

Jože Ramovš (2003)

KAKOVOSTNA STAROST: SOCIALNA GERONTOLOGIJA IN GERONTAGOGIKA

Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka in Slovenska akademija znanosti in umetnosti. ISBN 961-6128-25-6. 582 strani.

Vlada Republike Slovenije je septembra 2006 sprejela strategijo varstva starejših do leta 2010 z naslovom *Solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva*. Z njo izraža odgovornost do staranja prebivalstva in skrb za novo solidarnost med generacijami, kar zahteva tudi Evropska unija. Ob tem postaja pričujoče delo Jožeta Ramovša pomembno za razumevanje sprejete strategije in ga predstavljamo kljub nekoliko starejši letnici izida.

Gre za obsežno delo, v katerem avtor obravnava vsa vprašanja, ki zadevajo starost oz. stare ljudi in področja oz. dejavnosti, ki lahko prispevajo h kakovostnemu življenju v starosti. Prav tako bralca opozarja na prihajajočo množico starih ljudi, kar bo zahtevalo ustrezno (re)organizacijo na številnih področjih družbenega življenja. Prepričljiv je tudi tam, kjer opozarja na stereotipe, ki so se v odnosu do starosti oblikovali v zahodnih kulturah. Prav tako pa daje priporočila za pripravo posameznika na lastno starost. Za prakso so pomembni obširni opisi obstoječih in možnih programov za kakovostno staranje.

Vsebino avtor dobro predstavi v uvodu, kjer tudi pojasni svoja stališča do obravnavane teme, cilje in lastne osebne in delovne izkušnje s starimi ljudmi. Pove, da se zavzema za oblikovanje sodobne integrativne socialne gerontologije in gerontagogike, ki naj bi vplivala na kakovostno staranje posameznika in na boljše sožitje generacij. Namen knjige je ozaveščanje ljudi o staranju kot procesu, ki ga doživljamo vsi, in tudi o odgovornosti posameznika za lastno kakovostno starost. Upravičeno opozarja na tabuizacijo starosti, ki je sodoben pojav razvitega sveta, in na potrebo, da jo premagamo, sicer ne bo mogoče doseči kakovostne starosti. Opozarja tudi na polarizacijo Slovencev, ki se po njegovem kaže tudi na področju naše »sociale«, pri čemer opozarja, da želita socialna gerontologija in gerontagogika to preseči in upoštevati dejstva naše stvarnosti (str. 29), njena temeljna vrednota pa je človek kot oseba.

Avtor v uvodu (str. 30) navede, kaj so po njegovem mnenju v njegovem delu izvirna področja: celostni pogled na človeka, razvojna delitev srednjega in starostnega življenjskega obdobja, koncept in metodika socialne mreže programov za kakovostno staranje in sožitje generacij v današnjih razmerah, teorija socialne imunologije. Pri oceni dela se bomo opirali zlasti na vprašanja socialnega dela.

Mesto socialnega dela v socialni gerontologiji in gerontagogiki je reducirano zgolj na »socialnodelovni realizem v konkretnih razmerah vsakdanjega življenja in sožitja ljudi«. Pri tem pogrešamo vidik socialnega dela kot vede oz. njegovega raziskovalnega in tudi praktičnega delovanja. Težko se je tudi strinjati s tem, da mora biti socialno delo na gerontološkem področju interdisciplinarno in upoštevati znanja različnih strok, pa tudi sodelovati s strokovnjaki s teh področij, ne pa govoriti o teh strokah kot o pomožnih vedah socialnega dela. Socialno delo pri delu na vseh področjih upošteva znanja različnih strok in tudi sodeluje z drugimi strokovnjaki v interdisciplinarnih timih, kar je seveda nujno tudi pri delu s starimi ljudmi, nič bolj in nič manj kot drugje. V ta namen so v izobraževalnem programu za socialno delo vključena znanja posameznih disciplin in njihovih panog (sociologija, psihologija, pravo, pedagogika z andragogiko idr.), ki so zasnovana tako, da socialnim delavcem prispevajo znanja, ki jim omogočajo celostno gledanje na človeka in njegove potrebe. Tako že dolgo ne govorimo več o »pomožnih vedah socialnega dela«.

Prav tako se ne moremo strinjati z avtorjevim enačenjem socialnega dela in socialne gerontologije (str. 34), saj socialna gerontologija kot veja gerontologije nedvomno poleg socialnega dela vključuje še druge družboslovne (sociologoja, psihologija, andragogika, ekonomija idr.) in nedružboslovne stroke (ahitektura, urbanizem idr.). Prav gotovo pa velja, da tako socialni delavci kakor tudi drugi strokovnjaki za delo s starimi ljudmi potrebujejo dodatna in specifična znanja. Le tako bodo lahko kompetentno delovali na polju integralne socialne gerontologije in gerontogogike kot interdisciplinarne usmeritve gerontološke znanosti za prihodnost« (str. 37).

Prednostna naloga integralne socialne gerontologije je »ustvarjati socialnodelovna spoznanja in metode za medčloveško sožitje in sožitje generacij v vsakdanji življenjski konkretnosti družine, zaposlitve in 'prostočasne' družbe« (str. 38).

Med opisi posameznih potreb v starosti po kakovosti in pomembnosti izstopa potreba po starostni onemoglosti (str. 113–120). Pogoj, da do tega pride, je, kot pravi avtor, sprejemanje človeške onemoglosti; to dejstvo morajo sprejeti tako človek sam kakor njegovi bližnji.

Pri tem poskuša avtor prikazati, kako lahko oskrba dolgotrajno bolnega in od pomoči odvisnega starega človeka vpliva na kakovost življenja vseh, ki v tem procesu sodelujejo. Svojo analizo opira na Franklovo pojmovanje smisla kot temeljne človekove potrebe in energije, pri tem pa opozarja, da je v trpljenju težko najti smisel, saj v sodobnem svetu največ veljajo vrednote avtonomije, neodvisnosti in osebne samozadostnosti (str. 113). Škoda, da se pri tem razmišljanju avtor ni oprl še na ugotovitve Gabi Čačinovič Vogrinčič o fizični odvisnosti starega človeka, ki ne sme prerasti tudi v osebno odvisnost. Lepo opiše oskrbo in nego startih ljudi kot smiselno in vredno človeško delo, ki tistega, ki ga opravlja, »počlovečuje« (str. 115). Pri tem pa spet opozori na prevladujoče stereotipe, ki nam danes ne dovoljujejo misliti lastno nemoč in odvisnost od drugih ter preprečujejo sprejemanje svoje starosti in dobre priprave nanjo.

V 12. poglavju z naslovom »Priprava države in družbe na povečan delež starega prebivalstva« avtor ločeno razmišlja o pripravi, ki jo mora opraviti družina skupaj s starši in starimi starši, o pripravi, ki jo mora opraviti civilna družba, in o pripravi, za katero je odgovorna država. Z ločevanjem treh segmentov želi avtor opozoriti na naloge, ki na področju priprave na starost in staranje v današnji družbi ostajajo še neizpolnjene. Zanimivo je avtorjevo razmišljanje, da se zavedanja o pomenu dobrih medsebojnih odnosov in komunikacije med družinskimi člani lahko naučimo »enako zavestno in zavzeto kakor glasbe in drugih izbirnih dejavnosti za otroke ali slehernega poklicnega izpopolnjevanja za odrasle« (str. 268–269). Čeprav ob sklepu poglavja kar nekako manjka povzetek, pa zanimivo predstavljena tematika bralca popelje v naslednje poglavje, ki je smiselno nadaljevanje prejšnjega. V njem avtor natančno in sistematično predstavi sodobne programe za kakovostno staranje. Način pisanja in vsebina sta primerni tako za laičnega bralca kakor tudi za strokovnjake, ki delajo z ljudmi in za ljudi, zlasti pa za socialne delavce in študente socialnega dela, ki se bodo v praksi, ne glede na izbrano področje socialnega dela, srečevali s starejšo populacijo in bodo potrebovali ustrezno znanje o tovrstnih programih. Programi za kakovostno starost so konkretni sklopi dejavnosti v socialnih mrežah, ki pomagajo ljudem v tretjem življenjskem obdobju osebno skrbeti za svojo kakovostno staranje in družinam pri njihovi oskrbi starejših članov. Velik del programov poteka v območju civilne družbe, nepogrešljivi pa so tudi državni programi (str. 279). Avtor jih razdeli v tri tematske sklope: 1) programi za kakovostno življenje povsem samostojnih ljudi v tretjem življenjskem obdobju in za smiselno uporabo njihovih življenjskih sil, 2) programi za delno pomoč starejšim ljudem, 3) programi za popolno oskrbo opešanim starim ljudem, če je mogoče v njihovem stanovanju, sicer pa v ustanovi. Ob tem poudari, da to ni edina možna delitev, da pa še najbolj ustreza proučevanju kakovostne starosti z vidika različnih potreb in tegob starih ljudi v različnih starostnih obdobjih. Predstavljeni programi temeljijo na človekovih telesnih, duševnih, duhovnih, medčloveško-odnosnih, kulturno zgodovinskih in razvojnih potrebah in na eksistencialni potrebi po iskanju smisla življenja. Sledi še nekoliko drugačna delitev programov: 1) starostna pokojnina (temeljni program za materialno preskrbo v starosti), 2) organizacije in programi za samostojne ljudi v tretjem življenjskem obdobju, 3) pomoč na domu in drugi programi za popolno oskrbo v starosti, 4) domovi za stare ljudi in drugi programi za popolno oskrbo v starosti, 5) programi za pomoč v sklepnem obdobju življenja, umirajočemu in žalujočim, 6) programi in organizacije za razvoj gerontologije in ozaveščanje prebivalstva o kakovostnem staranju in 7) krajevni medgeneracijski center.

V sklepnih mislih avtor ugotavlja, da se v današnji družbi pojavlja visok materialni standard in nizek duševni, medčloveški in bivanjsko-delovni standard, rezultat takega razumevanja pa je nizka kakovost življenja sodobnega starega človeka. Avtor je na to opozarjal že v predhodnih delih (*Skupine starih za samopomoč*, 1992, *Sto domačih zdravil za dušo in*

telo, 1994), vendar lahko upravičeno podvomimo, da so take trditve brez ustreznih podatkov dovolj utemeljene. V resnično obsežnem gradivu namreč ne zasledimo ničesar o tem, kako je avtor prišel do teh sklepov. Izvemo pa, da imajo na Inštitutu Antona Trstenjaka več kot desetletno dobro izkušnjo z razvijanjem socialne mreže za kakovostno staranje, v okviru katere razvijajo medgeneracijske programe za kakovostno staranje na področju medčloveških odnosov, ozaveščanje prebivalstva o kakovostnem staranju, osebno usposabljanje za kakovostno starost ob upokojitvi, usposabljanje družine za lepo sožitje s starejšim družinskim članom, usposabljanje starejših ljudi za boljše razumevanje mlajše generacije, osebno medgeneracijsko družabništvo z osamljenim starim človekom, medgeneracijske skupine za kakovostno staranje in program za boljše vživljanje v domu za stare ljudi. Sklepamo lahko torej, da so sklepi o nizki kakovosti življenja starih ljudi v Sloveniji pridobljeni na podlagi izkušenj z ljudmi, vključenimi v tovrstne programe.

V 15. poglavju nas avtor seznani s socialnim imunskim sistemom, z mehanizmom človeške samopomoči in solidarnosti, v okviru katerih »se odpirajo velike razvojne možnosti socialnega dela in drugih strok, ki delajo z ljudmi in za ljudi, seveda ne samo za profesionalno socialo, temveč prav tako za prostovoljsko in za lastno antropohigiensko dvigovanje kakovosti življenja posameznega človeka in sožitje v človeški skupini« (str. 367). Poglavje je lahko v pomoč študentom socialnega dela, saj avtor v njem definira socialne stiske in težave in pojasni, kakšne socialnoimunske možnosti obstajajo za reševanje socialnih zagat, ki nastajajo zaradi povečanega deleža starih ljudi v družbi. Sklep poglavja je v sintezi, da brez samopomoči ni pomoči, brez solidarnosti pa ne preživetja.

Vsebinsko povezano s prejšnjim je tudi naslednje poglavje o prostovoljstvu, kjer se poleg definicije prostovoljstva bralec seznani tudi z razmerjem med prostovoljstvom in socialno stroko. V tem kontekstu je razumevanje prostovoljstva zanimivo tako za študente socialnega dela kot za profesionalce, saj nas avtor usmerja v razumevanje njunega sodelovanja in dopolnjevanja, obenem pa opozarja na pasti, ki se lahko pojavijo v obeh oblikah dela.

V 17. poglavju avtor bežno preleti tri metode (metodo dela s posameznikom, skupino in skupnostno delo) za kakovostno staranje, a jih opiše le kot izhodišče za socialnogerontološko delo, za bolj zahtevne bralce pa navede avtorje, ki se s posameznimi vprašanji bolj natančno ukvarjajo.

Sklepno poglavje knjige je namenjeno prikazu miselnih osnov socialne gerontologije v judovsko-krščanskem izročilu, literaturi in drugih umetnostih, personalistični filozofiji in v delih avtorjev, ki jih označi kot psihosocialne mislece (omenjeni so antropolog, teolog, psiholog in pedagog Anton Trstenjak, utemeljitelj logoterapije Viktor Emil Frankl in klasik sodobnega skupinskega dela Jakob Levy Moreno). Sledi predstavitev različnih slovenskih avtorjev, ki so s svojim znanstveno-raziskovalnim, publicističnim ali pedagoškim delovanjem prispevali k razvoju socialne gerontologije pri nas. Ob tako natančnem in sistematičnem prikazu avtorjev in njihovih prispevkov manjka le še slovar slovenskega gerontološkega izrazja, za katerega je predstavljeno delo odlično izhodišče.

Delo odlikuje specifičen jezik, ki je pogosto šegav (npr. str. 21) in osebno izpoveden (npr. str. 23). Pogosto uporabi termin »sociala«, ki ga sicer opredeli, a iz peresa uveljavljenega strokovnjaka zveni nekoliko slabšalno, kot bi opozarjal na to, da je »sociala zadnji vagon družbe«.

Posebna sta tudi izraza »človekovanje in občestvovanje« (str. 36), ki ju uporabi kot sinonim za celoto vsakdanjega življenja; ta »je več kakor zbirka vseh pozitivnih znanstvenih spoznanj in teorij« (str. 36).

Moti izraz patologija, s katerim opozarja na stališča do starosti in na konkretno prakso na nekaterih področjih, kakor tudi na nekatere motnje, ki se pogosteje pojavljajo v starosti (9. poglavje). Pri tem avtorju nikakor ne gre očitati, da govori o nečem, česar ni, vendar bi bilo bolje uporabiti primernejši izraz, saj se v doktrini sodobnega socialnega dela pojmom, kot je socialna patologija, že dolgo izogibamo.

Jana Mali, Vida Miloševič Arnold

Marija Ovsenik, Milan Ambrož (2000)

USTVARJALNO VODENJE POSLOVNIH PROCESOV

Portorož: Visoka šola za turizem.
ISBN 961-90420-5-0. 309 strani.

Knjiga že v naslovu nakaže novo paradigmo vodenja poslovnih procesov zlasti v smislu interakcije in pluralnosti disciplin, ki vplivajo na kvaliteto in uspešnost vodenja, in kot motivacijski dejavnik. Poudarjena je nova paradigma razumevanja dinamičnega sveta, t. i. paradigma dinamičnega sistema, ki upošteva energijo, ki nas obdaja, povezanost sveta, medsebojno povezanost ljudi in možnosti za kakovostnejšo komunikacijo. To je po mnenju avtorjev osrednjega pomena za delovanje sistemov.

Organizacija je univerzalna lastnost vseh odprtih sistemov, saj so povezave v sistemu realni fizični procesi v času in prostoru. Sistemi imajo izvirne lastnosti, so hkrati odprti (sispoetični) in zaprti (avtopoetični). V knjigi je poudarjeno, da namesto univerzalne organiziranosti sistemov govorimo o organizaciji kot univerzalnem načelu, sistemi pa delujejo sinergično. Sistem lahko spremenimo ob upoštevanju njegovih lastnosti in okoliščin, ki neposredno ogrožajo njegov obstoj.

S pomočjo pojmov, kakor so zaznavna sposobnost, domišljija, sposobnost razlikovanja, načelo autopoiesis, načelo syspoiesis, samoaktualizirana osebnost, odprtost sistema in drugi, avtorja prikažeta posameznika kot dejavnega, ustvarjalnega udeleženca v procesu nastajanja produktov, ki s svojimi osebnostnimi lastnostmi vpliva na potek dogodkov. Dobro razvita spoznavna sposobnost omogoča usklajen strukturni in socialni spoj z okoljem. Avtopoetični sistemi so samousmerjevalni sistemi in jih ni mogoče neposredno usmerjati in voditi. To je za razumevanje vodstvenih procesov ključnega pomena, ker omejuje in hkrati širi vpliv vodstvenih procesov na delovanje sistema. Z avtopoezo razumemo zmožnost sistemov, da na temelju internih meril organizirajo svojo kompleksnost, ki je nujno manj kompleksna od svojega okolja, in tako konstituirajo razliko med seboj in okoljem.

V poglavju »Znanstveno vodenje v konceptu postmoderne paradigme organizacije« avtorja s pomočjo pojmov znanost, vodenje, standardizacija, demokracija, avtokratična kompleksnost, skladnost interesov in turbo-taylorizem predstavita načela znanstvenega vodenja F. W. Taylorja, ki je v začetku 20. stoletja spremenil poslovno podobo takratnih organizacij, v današnjem času pa ga spremljajo različne interpretacije skozi neoliberalistični model ekonomske globalizacije. Gre za prenovo tega modela s pomočjo informacijske tehnologije, ki omogoča še večjo storilnost, zmanjšuje vlogo človeka v proizvodnem procesu, ne omogoča izrabe njegovih ustvarjalnih potencialov in zmanjšuje pomen sposobnosti v delovnem procesu. V tem poglavju je prikazana tudi teorija H. Fayola, ki skozi procesno vodenje na strateški ravni organizacije omenja prilagajanje vodenja okoliščinam in tako postavlja osnove za poznejše kontingenčne modele vodenja, ki temeljijo na interakciji med sistemom in okoljem.

Poglavje »*Human relations* – humani pristopi k organizaciji dela« govori o pojmih, kot so humanizacija dela, medosebni odnosi, idealni tip organizacije in higieniki, s pomočjo katerih avtorja prikažeta razlike med Webrovo birokratsko organizacijo in organizacijo, ki temelji na človeških odnosih (Mayo 1927-1932) oz. poznejšim Follettinim »zakonom okoliščin«; njeni pogledi so še danes dovolj sodobni, da jih lahko uporabimo pri snovanju idej o organizaciji postmoderne prihodnosti. Glavni pojmi, ki zaznamujejo Follettin pogled, so red, soglasje, motiv in čustva.

Avtorja poudarita, da v organizacijah poskušajo nadomestiti padec motivacije z novo opremo, boljšo organizacijo dela in boljšo kakovostjo vhodnih surovin, da pa bi vsi ti ukrepi dali mnogo boljše izide, če bi osrednjo pozornost namenili vlogi človeka.

Drugačen pristop k humani organizaciji in k spremembi paradigme avtorja prikažeta na podlagi japonskih modelov. Ključne besede so *just in time*,*total quality control*, *kaizen*. Delovno razmerje v japonskih organizacijah je bilo doživljenjsko in je zagotavljalo dolgoročno varnost in stalno napredovanje v organizaciji, v zadnjem času pa se razmerje spreminja v prid ekonomskim dejavnikom, ki silijo organizacije v varčevanje, zniževanje stroškov in

povečevanje storilnosti. Sprememba mehanicistične paradigme je mogoča samo ob upoštevanju avtopoetične in avtonomne narave človeka in ob spreminjanju družbenih podsistemov, ki naj bi bolj služili človeku. Avtorja poudarita vlogo socialnih vednosti, ki so v razvoju komunikacijskih tehnologij ključnega pomena. Poudarita tudi, da se proučevanje organizacije odmika od proučevanja njene strukture k proučevanju njenih procesov. Samoorganizacija je načelo organizacije ciljno usmerjene združbe. Organizacija je skupnost avtonomnih skupin, podsistemov, ki imajo lastno operacijsko logiko delovanja, in je kombinacija piramidalne in krožne strukture.

V z raziskavo podprtem poglavju o organizacijski kulturi avtorja s pomočjo pojmov organizacijska kultura, nacionalna kultura, obredi, običaji, komunikacijsko vedenje in samodejno združevanje prikažeta pomen organizacijske kulture kot izhodišče in omejitev uspešnega poslovanja, saj gre v bistvu za način reševanja problemov, ki je bil uspešen v preteklosti. Organizacijska kultura je izid skupnih vrednot vodstva. Zanjo je značilno, da ni enovita. V organizaciji je mnoštvo subkultur, ki imajo lastno operacijsko logiko delovanja in lastno avtonomijo. Po eni strani so vir novih idej in spoznanj, v času krize pa pogosto žarišče različnih interesov. Organizacije, ki delujejo v globalnem okolju, naletijo na heterogena načela delovanja, zato je njihova skupna identiteta pogosto ogrožena.

Pojmi kot dodana vrednost, strategija, prava izbira, podjetniška priložnost, vedenjska načela, skupni vrednostni sistem zaznamujejo poglavje »Strategija organizacije«, v katerem avtorja podarita pomen raziskovanja organizacijske kulture, ki je temelj razvojne strategije organizacije. Organizacijska kultura je socialna energija, ki črpa energijo iz potencialov posameznikov v organizaciji in iz družbenega okolja, v katerem se je razvila. Njena vloga se v globalnem okolju spreminja in povezuje z drugimi dejavniki uspeha, ki so posredno vsebovani v njeni energiji. Vodstvo s svojimi vedenjski vzorci vpliva na organizacijsko kulturo in jo širi. Osrednji dejavnik postmoderne organizacije je ustvarjanje nove vrednosti. Organizacija z močno kulturo dodaja novo vrednost v procesu stalnih izboljšav, medtem ko organizacija z odprto, prilagodljivo kulturo dodaja novo vrednost z ustvarjanjem novih zaznav in socialnih procesov, ki so podlaga novim izdelkom in storitvam.

Poglavje »Možni vzroki za krizo klasičnega vodenja na globalni ravni« prikaže prednosti globalizacije, prav tako pa se dotakne tudi skeptičnih misli njenih nasprotnikov. Globalizaciji v današnjem hitrem razvoju pripisujemo koristnost, ker jo povezujemo s svobodo, solidarnostjo, mednarodno menjavo in odpravo ekonomskih ugodnosti. Zastavlja pa se vprašanje, ali je za vse države (velike, male, razvite in nerazvite) globalizacija enako ugodna oz. škodljiva. Na to vprašanje še ni odgovora, zato je odvisno zlasti od vlad, lokalne delovne sile, političnih in varnostnih razmer, kako bodo ravnali in povzemali zakonitosti globalne ekonomije.

Skeptiki zanikajo pojem globalizacije in trdijo, da nima vsebine in da je le ideološka tvorba, ki poskuša čim več iztržiti iz mednarodne trgovine. Globalizacija je spodbudila razmišljanja o zmanjšanju socialnih programov države blaginje, kar je še utrdilo stališče skeptikov.

Prednost pa je videti zlasti v pohodu nove informacijske in telekomunikacijske tehnologije. Posledica so nova delovna mesta, ki določajo potrebo po »učenih delavcih« z redkim in kakovostnim znanjem. Ta napredek v prihodnosti zagotavlja boljšo izrabo časa, ki ga bomo uporabili za razvoj »razmišljajočega delovanja«. Vsekakor je globalni trg močno razvit in hkrati velika priložnost, moč države kot avtonomne nacionalne skupnosti pa je vse manjša. Treba je razviti načela, ki bodo omogočila razvoj multikulturnega okolja z neoviranim pretokom znanja, kapitala in ljudi.

V poglavju »Klasične vodstvene teorije in modeli« avtorja prikažeta pisano zbirko vodstvenih slogov in teorij, vendar tokrat z bolj socialno perspektivo, kot smo vajeni v strokovnih tekstih s podobno vsebino. Pokažeta, da se je mogoče naučiti vodstvenega obnašanja in s tem izboljšati svoje delovanje na tem področju, vendar hkrati tudi poudarita, da je vodenje vedno bolj odvisno od osebnostne strukture vodje, njegovega ali njenega socialnega okolja, življenjskega sloga in okoliščin, ki niso vedno povezane z delom, ampak zlasti s privatnim življenjem. Pri tem dajete prednost različnosti od drugih, saj je le tako mogoče doseči doživetje svoje identitete.

Avtorja gresta še dlje in z raziskavo celo potrdita, da so v naloge usmerjeni vodje odlični na ekonomskem in tehničnem področju, spodleti pa jim

pri reševanju problemov z ljudmi, kar je v sodobnem svetu prvotnega pomena za dobro delovanje organizacije. V nasprotju s tem pa imajo v ljudi usmerjeni vodje dobro razvito socialno in čustveno inteligenco in se dobro znajdejo v vseh nastalih situacijah.

Novejše teorije vodenja se ukvarjajo zlasti z vedenjem ne le vodje, ampak tudi skupine ljudi, ki z njim dela, zato je v tej skupini pomembna klima, ki omogoči vezi med ljudmi in s tem ustvarjalno delo celega tima (kontingenčni model).

Kognitivni model dopolnjuje kontingenčnega s spoznanjem, da v skupini prihaja tudi do stresnih situacij, ki jih morajo vodje tako ali drugače obvladovati in reševati. Tako se v stresnih okoliščinah vodja vede zlasti na podlagi svojih izkušenj iz podobnih situacij, svoj intelekt pa izrabi v situacijah, ki niso stresne. Tako delovanje zbudi v vodji občutek gotovosti in mu daje sposobnost za premagovanje stresnih situacij v negotovih trenutkih.

Situacijske teorije prisegajo ne samo na vodje, ampak tudi na stopnjo zrelosti podrejenih. Vodja naj torej prilagodi svoj slog dojemanju svojih sodelavcev.

Pri ciljno usmerjenem delovanju je pomembna podpora skupini in s tem motivacija in avtonomija njenih članov, kar je večkrat postavljeno na prvo mesto, celo pred slogom vodenja.

Participativni model vključuje kompleksnost in nepredvidljivost okoliščin. Osnova so pravila, ki določajo merila delovanja. Model predvideva sedem načinov vodenja, ki z vprašanji določi, kakšna stopnja sodelovanja podrejenih je potrebna pri odločanju. Tehnološki razvoj je v ta model vključil računalniško tehnologijo, ki vnaprej napove uporabo določenega sloga vodenja, ki je skladen z okoliščinami.

Transakcijski modeli poudarjajo pomen kulturnega in družabnega okolja in temeljijo na enakovredni izmenjavi med vodjem in sodelavci. Podobno tudi teorija socialne identitete temelji na treh osnovnih idejah – razvrščanju, istovetenju in primerjavi.

Zaradi pomanjkanja časa vodja velikokrat sodeluje le z nekaj podrejenimi s katerimi je v tesnih stikih in jim tudi zelo zaupa (model LMX). Tako zaupanje pripomore k bolj ustvarjalnemu delu in tesnejšemu sodelovanju z vodjo.

Podobna je ideja inovativnega vodenja, kjer si vodja pridobi zaupanje članov skupine tako, da dolgoročno dokaže, da spoštuje načela delovanja skupine in dokazuje svojo pripadnost cilju skupine.

Skupna izhodišča vseh novejših vodstvenih teorij kažejo, da je prej kot dobiček in tehnologija pomemben človek in njegovo delovanje v interakciji z drugimi ljudmi v spremenljivih okoliščinah. Pri tem je vodenje le ena od neodvisnih spremenljivk, ki sestavljajo model organizacijskega vedenja. Pomembna je vodjeva socialna inteligenca, pomembne so okoliščine, v katerih vodja živi in deluje, in pomembna je kultura in klima skupine, s katero sodeluje.

Karizmo so do nedavnega pripisovali le velikim voditeljem na svetovni ravni, danes pa se vse bolj vnaša tudi v organizacijsko okolje in interakcijo med vodjo in njegovimi podrejenimi. Karizmatični vodja naj bi imel močan čustveni vpliv na sodelavce, še zlasti v času kriz, ko se pojavi močna potreba po iskanju novih poti in rešitev. Težnja vodje je, da se dvigne nad običajna načela in preusmeri razmišljanje skupine k ciljem, ki so skladnejši z novimi okoliščinami. Pri takem delovanju je najpomembnejša jasna vizija o cilju skupine, sposobnost vodje, da jo predstavi sodelavcem, doslednost pri izpeljavi ciljev in izraba lastnih prednosti. Neposredna uporaba moči ni več v ospredju, pri vpeljevanju sprememb v organizacijsko okolje so pomembnejši verodostojnost, legitimnost in ugled vodje. Pri tem odločilno vpliva tudi posluh vodje za potrebe in pričakovanja podrejenih, saj to pozitivno vpliva na njihovo zmogljivost pri uresničevanju skupnih ciljev – tako osebnih kot organizacijskih.

Knjiga Marije Ovsenik in Milana Ambroža odpira vrsto novih vprašanj o različnih teorijah vodenja in v ospredje postavlja človeka kot največjo vrednoto, pred vrednote tehnološkega napredka in ekonomske vrednote. Knjiga je odlična opora vodstvenim strukturam v vsakršnih okoljih in poslovnih procesih, je pa tudi interdisciplinarno študijsko gradivo, ki s svojimi primerjalnimi študijami, podprtimi z raziskavami, pušča bralcu dovolj ustvarjalne svobode, saj je prav ustvarjalnost in inovativnost glavno sporočilo avtorjev.

Marko Mesec

OBISK MEDNARODNE NEVLADNE ORGANIZACIJE *L'EUROPA*

Od 22. 3. do 25. 3. 2007 sem se udeležila rednega letnega srečanja organizacije L'Europa v Limogesu (Francija). 24. 3. 2007 je bil občni zbor te organizacije, pred njim in po njem pa so potekale dopolnilne strokovne dejavnosti, med njimi tudi delovni posvet 23. 3. 2007.

Organizacija L'Europa iz Limogesa je mednarodna nevladna organizacija, ki ima status posvetovalne organizacije pri Svetu Evrope, pri delu pa je tesno navezana tudi na Fakulteto za pravne in ekonomske znanosti Univerze v Limogesu. Združuje 80 stalnih članov, med njimi številne univerze in raziskovalce iz 24 evropskih držav (Nemčija, Belgija, Bolgarija, Danska, Španija, Estonija, Finska, Francija, Grčija, Madžarska, Irska, Italija, Litva, Latvija, Luksemburg, Nizozemska, Poljska, Portugalska, Romunija, Velika Britanija, Slovaška, Slovenija, Švedska, Švica). Namen organizacije je, da v tem in naslednjih letih dopolni mrežo nacionalnih ekspertov, tako da bi pokrivala vse države članice Evropske Unije in čim več drugih evropskih držav, ki so članice Sveta Evrope. L'Europa deluje že deset let. Njeno delovanje se razteza na tale področja:

- upravna in teritorialna reorganizacija držav v Evropi in krepitev lokalne demokracije in sodelovanja državljanov v javnih zadevah,
- javne službe v Evropi, njihova vloga pri socialni in teritorialni koheziji v Evropi,
- modernizacija javne uprave in razvijanje pravne ureditve javnih uslužbencev in njihove mobilnosti v Evropi,
- socialna varnost in socialna zaščita v Evropi,
- participacija evropskih državljanov pri upravljanju s kolektivnimi zadevami,
- primerjalni sistemi lokalnega financiranja v Evropi.

L'Europa organizira številne seminarje in kolokvije in vodi različne raziskave na področjih svojega delovanja. Sama sem sodelovala v raziskavi z naslovom *»Les Guichets Uniques en Europe«*, ki je potekala leta 2006, trenutno pa se izdeluje končno poročilo. V tej raziskavi sem prikazala veljavno pravno ureditev in sistem centrov za socialno delo v Sloveniji ter Zavoda RS za zaposlovanje s njegovimi območnimi enotami in uradi za delo po vsem teritoriju Slovenije, ob tem tudi »virtualne« portale, namenjene urejanju različnih socialnih in drugih zadev posameznikov na enem mestu (e-uprava.gov.si, www.ess.gov.si itn.).

Posebna sekcija v okviru delovnega posveta 23. 3. 2007 je bila namenjena primerjalni študiji ureditve izobraževanja in usposabljanja javnih uslužbencev po evropskih državah, druga sekcija pa vprašanju uvajanja t. i. *new public management* pristopa v javni (socialni) sektor po evropskih državah. Organizacija L'Europa se je po desetih letih svojega obstoja odločila, da oblikuje in ustanovi specializirano revijo. Pripravam za sestavo prvih številk te revije je bil posvečen poseben delovni sestanek, na katerem smo oblikovali splošne usmeritve glede zasnove in izvedbe revije (posebne tematske številke, npr. socialna varnost, teritorialni razvoj na lokalni ravni, položaj in usposabljanje javnih uslužbencev itn., tiskana

in elektronska, spletna oblika, dvojezična – v francoščini in angleščini, dve številki na leto itn.), imenovali smo uredniški odbor in dorekli druga organizacijska vprašanja.

Poleg uradnega dela srečanja je bilo zanimivo tudi neformalno druženje, zlasti zaradi interdisciplinarnosti, ki jo razvija in spodbuja L'Europa, saj združuje strokovnjake iz različnih strok, poleg pravnikov tudi sociologe, politologe itn., med nami pa je bil celo strokovnjak za geografijo. Raznolikost pogledov na ureditev javnega sektorja, vključno s področjem socialne varnosti, je tako prišla do izraza v polni meri, s tem pa tudi živahne razprave, različna, tudi nasprotna stališča, ki so se sem in tja zlila v sinteze in sklepne ugotovitve.

Barbara Kresal

PETO SREČANJE PARTNERJEV PROJEKTA EX-IN

BIRMINGHAM, ANGLIJA,

30. 1. – 2. 2. 2007

Na petem srečanju, ki je tokrat potekalo v Birminghamu, drugem največjem mestu v Veliki Britaniji, smo partnerji v projektu »Experience Involvement« (EX-IN) pregledali potek dosedanjega projekta, začrtali smernice njegovega zaključka ter izvedli konferenco na temo: »Broadening our Horizons: Experience and Innovation from Europe«

Projekt EX-IN je evropski projekt, ki ga finančno podpira program Leonardo Da Vinci in se izvaja v desetih organizacijah po Evropi. Partnerji projekta so Nemčija (Initiative zur sozialen Rehabilitation, Universitätsklinik Eppendorf), Nizozemska (Institut voor Gebruikersparticipatie en Beleid, Universiteit Maastricht), Norveška (Baerum Kommune, Avdeling for tjenesteutvikling, Hogskolen i Oslo, Avdeling for sykepleierutdanning, Tverrfaglig videreutdanning i psykisk helsearbeid), Švedska (Psychiatry South Stockholm Health Care Provision), Velika Britanija (Change, University of Central England in Birmingham) in Slovenija (Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani).

Projekt se je začel oktobra 2005 in se bo sklenil septembra 2007. Sestavljen je iz treh delov, in sicer pregleda obstoječe literature in raziskav na področju vključevanja ljudi z izkušnjami, priprave modula in izvedbe in testiranja modula, ki ga sami pripravimo, lahko pa testiramo tudi module, ki so jih pripravile druge partnerske organizacije.

Pripravljeni izobraževalni moduli so namenjeni za izobraževanje ljudi s težavami v duševnem zdravju, da postanejo aktivni v izobraževalnem procesu. To pomeni, da se udeleženci izobraževanja, ki izrazijo interes, poučijo za nadaljnje usposabljanje in podajanje vsebin modula. Fakulteta za socialno delo je odgovorna za pripravo modula »Krepitev moči v teoriji in praksi«. Ostali moduli v okviru projekta so: »Slišanje glasov« (Nizozemska), »Izkušnje in udeležba« (Nizozemska), »Trialog med ljudmi z izkušnjo, skrbniki in strokovnjaki« (Nemčija), »Okrevanje« (Norveška in Švedska), »Vrstniško zagovorništvo« (Norveška), »Ocenitev potreb« (UK), »Vrstniška podpora« (Nemčija) in »Poučevanje« (Nemčija).

Ker je projekt v sklepni fazi, je bila glavna tema srečanja predstavitev vsebin in evalvacija poskusnega testiranja modulov. Vse organizacije so preskusile svoje module in imele podobne izkušnje pri izvedbi (veliko zanimanje, teme so primerne, premalo časa, pozitivna izkušnja, da so ljudje s težavami v duševnem zdravju slišani, pomemben je prostor, kjer se izvaja izobraževanje, ipd.).

Na slovenski fakulteti za socialno delo je od 12. 12. 2006 do 8. 1. 2007 potekalo testiranje modula »Krepitev moči v teoriji in praksi«, ki je bil namenjen ožji skupini slušateljev. Sprva smo predvideli, da bo slušateljev pet (zlasti ker smo želeli aktivno sodelovanje udeležencev), vendar se je izobraževanja udeležilo osem ljudi. Do konca je vztrajalo šest kandidatov. Namen pilotskega poskusa izvajanja izobraževanja je v fokusni skupini preveriti pripravljene vsebine, da bi nadgradili izobraževanje in mu dodali nove vsebine, pri čemer so glavni konzultanti udeleženci seminarja. Izkušnje iz pilotskega izobraževanja so

pokazale, da so vsebine dobro pripravljene, da pa je treba popraviti časovni termin izvajanja. Pri pripravi modula smo namreč časovno napačno ovrednotili potek dogodkov (za vaje in diskusije smo predvideli premalo časa). Poleg terminskih sprememb je treba nadgraditi tudi zadnji sklop izobraževanja, uporabniško raziskovanje. Udeleženci projekta so namreč pokazali veliko zanimanje za raziskovanje in so pripravljeni kot raziskovalci sodelovati pri ocenjevanju skupnostih služb. Uporabniško raziskovanje je novo področje, ki šele dobiva prostor v socialnem delu in za katerega še ni na voljo veliko literature. A če želimo koncept krepitve moči prenesti v prakso, je uporabniško raziskovanje nujen pogoj za zagotovitev popolne udeležbe uporabnikov tako pri načrtovanju kot ocenjevanju služb, ki so jim namenjene.

Predstavitvam posameznih modulov je sledil pregled dobljenih evalvacij. Udeleženci srečanja smo si bili enotni, da so pripravljena evalvacijska vprašanja zamudna in da ne dajo potrebnih podatkov, kako so se udeleženci na srečanju počutili in kaj je treba spremeniti za izboljšanje modulov. Strinjali smo se, da je treba evalvacijo izvesti za potrebe naročnika in da vsaka organizacija zase izvede evalvacijo, ki bo ponudila odgovore na to, kaj je treba spremeniti.

Ker je projekt v sklepni fazi, smo v skupini predvideli način diseminacije rezultatov. Za potrebe projekta pripravljamo film o projektu (ki je nastajal tudi v času našega srečanja). Poleg filma bomo izdali knjiga o projektu, ki bo vsebovala podrobnejše predstavitve glavnih tem projekta (krepitev moči, »trialog«, okrevanje ipd). Poleg knjige in filma bodo na voljo tudi priročniki za izvajanje posameznega modula.

Srečanje je bilo osredotočeno tudi na pripravo konference, ki je potekala zadnji dan na UCE. Konferenca je bila namenjena vsem, tako tistim, ki delajo na področju duševnega zdravja, kot ljudem z izkušnjami in njihovim svojcem. Polno dvorano navzočih je navdušil glavni govornik Benedetto Saraceno (direktor oddelka za duševno zdravje, WHO, Ženeva), ki je jasno povedal, da brez sodelovanja ljudi z izkušnjami spremembe ne bodo mogoče in bodo podatki o razvoju duševnega zdravja temeljili na mitih, ki jih o ljudem s težavami v duševnem ima širša javnost. Poudaril je, da spremembe ne bodo mogoče tako dolgo, dokler bo prevladoval psihiatrični diskurz in biomedicinski model zdravljenja, dokler bo farmacija podpirala psihiatre pri njihovem delovanju in dokler politiki ne bodo prepoznali, da je zaprtje institucij in odprtje novih skupnostih služb finančno fiktivno. Vsekakor pa je potrebno, da ljudje, ki imajo sami izkušnje, povedo, kaj potrebujejo, in da so vključeni v načrtovanje služb, ki so jim namenjene.

Na konferenci je vodja projekta Jörg Utschakowski iz Nemčije podrobneje predstavil namen in cilje projekta EX-IN. Predstavitvi je sledila predstavitev koncepta »trialoga«, ki sta ga predstavila Thomas Bock (avtor številnih člankov na to temo in brošur, med njimi je bolj poznana brošura *It Is Normal to Be Different*) in Anja Rieth (oba iz Nemčije). Ideja »trialoga« je v partnerskem sodelovanju in odprtem dialogu med ljudmi z izkušnjami, njihovimi družinami in strokovnjaki.

Sledile so predstavitve ljudi z izkušnjami. Predstavitev Harrie von Haastera iz Nizozemske, ki vodi raziskovalni inštitut in je aktivist uporabniškega gibanja, je temeljila na pomenu prepoznavanja in vrednotenju izkušenj in njihovem vključevanju v vsakdanjo prakso.

Leila Gantzel (Švedska) je predstavila svojo knjigo *Network Contract: A Tool of Safe Recovery*, ki je izšla v angleškem jeziku. Na podlagi svoje izkušnje je opisala, kako pomembna je osebna mreža pri okrevanju posameznika, ki ima težave v duševnem zdravju, in na kakšen način si je sama pomagala. Brošura je na voljo tudi na fakulteti za socialno delo.

V popoldanskem času so bile štiri delavnice – kako začeti seminar »trialoga«, okrevanje, izkušnje uporabnikov, krepitev moči vseh, kako uporabniki in strokovnjaka krepijo moč skozi partnerski odnos. Koncept krepitve moči je namreč dobro poznan in opredeljen, kar

manjka, pa je uporabniški pogled nanjo. Delavnice so bile izredno dinamične in so privabile udeležence k razmisleku, kako lahko prenesemo koncept moči v prakso našega dela.

Projekt EX-IN je osredotočen na ljudi z izkušnjami v duševnem zdravju, vendar je mogoča aplikacija pridobljenih izkušenj in modulov tudi na ostala področja socialnega dela.

Petra Videmšek

INDEKS

SOCIALNO DELO, LETNIK 46 (2007)

ČLANKI

Babič, J. – Težave z zaposlovanjem mladih, ki so bili v otroštvu ali zgodnji mladosti zdravljeni zaradi raka, 4-5: 223-231 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Cink, T. – Kakovost življenja prejemnikov denarne socialne pomoči: Primer občine Nova Gorica, 6: 303-313

Debeljak, M. (Gregorec, T., &) – Participacija mladih v postopku in namestitvi v izvendružinski obliki skrbi, 6: 315-319

Deželan, T. (& Drobne, M.) – Identifikacija politike do prepovedanih drog v Sloveniji: Institucionalni vidik, 6: 295-302

Dragoš, S. – Sovražni govor, 3: 135-144

Drobne, M. (Deželan, T., &) – Identifikacija politike do prepovedanih drog v Sloveniji: Institucionalni vidik, 6: 295-302

Ferjan, M. (Jereb, E., &) – Socialni vidiki izobraževanja po internetu, 4-5: 213-220

Filipović, M. – Stanovanjska ranljivost v Sloveniji: Analiza na podlagi razširjene definicije brezdomstva, 4-5: 187-197

Gorenak, I. – Sodelovanje kriminalistov s centri za socialno delo, 4-5: 199-205

Gregorec, T. (& Debeljak, M.) – Participacija mladih v postopku in namestitvi v izvendružinski obliki skrbi, 6: 315-319

Jereb, E. (& Ferjan, M.) – Socialni vidiki izobraževanja po internetu, 4-5: 213-220

Kačič, M. – Ocenjevanje samostojnosti odraslih slepih in slabovidnih, 3: 145-155

Kobal, B. (& Žakelj, T.) – Osebe v postpenalni obravnavi na trgu dela, 3: 157-165

Kobal, B. (& Kobal Grum, D.) – Smernice za zagotavljanje pravic najmlajših slepih in slabovidnih otrok, 1-2: 33-37

Kobal Grum, D. (Kobal, B., &) – Smernice za zagotavljanje pravic najmlajših slepih in slabovidnih otrok, 1-2: 33-37

Kovač, P. – Javna pooblastila centrov za socialno delo v upravnem postopku, 1-2: 57-64 [Zakonodaja in praksa]

Maučec, B. – Profesionalna etika socialnega dela v ZDA, 6: 321-327

Medica, K. – Sodobne migracije in dileme varnosti, 3: 125-133

Mesec, B. (& Rihter, L.) – Študentje in metodologija: Sledenje zadnjih dveh generacij visokošolskega programa socialnega dela, 6: 281-293

Pahor, M. (Štancar, K., &) – Umiranje kot družbeni pojav, 1-2: 21-31

Pajnik, M. – Medijske podobe o beguncih, 1-2: 1-11

Povodnik, N. – Kulturni nesporazumi v socialnem delu, 3: 117-123

Rihter, L. – Evalvacija na področju socialnega varstva v Sloveniji, 4-5: 207-212

Rihter, L. (Mesec, B., &) – Študentje in metodologija: Sledenje zadnjih dveh generacij visokošolskega programa socialnega dela, 6: 281-239

Smonker, T. – Perspektiva moči na področju duševnega zdravja v skupnosti, 1-2: 47-55

Stare, S. – Trgovanje z ženskami za namene prostitucije, 1-2: 39-46

Šadl, Z. – Čustveno doživljanje starostnikov: Od tradicionalnih pogledov k sodobnim, 1-2: 13-19

Štancar, K. (& Pahor, M.) – Umiranje kot družbeni pojav, 1-2: 21-31

Žakelj, T. (& Kobal, B.) – Osebe v postpenalni obravnavi na trgu dela, 3: 157-165

ESEJ

Lamovec, T. – Mediacija, 1-2: 65-66

POROČILA

Ceglar, I. – Možnosti za Astrid (Švedska), 4-5: 257-264 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Gajič, A. (& Jeseničnik, N.) – Uporabniška perspektiva v socialnem delu (Berlin), 4-5: 245-249 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Jeseničnik, N. (Gajič, A., &) – Uporabniška perspektiva v socialnem delu (Berlin), 4-5: 245-249 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Kobal, B. – Strokovno izpopolnjevanje na univerzi v Birminghamu, 4-5: 275-276 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Kobal, B. (Rihter, L., &, Rode, N.) – Mednarodna konferenca »Evalvacije v družbi: Kritične povezave«, 3: 179-180

Kresal, B. – V. dnevi delovnega prava in socialne varnosti, 1-2: 91-96

Leskošek, V. – Vzpostavljanje izobraževanja za socialno delo v Gruziji: Projekt Tempus-Tacis, 6: 333

Mali, J. – Intenzivni seminar evropske mreže šol za socialno delo, 1-2: 87-90

Oreški, S. – Usposabljanje na področju duševnega zdravja v skupnosti na Anglia Ruskin University, Cambridge, 4-5: 265-268 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Pavko, N. – Alternative v socialnem delu: Kaj se lahko naučimo od postmoderne umetnosti, 4-5: 251-255 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Pirc, I. – Usposabljanje na oddelku za socialno delo Fachhochschule St. Pölten, 4-5: 269-273 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Rihter, L. – 10. konferenca ICSD, 1-2: 99-100

Rihter, L. – Uvod v tematski blok: Priložnost za učenje in refleksijo, 4-5: 221 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Rihter, L. (& Kobal, B., Rode, N.) – Mednarodna konferenca »Evalvacije v družbi: Kritične povezave«, 3: 179-180

Rode, N. – Obisk na univerzi v Jyväskyli, 1-2: 103-104

Rode, N. – »Applied statistics«, mednarodna konferenca, Bled, 6: 335

Rode, N. (Rihter, L., Kobal, B., &) – Mednarodna konferenca »Evalvacije v družbi: Kritične povezave«, 3: 179-180

Škarja, S. – Klovni zdravniki: Inovativna praksa v Avstriji, 3: 175-177 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Škerjanc, J. – Delovno srečanje držav partneric projekta EQUAL, 1-2: 97-98

Škerjanc, J. – Prispevek uporabnikov k uveljavljanju participacije v socialnem varstvu in socialnem delu v Veliki Britaniji, 4-5: 239-244 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Urh, Š. – Preseganje institucionalnega, kulturnega in osebnega rasizma v socialnem delu, 4-5: 233-237 [Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci]

Zaviršek, D. – Znanstveno srečanje v okviru projekta EQUAL, 1-2: 101

Zaviršek, D. (Zorn, J., &) – 33. Svetovni kongres šol socialnega dela v Santiagu in vprašanje človekovih pravic v zgodovini Čila, 1-2: 77-80

Zorn, J. (& Zaviršek, D.) – 33. Svetovni kongres šol socialnega dela v Santiagu in vprašanje človekovih pravic v zgodovini Čila, 1-2: 77-80

Zorn, J. – Študijski obisk na Univerzi v Stirlingu, 1-2: 81-85

RECENZIJE

Kavar Vidmar, A. – Chaterine Hein (2005), Reconciling Work and Family Responsibilities: Practical Ideas from Global Experience, 1-2: 67-75

Kresal, B. – Gráinne de Búrca in Bruno de Witte (ur.) (2005), Social Rights in Europe, 6: 329-331

Leskošek, V. – Urek (2005), Zgodbe na delu: Pripovedovanje, poročanje in zapisovanje v socialnem delu, 3: 173-174

Zorn, J. – Ferguson, Lavalette, Whitmore (ur.) (2005), Globalisation, Global Justice and Social Work, 3: 167-171

PISMO

Murgel, S. – Javna pooblastila centrov za socialno delo v upravnem postopku: Odgovor na članek dr. Polone Kovač, 3: 181

DOKUMENT

Indeks avtoric in avtorjev v letniku 45 (2006), 1-2: 105-107

UREDNICA TEMATSKEGA BLOKA

Rihter, L. – Projekt mobilnosti Leonardo da Vinci, 4-5: 221-276

Tanja Cink

ORGANIZACIJSKI DEJAVNIKI STRESA V PROFESIJI SOCIALNEGA DELA

Mag. Tanja Cink, univ. dipl. soc. del., je zaposlena kot strokovna delavka na Centru za socialno delo Nova Gorica na področju varstva odraslih, poleg tega pa opravlja naloge regijske koordinatorke za nadomestno kazen zapora in drugih ukrepov v splošno korist. 05 3302908 [tanja.cink@gov.si].

Prispevek je povzetek izsledkov raziskave, opravljene med strokovnimi delavci centrov za socialno delo, in se osredotoča na organizacijske dejavnike stresa. Iz rezultatov ugotavljamo, da so potencialni viri stresa preobremenjenost zaposlenih z obsegom dela, konfliktnost in dvoumnost vloge, ponekod slabši delovni pogoji, slab ugled profesije, manjše možnosti napredovanja zaposlenih, slabše zadovoljstvo s politiko vodenja zavodov, povprečna kvaliteta socialne podpore nadrejenih in povprečno nagrajevanje za opravljeno delo. Pokaže se tudi neposredna povezanost stresne obremenitve s stopnjo delovnega zadovoljstva, ki ga ocenimo kot povprečno. Zaposleni ocenjujejo svoje delo največkrat kot pogosto stresno in ženske so stresno bolj obremenjene kot moški. Kot pomembni dejavniki amortizacije stresnih situacij so se pokazali občutek varnosti zaposlitve, dobri medosebni odnosi in visoka stopnja socialne podpore. Zaposleni rešujejo stiske in težave, ki izvirajo iz njihovega dela, predvsem sami in znotraj strokovnega okolja, šele nato se obračajo na zunanje, širše socialno okolje, v katerega uvrščajo svojo družino in prijatelje. Najbolj stresno področje dela se je pokazala služba prve socialne pomoči, najmanj stresna področja pa so se pričakovano pokazala bolj uradniška področja dela. Zanemarjeni emotivni vidik organizacije vodi v ogrožanje organizacijske in profesionalne kulture, zato predlagamo human pristop k organizaciji dela in prevenciji dejavnikov stresa.

KLJUČNE BESEDE: stres, viri stresa, zadovoljstvo z delom, nasilje strank, socialna podpora

Srečo Dragoš

IDEOLOGIZACIJA DOBRODELNOSTI

Dr. Srečo Dragoš je docent na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, Topniška 31, 1000 Ljubljana [sreco.dragos@fsd.uni-lj.si].

Vsako družbeno dejavnost, tudi katoliško dobrodelnost, je mogoče ideologizirati. Kakšna bo družbena funkcija katoliške dobrodelnosti, je odvisno zlasti od strategije rimskokatoliške cerkve in od strategije države do socialnih in religijskih vprašanj. V zvezi s cerkveno strategijo so v prvem delu prispevka prikazani problemi z izvajanjem cerkvenega poslanstva v sodobnih družbah. Cerkveno poslanstvo se uresničuje zlasti na štirih področjih, evangelijskem, religijskem, socialnoregulativnem in organizacijskem. Sto let staro Krekovo opozorilo, da je treba kombinirati dobrodelnost s pravičnostjo (države), ostaja ignorirano. Dobrodelnost je lahko uspešna le pri problemih z dezintegracijo in fragmentacijo, ne more pa ublažiti ali odpraviti marginalizacije, saj je ta sistemsko pogojena. Če v razmerah, kjer socialna politika (države) slabi, delegiramo probleme z marginalizacijo posameznikov in skupin civilni družbi, neformalnemu in volonterskemu sektorju, bo tak proces instrumentaliziral dobrodelnost z ideološko funkcijo. V zadnjem delu prispevka je obravnavana državna strategija do religijskih akterjev. Zakonodaja, ki je v pripravi, je neustrezna in dolgoročno škodljiva. Zakonski predlog v imenu enakopravnosti različno obravnava različne verske skupnosti in to tako, da največjim, najmočnejšim in najbogatejšim podeljuje največ pravic (zlasti materialnih), manjšim pa manj. Gre za strategijo privilegiranja privilegiranih in marginaliziranja marginaliziranih. S tem je odpravljeno načelo ločitve med državo in (največjo) cerkvijo, krepi se obstoječi monopol na trgu religijske ponudbe in vpeljano proračunsko financiranje verskih storitev. Taka regulacija religijskega področja - v kombinaciji s slabljenjem socialne države - bo imela tudi ideološke učinke na katoliško dobrodelnost.

KLJUČNE BESEDE: cerkev, pravičnost, ljubezen, religija, socialno delo, solidarnost.

Joca Zurc

UMEŠČENOST GIBALNIH OZ. ŠPORTNIH AKTIVNOSTI V STRUKTURO PROSTEGA ČASA MLADIH

ŠTUDIJ PRIMERA V MESTNI OBČINI KOPER

Dr. Joca Zurc je docentka Univerze na Primorskem in znanstvena sodelavka Znanstveno-raziskovalnega središča Koper, Inštitut za kineziološke raziskave, Garibaldijeva 1, 6000 Koper. 031 514467, 05 6637729 [joca.zurc@zrs-kp.si].

Namen raziskave je bil analizirati vlogo športnih in gibalnih aktivnosti v prostem času današnje mladine. V prvem, teoretskem delu prispevka tako najprej s kritično analizo obravnavamo poznane koncepte prostega časa. Drugi del prispevka pa prinaša rezultate študija primera, empirične raziskave, narejene na vzorcu 82 srednješolcev mestne občine Koper. Podatki so bili zbrali z anketnim vprašalnikom, ki je bil izveden z metodo vodenega strukturiranega intervjuja. Rezultati so pokazali, da imajo mladostniki med tednom vsak dan vsaj eno uro prostega časa (95,4 %) in med koncem tedna vsak dan najmanj dve uri prostega časa (90,8 %), ki ga največkrat preživijo v družbi s prijatelji in ob poslušanju glasbe. Gibalne in športne aktivnosti zasedajo na lestvici najpopularnejših prostočasnih aktivnosti šele šesto mesto, prevladuje neorganizirano gibalno udejstvovanje, zlasti hoja (69 %) ob koncu tedna (povprečno 1,08 ure na dan). Glavni razlog za nevključenost v organizirane oblike prostočasnih športnih aktivnosti je neprilagojena in prezahtevna ponudba športnih dejavnosti. Ugotavljamo, da gibalna aktivnost ni med najpogostejšimi načini preživljanja prostega časa pri mladih, kar velja zlasti za organizirano prostočasno gibalno udejstvovanje.

KLJUČNE BESEDE: aktivno/pasivno preživljanje prostega časa, srednja šola.

Aleš Dežman

MED VSAKDANJIM ŽIVLJENJEM IN KONSTRUIRANJEM DEVIANTNE VLOGE

ODNOS DO UŽIVANJA PREPOVEDANIH DROG V VZGOJNIH ZAVODIH ZA SREDNJEŠOLSKO MLADINO

Aleš Dežman je diplomirani socialni delavec [dezmanales@yahoo.com].

Kljub spremembam, ki jih je v vzgojne zavode vnesel vpliv deinstitucionalizacije, imajo temeljne značilnosti totalnih ustanov. Po prihodu v zavod mladostniki navajajo različne prilagoditve. Navajajo tudi uživanje prepovedanih drog kot vrsto umika iz realnosti, ki jo ustvarja totalna ustanova. Večina posameznikov, ki po prihodu v zavod uporabljajo droge kot način prilagoditve na bivanje v totalni ustanovi tega tipa, ne razvije odvisnosti. K tem za zavode specifičnim dejavnikom lahko dodamo tudi dejavnik pritiska vrstnikov, ki pa je splošen pojav in ni specifičen za institucionalno okolje. Iz rezultatov raziskave lahko sklepamo, da so vzgojni zavodi s svojimi sedanjimi storitvami neprimerne za obravnavo odvisnosti od prepovedanih drog. Ne zagotavljajo primerne obravnave odvisnosti pri mladostnikih, ki ne zmorejo ali nočejo abstinirati, in nimajo ustreznih storitev zanje. V vzgojnih zavodih je najopaznejša stigmatizacija odvisnih od heroina. Včasih se pokaže v precejšnji nestrpnosti, tudi z željo nekaterih sostanovalcev po odstranitvi, fizični izločitvi odvisnikov. Ker se vzgojni zavodi razglašajo za nekompetentne za delo z uživalci prepovedanih drog, ki ne sprejemajo pomoči oziroma ne želijo zdravljenja, niso poiskali možnosti za učinkovito obvladovanje situacije zlasti pri uporabnikih, ki bivajo v zavodu zaradi zahtev drugih institucij, centrov za socialno delo in sodišč.

KLJUČNE BESEDE: totalna ustanova, vzgojni zavod, prepovedane droge, dejavniki tveganja.

Tanja Cink

ORGANISATIONAL STRESS FACTORS IN THE SOCIAL WORK PROFESSION

Tanja Cink, B.S.W., M.A., works as an expert at the Centre of Social Work in Nova Gorica in the field of adult social protection, and also works as a regional co-ordinator for alternative (non-custodial) sentences and other measures of general benefit. [tanja.cink@gov.si].

This paper summarises findings of research carried out among experts in social work centres and focuses on the organisational factors of stress. The results show that potential sources of stress include: work overload, employees' conflictive and ambiguous roles, the low quality of their working conditions in places, the lack of the profession's recognition, the few promotion possibilities, low satisfaction with their institutions' management policies, and the only average quality of social support by their superiors and average remuneration for their work. In addition, a direct relation is shown between the heavy-stress workloads and the degree of work satisfaction, which is estimated to be average. Employees most often estimate their work as being stressful with women reporting being more frequently exposed to stress than men. The important stress-reduction factors include: a sense of security by having a job, good interpersonal relationships and a high degree of social support. Distress and problems emanating from their work are resolved by the employees on their own and within their professional environment, and only subsequently do they turn to the outer, wider social environment which they consider comprises their families and friends. The most stressful area of work turned out to be first social aid service and, as expected, the least stressful situations are considered to be those involving work tasks of a more bureaucratic nature. The neglected emotional aspect of an organisation could pose a threat to the organisational and professional culture, which is why a more humane approach to the organisation of work and the prevention of stress factors is proposed.

KEYWORDS: stress, sources of stress, work satisfaction, client violence, social support.

Srečo Dragoš

THE IDEOLOGISING OF CHARITY

Srečo Dragoš, Ph. D., is a Senior Lecturer at the University of Ljubljana Faculty of Social Work, Topniška 31, 1000 Ljubljana [sreco.dragos@fsd.uni-lj.si].

Like any social activity, Catholic charity, too, can be ideologised. The social function of Catholic charity depends on the strategy of the Roman-Catholic Church and not on the strategy of the state concerning social and religious issues. With regard to church strategy, the first part of the paper presents problems with implementing the church's mission in modern societies. The mission of the church is mainly implemented in four fields, namely evangelical, religious, social-regulative and organisational. In this regard, J. E. Krek's one-hundred-year-old warning that charity needs to be combined with justice (of the state) remains ignored. Charity can only be successful with the problems of disintegration and fragmentation, but it cannot alleviate or abolish marginalisation because the latter is systemically conditioned. When, in the circumstances of a growingly weakened (state) social policy, the problems of the marginalisation of individuals and groups are delegated to the civil society, non-formal and voluntary sectors, such a process will instrumentalise charity with an ideological function. Next, the paper addresses the state's strategy regarding religious actors. The legislation currently drafted is inadequate and damaging in the long run. Religious communities are treated differently, the most rights (especially the material ones) being allocated to the largest, most powerful and richest, and fewer rights to smaller communities. This further privileges the privileged and marginalises the marginalised, abolishes the principle of separation between the state and the (largest) church, strengthens the existing monopoly in the market of religious supply, and introduces the budgetary funding of religious services. Such regulation of the religious field – combined with the weakening of the welfare state – will also have ideological effects on Catholic charity.

KEYWORDS: church, justice, love, religion, social work, solidarity.

Joca Zurc

THE PLACEMENT OF PHYSICAL AND SPORTS ACTIVITIES WITHIN THE STRUCTURE OF YOUTH LEISURE TIME

A CASE STUDY IN THE MUNICIPALITY OF KOPER

Joca Zurc, Ph.D., is a Senior Lecturer at the Primorska University and a Scientific Associate of the Scientific and Research Centre Koper, the Institute for Kinesiological Research, Garibaldijeva 1, 6000 Koper. +386 31 514467, +386 5 6637729 [joca.zurc@zrs-kp.si].

The study aims to analyse the role of sports and physical activity in the leisure time of the youth. The first, theoretical part of the paper discusses the existing concepts of leisure time, while the second part presents the results of research of a sample of 82 secondary school pupils from the municipality of Koper. The data were collected through a survey questionnaire using the method of guided structured interviews. For calculations the SPSS statistical programme 14.0 for Windows was used. It was found that during the week young people have at least one hour (95.4 %) and during the week-end at least two hours of leisure time a day (90.8 %), most often spent in the company of friends and/or listening to music. Physical and sports activities occupy only the sixth place on the scale of the most popular free-time activities, and the most frequent among them are non-organised physical activities, especially walking on week-ends (69 %, an average of 1.08 hours a day). The main reason for non-participation in organised forms of leisure-time sports activities is reported to be sports programmes' poor adaptation to the needs of the youth and their being too demanding. Physical activity, more specifically participation in organised leisure-time physical activity, does not seem to feature among young people's most popular ways of spending their leisure time.

KEYWORDS: active/passive spending of leisure time, secondary school.

Aleš Dežman

BETWEEN EVERYDAY LIFE AND THE CONSTRUCTION OF A DEVIANT ROLE

VIEWS ON THE USE OF ILLICIT DRUGS IN CORRECTIONAL INSTITUTIONS FOR THE YOUTH IN SECONDARY SCHOOLING

Aleš Dežman has a B.A. in social work [dezmanales@yahoo.com].

In spite of the changes in correctional institutions under the influence of deinstitutionalisation, they have retained the fundamental characteristics of total institutions. Upon admission to such institutions, adolescents report diverse ways of how they adapt, including the use of illicit drugs as one kind of withdrawal from the reality created by the total institution. Most individuals who after their admission to the institution use drugs as a way of adapting do not develop an addiction. Among the specific factors operating within a correctional institution, there is the factor of peer pressure which, however, is considered a general phenomenon and is not specific to the institutional environment. Research results allow the conclusion that correctional institutions with the services currently on offer are an inappropriate place for treating illicit drug addiction because they do not guarantee the suitable treatment of addiction or offer adequate services to adolescents who are incapable or unwilling to abstain from illicit drugs. The most pronounced finding is the stigmatisation of heroin addicts in correctional institutions. It is sometimes expressed through considerable intolerance, including fellow residents' requests to exclude heroin addicts. Declaring themselves incompetent for work with illicit drug users who do not accept help or are not receiving any treatment, correctional institutions do not even look for possibilities to efficiently control this situation, not even with users who live in the institution on the demand of other institutions, such as social work centres and law courts.

KEYWORDS: total institution, correctional institution, illicit drugs, risk factors.

Publisher
University of Ljubljana Faculty of Social Work
All rights reserved

Editor
Bogdan Lešnik

Editorial Board
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Assistant Editor
Tamara Rape Žiberna

In memoriam
Jo Campling

Advisory Board
Viktorija Bevc, Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva, Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič, Anica Kos, Blaž Mesec
Marija Ovsenik, Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek, Tanja Rener, Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač, Marjan Vončina

Address
Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 2809260, fax 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si
www.fsd.uni-lj.si/sd/eng

Subventions
RS Ministry of Higer Education,
Science & Technology

The Journal is issued bimonthly.

Instructions and information to foreign authors
may be found on the Journal's web pages
(www.fsd.uni-lj.si/sd/eng – To authors).

SOCIALNO DELO, Vol. 47, 1–2
(February – April 2008)

SELECTED CONTENTS

1 Tanja Cink: Organisational stress factors in the social work profession
23 Srečo Dragoš: The ideologising of charity
37 Joca Zurc: The placement of physical and sports activities within the structure of youth leisure time: A case study in the municipality of Koper
53 Aleš Dežman: Between everyday life and the construcion of a deviant role: Views on the use of illicit drugs in correctional institutions for the youth in secondary schooling
113 English Abstracts

SOCIALNO DELO
LETNIK 47
FEBRUAR – APRIL 2008
ŠTEVILKA 1–2

ISSN 0352-7956
UDK 304+36

ISSN 0352-7956

ČLANKI

Tanja Cink – **ORGANIZACIJSKI DEJAVNIKI STRESA V PROFESIJI SOCIALNEGA DELA** – 1

Srečo Dragoš – **IDEOLOGIZACIJA DOBRODELNOSTI** – 23

Joca Zurc – **UMEŠČENOST GIBALNIH OZ. ŠPORTNIH AKTIVNOSTI V STRUKTURO PROSTEGA ČASA MLADIH: ŠTUDIJ PRIMERA V MESTNI OBČINI KOPER** – 37

Aleš Dežman – **MED VSAKDANJIM ŽIVLJENJEM IN KONSTRUIRANJEM DEVIANTNE VLOGE: ODNOS DO UŽIVANJA PREPOVEDANIH DROG V VZGOJNIH ZAVODIH ZA SREDNJEŠOLSKO MLADINO** – 53

PREVOD

Tom Schmid – **ENAKOST IN PRAVIČNOST: MED SEBOJ POVEZANA POJMA?** – 65

ESEJ

Blaž Mesec – **SOCIALNO DELO NI POLITIČNO: ODLOMEK IZ DNEVNIKA** – 87

RECENZIJI

Jana Mali, Vida Miloševič Arnold – Jože Ramovš (2003), ***KAKOVOSTNA STAROST: SOCIALNA GERONTOLOGIJA IN GERONTAGOGIKA*** – 95

Marko Mesec – Marija Ovsenik, Milan Ambrož (2000), ***USTVARJALNO VODENJE POSLOVNIH PROCESOV*** – 99

POROČILI

Barbara Kresal – **OBISK MEDNARODNE NEVLADNE ORGANIZACIJE *L'EUROPA*** – 103

Petra Videmšek – **PETO SREČANJE PARTNERJEV PROJEKTA EX-IN** – 105

DOKUMENT

INDEKS LETNIKA 46 – 109

POVZETKI

SLOVENSKI – 111
ANGLEŠKI – 113